НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУБРАК ГЛІБ ОЛЕГОВИЧ

УДК 347.664.3

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г.О. Кубрак

Науковий керівник –

ПОДЦЕРКОВНИЙ Олег Петрович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Кубрак Г.О. Правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). - Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є комплексним дослідженням питань щодо виокремлення й характеристики поняття та ознак вітчизняної державної підтримки малого та середнього бізнесу, адже саме умови воєнного стану поставили перед Україною безпрецедентні виклики. Формування сучасного господарського законодавства – це не лише реакція на ці виклики, але й унікальна можливість для створення ефективної та конкурентоспроможної економіки, котре, також, сприяє в наданні різноманітної державної підтримки задля відновлення та підвищення ефективності вітчизняної економіки. Взагалі, для державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, якій притаманне певне розгалужене нормативне, загальне і спеціальне забезпечення, притаманним є об'єктно-суб'єктна характеристика, різноманітність видів тощо.

У дослідженні вперше визначена державна підтримка МСБ як комплекс організаційно-управлінських заходів спеціально-компетентних державних органів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного, кадрового, інфраструктурного та іншого характеру у сфері реалізації державної економічної політики, спрямованих на забезпечення стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього підприємництва, стабілізації їх роботи в кризових явищах та зростання підприємницької активності. Конкурентна позиція МСБ є обов'язковим показником її надання, яка визначає поточне становище на ринку з урахуванням фінансово-господарського стану на підставі показників ділової активності

підприємства: коефіцієнтів оборотності активів, заборгованостей, запасів, фондовіддачі; тривалості операційного циклу, оборотності капіталу, запасів, прибутку та рентабельності, що потребує її запровадження задля узгодження економічної мети та змісту засобів державної підтримки МСБ.

Надано поняття державної підтримки переміщення (релокації) МСБ як процесу переміщення малого бізнесу - виробничо-технічного обладнання, транспортування виробництва, розміщення працівників, приміщення тощо на безпечну територію, з метою якнайшвидшого відновлення поточної господарської діяльності протягом дії воєнного стану та одного року після нього.

На підставі суб'єктного аналізу державної підтримки МСБ та умов і порядку її надання надано поняття Є-комплаєнс державної підтримки МСБ як інформаційно-консультативної діяльності, яка надається фахівцями (менеджерами) державних органів та органів місцевого самоврядування на запити МСБ щодо їх поточної діяльності, можливих ризиків, шляхів їх подолання тощо. Шляхом контактної інформації, яка надходить до приватної частини електронного кабінету, що забезпечує повну прозорість і ефективність у вирішенні різноманітних питань та з метою забезпечення постійного доступу до актуальної інформації.

З метою класифікації державної підтримки МСБ виокремлені підходи до градації її критеріїв: на комерційні та некомерційні критерії, відповідно до європейських нормативів, за якими розмежовується державна компенсація МСБ – надається за чітко визначеним стратегічно-строковим планом та державна допомога МСБ, яка надається, як правило, у разі наявності суттєвих збитків, які призвели до стану неплатоспроможності, які також різняться за порядком та умовами надання, строковості та іншими правовими наслідками.

Запропонований термін «мале ветеранське підприємництво» як різновид підприємницької діяльності, метою якої є реінтеграція (бізнес-адаптація) ветеранів до мирного життя, підвищення їх добробуту через реалізацію власної

бізнес-ідеї - чисельних бізнес-проєктів, стартапів, хабів тощо, у тому числі шляхом їх залучення в пріоритетному порядку до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

З позиції державного регулювання господарської діяльності визначено поняття «правові засоби», які різняться в залежності від економічних реалій (функціональний підхід) та правового забезпечення (нормативний підхід). За допомогою першого - правові засоби запропоновано не обмежувати певними правовими явищами, а включати в їх зміст існуючі сучасні економічно-господарські потреби, які вимагають своєчасного та ефективно-сталого нормативного забезпечення. За допомогою нормативного підходу правові засоби у сфері господарсько-правових відносин щодо умов, підстав та порядку надання державної підтримки малого та середнього бізнесу запропоновано визначати як юридичні вимоги-можливості, які закладені в нормах господарського законодавства та використовуються в процесі практичної реалізації зазначених норм.

Доречним для України є урахування позитивного досвіду іноземних країн відносно порядку надання державної підтримки на підставі нормативного планування шляхом впровадження досвіду: 1) США щодо прийняття раз на 4 роки стратегії розвитку підприємництва в якій визначено всебічну підтримку державними організаціями сектора МСБ за напрямками діяльності: збільшення експортних можливостей; надання допомоги в трансферті технологій; поліпшення доступу до довготривалих кредитів для реконструкції, придбання обладнання і виробництва нових конкурентоспроможних товарів і послуг; поширення інформації про різні державні, регіональні і приватні програми, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності МСБ; 2) Японії щодо надання малим підприємствам займу та гарантій по отриманим позикам, тобто субсидій, позик на спеціальних пільгових умовах на удосконалення та

модернізацію виробництва підприємств наукоємної галузі; впровадження розроблених разом з науковими закладами інноваційних технологій; сприяння розвитку легкої та харчової промисловості; розробки та впровадження нових видів продукції; створення та подальший розвиток нових суб'єктів малого підприємництва в регіонах Японії з низьким рівнем промислового розвитку.

Викладені в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації мають теоретико-прикладний характер і можуть бути використані в:

– науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження господарсько-правового аспекту державної підтримки МСБ;

– правотворчості – для оновлення та вдосконалення господарського законодавства щодо державної підтримки МСБ;

– правозастосовній діяльності – для вироблення роз'яснень з метою правильного та однакового застосування господарсько-правових норм щодо державної підтримки МСБ;

– навчальному процесі – для підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників, викладання та вивчення навчальних дисциплін «Господарське право», «Актуальні проблеми господарського права і процесу», «Контрактне право», «Антимонопольно-конкурентне право»; підготовці підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (Акт про впровадження результатів дисертації в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 11 грудня 2024 р.; Акт про впровадження результатів дисертації в освітній процес Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 16 грудня 2024 р.).

Ключові слова: державна підтримка та державна допомога, малі та середні суб'єкти бізнесу, засоби державного регулювання, економічна політика, судовий захист прав суб'єктів бізнесу, відродження економіки, дерегуляція, електронне

урядування, публічне адміністрування, стартап, дефіскалізація, цифровізація, штучний інтелект, ветеранське підприємництво, грантові програми.

ABSTRACT

Kubrak H.O. Legal basis for government support of small and medium-sized enterprises in Ukraine- Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 - Law (field of knowledge 08 – Law). - National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2025.

The dissertation is a comprehensive study of issues related to the definition and characterization of the concept and features of domestic state support for small and medium-sized businesses, since the conditions of martial law posed unprecedented challenges to Ukraine. The formation of modern economic legislation is not only a response to these challenges, but also a unique opportunity to create an effective and competitive economy, which also contributes to the provision of various state support for the restoration and improvement of the domestic economy efficiency. In general, state support for small and medium-sized businesses in Ukraine, which is characterized by a certain extensive regulatory, general and special provision, has object-subject features, as well as a variety of types, etc.

The study first defined state support for SMBs as a set of organizational and managerial measures of specially competent state bodies of a financial, information and consulting, investment, personnel, infrastructure and other nature in the field of implementation of state economic policy, aimed at ensuring stabilization of their solvency and competitiveness of small and medium-sized businesses, stabilization of their work in crisis phenomena and growth of entrepreneurial activity. The competitiveness of SMBs is a mandatory indicator of its provision, which determines the current market situation taking into account the financial and economic condition based on indicators of the enterprise's business activity, such as asset turnover ratios, debts, inventories, return on assets; duration of the operating cycle, capital turnover, inventories, profit and profitability, which requires its implementation in order to coordinate the economic goals and content of state support for SMBs.

The dissertation defines the concept of state support for the relocation of SMBs as the process of moving small businesses - production and technical equipment, transportation of production, placement of employees, premises, etc. to a safe territory, with the aim of quickly restoring current economic activity during the martial law and one year after it.

Based on a subjective analysis of state support for SMBs and the conditions and procedure for its provision, the dissertation defines the concept of E-compliance of state support for SMBs as an information and advisory activity provided by specialists (managers) of state bodies and local governments in response to requests from SMBs regarding their current activities, possible risks, ways to overcome them, etc. The contact information is sent to the private part of the electronic account, which ensures complete transparency and efficiency in resolving various issues and provides constant access to relevant information.

In order to classify state support for SMBs, approaches to its criteria differentiation are distinguished. They are commercial and non-commercial criteria, in accordance with European standards, which distinguish state compensation for SMBs - provided according to a clearly defined strategic long-term plan, and state assistance for SMBs, which is provided, as a rule, in the event of significant losses that led to insolvency. They also differ in the procedure and conditions of provision, term and other legal consequences.

The dissertation introduces the term ‘small veteran entrepreneurship’ as a type of entrepreneurial activity, the purpose of which is the reintegration (business adaptation) of veterans to peaceful life, increasing their well-being through the implementation of their own business idea - numerous business projects, startups, hubs, etc., by involving them in priority order in the implementation of scientific, technical and socio-economic programs, and the supply of products (works, services) for state and regional needs.

From the perspective of state regulation of economic activity, the dissertation defines the concept of 'legal means', which vary depending on economic realities (functional approach) and legal support (normative approach). The functional approach proposes not to limit legal means to certain legal phenomena, but to include in their content existing modern economic and business needs that require timely, effective and sustainable regulatory support. The normative approach proposes to define legal means in the field of economic and legal relations regarding the conditions, grounds and procedure for providing state support to small and medium-sized businesses as legal requirements-opportunities that are embedded in the norms of economic legislation and are used in the process of practical implementation of the specified norms.

It is appropriate to take into account the positive experience of other countries regarding the procedure for providing state support on the basis of regulatory planning by implementing the experience of: 1) the USA, on the adoption of an entrepreneurship development strategy every 4 years, it is defined as comprehensive support by state organizations of the SMB sector in the areas of activity, such as increasing export opportunities; providing assistance in technology transfer; improving access to long-term loans for reconstruction, purchase of equipment and production of new competitive goods and services; disseminating information about various state, regional and private programs aimed at increasing the competitiveness of SMBs; 2) Japan, on providing small businesses with loans and guarantees on loans received, i.e. subsidies, loans on special preferential terms for the improvement and modernization of eneterprises production in the knowledge-intensive industry; implementation of innovative technologies developed together with scientific institutions; promoting the development of light and food industries; development and implementation of new types of products; creation and further development of new small business entities in regions of Japan with a low level of industrial development.

The provisions, conclusions, proposals and recommendations set out in the dissertation are of a theoretical and applied nature and can be used in

– scientific and research activities – for further research into the economic and legal aspect of state support for SMBs;

– lawmaking – for updating and improving economic legislation on state support for SMBs;

– law enforcement activities – for developing clarifications with the aim of correct and uniform application of economic and legal norms on state support for SMBs;

– the educational process – for writing relevant parts of textbooks and manuals, teaching and studying the subjects «Economic Law», «Current Issues of Economic Law and Process», «Contract Law», «Antitrust and Competition Law»; writing textbooks, teaching and methodological manuals, workshops in the specified subjects (Act on the implementation of the results of the dissertation in the educational process of National University «Odesa Law Academy», dated December 11, 2024; Act on the implementation of the results of the dissertation in the educational process of Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute of National University «Odesa Law Academy», dated December 16, 2024).

Keywords: state support and state asisstance, small and medium-sized businesses, state regulation means, economic policy, judicial protection of the business entities rights, economic revival, deregulation, e-government, public administration, startup, defiscalization, digitalization, artificial intelligence, veteran entrepreneurship, grant programs.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кубрак Г.О. Державна підтримка малого та середнього підприємництва: вирішення окремих правових проблем. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 305-311. URL : http://legalnovels.in.ua/journal/21_2023/43.pdf
2. Кубрак Г.О. Правове регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 6. С. 58-65. URL : http://apnl.dnu.in.ua/6_2023/12.pdf
3. Подцерковний О.П., Кубрак Г.О. До питання про класифікацію засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 516-522. URL :http://www.lsej.org.ua/8_2024/125.pdf
4. Кубрак Г.О. Перспективи державної підтримки суб'єктв малого бізнесу: правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 615-623. URL :http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/90.pdf
5. Кубрак Г.О. Проблеми правового забезпечення інструментів цифровізації як об'єктів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Право та державне управління.* 2024. № 2. С. 241-250. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2/2_2024/33.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кубрак Г.О. Місце державної підтримки МСБ в державній економічній та правовій політиці України в сучасних умовах. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : Міжнародна науково-практична конференція**.** (м. Одеса, 26 квітня 2024 року). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 709-712.

2. Кубрак Г.О. Щодо поняття та ознак державної підтримки. *Advances in law: the view of domestic and foreign scholars* : International scientific conference (Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 90-94.

3. Кубрак Г.О. Щодо договірної форми державної підтримки суб'єктів малого підприємництва. *Україна-2024: глобальні та регіональні виклики* : Міжнародна науково-практична онлайн-конференція. (м. Рівне, 11 жовтня 2024 року). Рівне : Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, 2024. С. 130-132.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……..……..…4

ВСТУП…….5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

1.1 Поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу як економіко-правової категорії……...19

1.2. Державна підтримка МСБ як засобу державного регулюючого впливу на економіку……26

1.3. Державна підтримка МСБ в зарубіжних країнах та напрями запозичення зарубіжного досвіду в законодавство України……47

Висновки до розділу 1……...64

РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

2.1. Система господарсько-правового забезпечення державної підтримки МСБ: теоретико-аналітична характеристика…….…68

2.2. Умови-критерії надання державної підтримки МСБ …….….85

2.3. Правові вимоги до суб’єктів малого та середнього бізнесу як отримувачів державної підтримки……106

Висновки до розділу 2.…….……...114

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ТА РОЗВИТКУ ДЕЯКИХ РІЗНОВИДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

3.1. Правовий розвиток засобів діджиталізації як об’єкту державної підтримки МСБ……...118

3.2. Вирішення правових проблем грантових програм для ветеранів війни та підвищення ролі державних банків та фондів у підтримці МСБ ……...142
3.3. Перспективне правове забезпечення державної підтримки МСБ……157
Висновки до розділу 3…….....160

ВИСНОВКИ…….……...171

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……178

ДОДАТКИ……209

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ООН – Організація Об’єднаних Націй

ВРУ – Верховна Рада України

КМУ – Кабінет Міністрів України

АМКУ – Антимонопольний комітет України

ЗУ – Закон України

ПКУ – Податковий кодекс України

ГКУ – Господарський кодекс України

МСБ – малий та середній бізнес

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Державна підтримка малого та середнього бізнесу є одним з ключових факторів економічного розвитку будь-якої країни, адже саме вона дозволяє стимулювати підприємництво, створювати нові робочі місця та підвищувати конкурентоспроможність національної економіки. Сучасні умови господарювання потребують певних засобів – практичних дій щодо державної підтримки малих та середніх підприємців. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (далі – Закон про державну допомогу) є спеціальним нормативним підґрунтям державної підтримки та містить умови, порядок її надання, мету та інші чинники. Малі та середні підприємці, в силу свого господарсько-організаційного стану, відчувають важкі наслідки воєнної економіки, які можуть їх ввести в стан стійкої неплатоспроможності та, як наслідок, до банкрутства.

Найбільш дієвими сучасно-затребуваними різновидами державної підтримки є пряма фінансова підтримка: кредити, гранти, субсидії; податкові пільги: зниження ставок податків, податкові канікули; гарантії: державні гарантії за кредитами; інформаційна підтримка, як-то надання консультацій, організація тренінгів та регуляторна підтримка, тобто спрощення процедур ліцензування, реєстрації тощо. Проблемними положеннями є господарсько-правове обґрунтування зазначених різновидів та визначення державної підтримки як економічно-правової категорії, що є важливою умовою її правосвідомості і правозастосування, та зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Проблемам визначення державної підтримки та її зв'язок із терміном «державна допомога» присвячені праці чисельних вітчизняних і зарубіжних вчених, як юристів, так й економістів, серед яких: О. О. Бакалінська, М. Бараш, О. О. Булана, Г. Л. Знаменський, Д. В. Зятіна, Ю. Кравченка, К. С. Лебьодкін,

А. М. Масько, С. Б. Мельнік, Т. В. Некрасова, Я. В. Петруненко, К. В. Смирнова, В. Семиноженка, С. Таран, І. В. Труш, Д. Чернікова, А. В. Шевчук та ін.

Результати наукових досліджень, присвячених державній підтримці малих і середніх підприємств за різними напрямами та спеціалізаціями, були висвітлені в дисертаційних роботах І. В. Труш «Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні» (Донецьк, 2005); Т. В. Некрасової «Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання» (Донецьк, 2009); Д. В. Лічак «Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання» (Одеса, 2011); С. С. Онищенко «Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання» (Київ, 2011); О. Е. Ліллемяе «Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання» (Київ, 2016); та ін.

Ці фундаментальні розробки слугують основою для подальшого вирішення проблем у цій сфері, оскільки вони сприяють формуванню та розвитку інституту державної допомоги загалом, а також державної підтримки малих і середніх підприємців у часткових аспектах. Водночас у вітчизняній науці господарського права досі відсутні ґрунтовні дослідження, присвячені поняттю державної підтримки малих і середніх підприємців, її характеристикам та видам, із врахуванням особливостей міжнародних стандартів, сучасних умов війни та повоєнного періоду, а також законодавчого досвіду інших країн.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри господарського права і процесу «Господарсько-правові засоби забезпечення випереджального економічного розвитку України» на 2021–2025 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя

України у людиноцентристському вимірі в цифрову епоху» (державний реєстраційний номер: 0122U000266) на 2021–2025 рр.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» від 09 листопада 2022 року (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є всебічна та систематична розробка положень, спрямованих на розвиток доктрини господарського права та вдосконалення чинного законодавства щодо визначення поняття та ознак державної підтримки малих і середніх підприємців, її нормативно закріплених критеріїв, видів та господарсько-правового забезпечення. Це здійснюється з метою підвищення ефективності нормотворчої та правозастосовної діяльності у цій сфері.

Згідно із визначеною метою, окреслено такі основні завдання для її досягнення:

- дослідити та визначити поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу як економіко-правової категорії;
- дослідити та визначити поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу як засобу державного регулюючого впливу;
- проаналізувати державну підтримку МСБ в зарубіжних країнах та можливість її імплементації нормативних вимог у законодавство України;
- охарактеризувати системний характер господарсько-правового забезпечення державної підтримки МСБ;
- визначити та здійснити аналіз умов-критеріїв надання державної підтримки МСБ;
- дослідити і визначити суб’єктів малого та середнього підприємництва як отримувачів державної підтримки;
- з’ясувати і визначити засоби діджиталізації як об’єкти державної підтримки МСБ;

- провести аналіз поняття та ознаки грантових програм для ветеранів війни та роль державних банків та фондів у підтримці МСБ;
- виокремити та дослідити перспективне правове забезпечення державної підтримки МСБ;
- розробити теоретично обґрунтовані пропозиції щодо модернізації чинного господарського законодавства у сфері державної підтримки малого та середнього бізнесу.

Об'єктом дослідження є суспільно-правові відносини, що формуються в процесі визначення та встановлення державної підтримки малих і середніх підприємців на основі нормативно закріплених критеріїв як елемента інституту господарського права.

Предметом дослідження є теоретичні підходи та господарсько-правові аспекти визначення, ознак і сутнісної характеристики державної підтримки малих і середніх підприємців в умовах сучасного господарювання.

Методи дослідження. Відповідно до визначеної мети, поставлених завдань, а також із врахуванням об'єкта і предмета дослідження, було застосовано методологічний інструментарій, що охоплює комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних наукових методів, які забезпечили всебічне та об'єктивне вивчення предмета дослідження й формування науково обґрунтованих висновків.

Зокрема, у роботі використано такі методи: діалектичний метод – як основу при визначенні основних понять (всі розділи); системний – для визначення державної підтримки як інституту господарського права, її ознак та різновидів (підрозділ 1.1); формально-логічний – для визначення понять «державна допомога», «державна підтримка», «умови-критерії державної підтримки», «форми державної підтримки» (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2.); метод абстрагування та узагальнення – для вивчення і дослідження існуючих підходів до поняття державної підтримки малих та середніх підприємців, її відповідного

господарсько-правового забезпечення, застосування до окремих сфер господарювання (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.2, 3.3.); юридико-статистичний – для аналізу практики застосування державної підтримки малих та середніх підприємців відповідно до її окремих форм (підрозділ 2.2); структурний метод дав змогу виділити різновиди державної підтримки малих та середніх підприємців, їх господарсько-правове та інше забезпечення, дослідити її форми, а також їх застосування до окремих сфер господарювання, (підрозділи 11, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); компаративістський метод сприяв аналізу закономірностей правового впливу на умови надання державної підтримки малих та середніх підприємців, а також формулюванню пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного господарського законодавства з урахуванням позитивного зарубіжного законодавчого досвіду (підрозділ 1.3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані, практика спеціально уповноважених державних органів, а також судова практика.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням питань господарсько-правового регулювання та виокремлення державної підтримки малих і середніх підприємців у контексті воєнного стану та перспективи вступу України до ЄС. Внесок дисертанта в наукову розробку цих проблем полягає у формулюванні нових теоретичних концепцій, уточненні характеристик господарсько-правових категорій, а також у розробці рекомендацій для практики правозастосування і пропозицій щодо удосконалення господарського законодавства України. Зокрема, наукова новизна дослідження відображена в таких основних положеннях:

уперше:

- надано визначення конкурентної позиції МСБ як обов’язкового показника надання державної підтримки, яка визначає поточне становище на ринку, з урахуванням фінансово-господарського стану на підставі показників ділової

активності підприємства: коефіцієнтів оборотності активів, заборгованостей, запасів, фондовіддачі; тривалості операційного циклу, оборотності капіталу, запасів, прибутку та рентабельності, що потребує її запровадження задля узгодження економічної її запровадження задля узгодження економічної мети та змісту засобів державної підтримки МСБ;

- обґрунтоване поняття державної підтримки переміщення (релокації) МСБ як процесу переміщення малого бізнесу - виробничо-технічного обладнання, транспортування виробництва, розміщення працівників, приміщення тощо на безпечну територію, з метою якнайшвидшого відновлення поточної господарської діяльності протягом дії воєнного стану та одного року після нього;

- запропоноване поняття «мале ветеранське підприємництво» як різновиду підприємницької діяльності, метою якої є реінтеграція (бізнес-адаптація) ветеранів до мирного життя, підвищення їх добробуту через реалізацію власної бізнес-ідеї - чисельних бізнес-проєктів, стартапів, хабів, тощо, у тому числі шляхом їх залучення в пріоритетному порядку до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб;

- запропоновано створення Єдиного сервісного електронного порталу як Додатку до *Дії - Дія-МСБ підтримка* з відповідним ефективним ступенем захисту, змістом якого є зразки форм-заяв на отримання різних видів державної допомоги, контракти на задоволення державних потреб тощо, що дозволятиме підвищити оперативність процедур надання державної підтримки МСБ;

- виокремлено поняття Є-комплаєнс державної підтримки МСБ як інформаційно-консультативної діяльності, яка надається фахівцями (менеджерами) державних органів та органів місцевого самоврядування на запити МСБ щодо їх поточної діяльності, можливих ризиків, шляхів їх подолання тощо, шляхом контактної інформації, яка надходить до приватної частини електронного кабінету, що

забезпечує повну прозорість і ефективність у вирішенні різноманітних питань та з метою забезпечення постійного доступу до актуальної інформації;

удосконалено:

- підходи до градації критеріїв державної підтримки МСБ на комерційні та некомерційні критерії, відповідно до європейських нормативів, за якими розмежовується державна компенсація МСБ – надається за чітко визначеним стратегічно-строковим планом та державна допомога МСБ, яка надається, як правило, у разі наявності суттєвих збитків, які призвели до стану неплатоспроможності, які також різняться за порядком та умовами надання, строковості та іншими правовими наслідками;
- положення про процедури перевірки відповідності державної підтримки МСБ засадам стійкості економіки під час війни та цілям сталого розвитку, що становлять спільний економіко-соціальний інтерес влади та бізнесу, у формі та на умовах, встановленими нормами чинного законодавства, зокрема, планово-програмними урядовими документами за поданням документально-розрахункових відомчих обґрунтувань (Міністерства економіки України);
- підходи до поняття «правові засоби», яке запропоновано визначати в залежності від економічних реалій (функціональний підхід) та правового забезпечення (нормативний підхід). За допомогою функціонального підходу правові засоби запропоновано не обмежувати певними правовими явищами, а включати у їх зміст існуючих сучасних економічно-господарських потреб, які вимагають своєчасного та ефективно-сталого нормативного забезпечення. За допомогою нормативного підходу правові засоби у сфері господарсько-правових відносин щодо умов, підстав та порядку надання державної підтримки малого та середнього бізнесу запропоновано визначати як юридичні вимоги-можливості, які закладені в нормах господарського законодавства та використовуються в процесі практичної реалізації зазначених норм;
- підходи до розмежування засобів державної підтримки МСБ залежно від

нормативного характеру, поділом їх на матеріально-правові, які містяться в матеріальних галузях права, складаються із засобів-установлень і засобів-діянь та спрямовані, наприклад, на встановлення правового статусу суб'єктів малого та середнього бізнесу, особливі умови їх фінансування, спрощення процедури надання державної підтримки тощо та процесуально-правові, які можуть бути загальні, які визначають практичну реалізацію конституційного права на судовий захист шляхом звернення до державних судових установ або до третейських судів та спеціальні, наприклад, положення щодо скасування сплати судового збору СМБ за малозначними справами шляхом внесення змін до Закону України «Про судовий збір»;

- розуміння системи заходів державної підтримки малих та середніх підприємців, що мають загальний характер, до якої віднесено фінансова підтримка, у вигляді кредитних програм: державні гарантії, гранти, інвестиційні фонди; адміністративна підтримка: спрощення процедур реєстрації бізнесу, зменшення адміністративного тиску, надання консультаційних послуг, доступ до державних закупівель; інфраструктурна підтримка: її розвиток та забезпечення доступу; підтримка експорту: просування українських товарів і послуг на зовнішніх ринках та надання експортних кредитів і гарантій; підтримка інновацій через фінансування наукових досліджень і розробок, співпрацю з науковими установами, створення технопарків і інкубаторів; розвиток людського капіталу шляхом впровадження програми професійної підготовки та підтримка освіти шляхом освітніх продуктів, спрямованих на підготовку і перепрофілювання підприємців, тощо, а також заходи спеціального характеру (секторальна державна допомога), що обумовлюються воєнним станом та періодом адаптації законодавства України до вимог ЄС: визначення регіональної державної допомоги, тобто районів, яким надається допомога - території, які визначені в затвердженій карті регіональної допомоги, а також МСБ, які здійснюють на зазначених територіях свою діяльність; сприяння та прискорення переходу на зелені та цифрові технології («Поправка GBER щодо

зеленої угоди»), наприклад щодо державної допомоги, яка надана для підтримки розгортання певних високопродуктивних мереж зворотного зв'язку, які приносять користь як фіксованим, так і мобільним мережам, повинна вважатися сумісною з внутрішнім ринком, а також «оцифрування» означає впровадження технологій, що здійснюються електронними пристроями та/або системами, що робить можливим підвищення функціональності продукту, розвиток онлайн-сервісів, модернізацію процесів або перехід до бізнес-моделей; заходів державної допомоги на підтримку екологічно чистої мобільності, доцільно запровадити спеціальні умови сумісності, щоб гарантувати, що допомога є пропорційною та не спотворює надмірно конкуренцію, відволікаючи попит від екологічно чистіших альтернатив;

- положення щодо розширення сфери застосування положень Регламенту (ЄС) № 651/2014 щодо інвестиційної допомоги для інфраструктури для підзарядки електроенергії та водневої заправки, щоб охопити інфраструктуру для заправки, що постачає водень, який не є відновлюваним, за умови чіткого шляху до декарбонізації водню, що постачається. Крім того допомога для підзарядки та заправки інфраструктури також повинна бути доступна для інфраструктури, яка не є загальнодоступною; на виконання положень Регламенту комісії (ЄС) 2021/1237 дослідницькі та дослідницькі проекти або техніко-економічні обґрунтування, які отримали знак якості Seal of Excellence після оцінки та рейтингу, проведеного незалежними експертами та заслуговують на державне фінансування;

- положення щодо заходів підтримки індустріальних парків шляхом виокремлення засновників індустріального парку та керуючих компаній, якими можуть бути МСБ або їх об'єднання, що виступає формою державно-приватного партнерства та вважаємо за доречним визначити ці положення в Законі України «Про індустріальні парки» в залежності від: 1) строку – короткострокові - до 10 років та довгострокові – до 30 років; 2) характеру господарської діяльності: виробничі, переробні, сільськогосподарські, рекреаційні, науково-технічні; 3) мети – комерційні та некомерційні. Також вважається за доцільним визначити

окремою формою державної підтримки МСБ – учасників індустріального парку – *Є-відновлення*, яка полягає в наданні певних пільг-стимулів, зокрема, відновлення пошкоджених територій, які постраждали внаслідок воєнних дій; зменшення кредитних ставок залучених банків щодо створення парку на зазначених територіях; безоплатне підключення парку до водо-, газо-, електро-мереж; надання премій і надбавок робітникам парку, тощо;

- положення щодо дефіскалізації МСБ, як процедури розробки, прийняття та застосування комплексу заходів, спрямованих на зміну податкового навантаження, як-то: шляхом зменшення розміру податків (єдиного податку) на період воєнного стану та одного року після його скасування, можливість розстрочення сплати податків мінімум на 5 років під час воєнного стану та 5 років після його скасування тощо;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо визначення державної підтримки МСБ як комплексу організаційно-управлінських заходів спеціально-компетентних державних органів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного, кадрового, інфраструктурного та іншого характеру у сфері реалізації державної економічної політики, спрямованих на забезпечення стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності суб’єктів малого та середнього підприємництва, стабілізації їх роботи в кризових явищах та зростання підприємницької активності;

- положення щодо визначення стартапу як новоствореної форми господарювання, як правило, інвестиційно-інноваційного характеру, засновниками якого є МСБ та яка може бути об’єктом державної підтримки, на підставах та в порядку, визначеними нормами чинного законодавства;

- підходи щодо визначення правового режиму як стану правового регулювання державної підтримки МСБ, змістом якого є сукупність господарсько-правових та інших норм різної юридично-ієрархічної сили, які розробляються та приймають

компетентними державними владними інституціями у формі актів загального та спеціального характеру, які містять різновиди державної підтримки, її умови та порядок надання з метою подальшого правозастосування юрисдикційними органами;

- положення щодо урахування позитивного досвіду іноземних країн відносно порядку надання державної підтримки на підставі нормативного планування доречним є для України впровадження досвіду: стратегія США щодо розвитку підприємництва, що приймається раз на 4 роки, передбачає всебічну підтримку сектора малих і середніх підприємств (МСБ) з боку державних організацій за кількома напрямами: збільшення експортних можливостей; допомога в трансферті технологій; поліпшення доступу до довгострокових кредитів для реконструкції, придбання обладнання та виробництва нових конкурентоспроможних товарів і послуг; поширення інформації про різноманітні державні, регіональні та приватні програми, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності МСБ. В Японії підтримка малих підприємств включає надання позик і гарантій за пільговими умовами для удосконалення та модернізації виробництва наукоємних підприємств, впровадження інноваційних технологій, сприяння розвитку легкої та харчової промисловості, розробки нових видів продукції, а також створення і розвиток нових суб'єктів малого підприємництва в регіонах з низьким рівнем промислового розвитку. У Данії та Швеції запроваджуються спеціальні програми для стимулювання інновацій у секторі МСБ, зокрема програма «Інноваційне рішення для України», що передбачає надання фінансової підтримки для інноваційних стартапів і малих підприємств; 2) урядові програми Словаччини та Італії сприяють створенню мереж та асоціацій малих і середніх підприємств (МСБ), що допомагають обмінюватися досвідом, знаходити нові можливості та розвивати спільні проєкти. Наприклад, програма Enterprise Europe Network надає МСБ доступ до мережі бізнес-контактів та консультаційних послуг у рамках Європейського

Союзу. У Південній Кореї законодавство забов'язує великі промислові підприємства передавати морально застаріле, але не фізично, обладнання для використання в секторі малого і середнього підприємництва. У Казахстані для розширення доступу малих підприємств до виконання державних замовлень впроваджено схеми попереднього кредитування, щорічно затверджується номенклатура держзамовлень товарів, робіт і послуг, які будуть закуплені в малих підприємств. Крім того, введена заборона на придбання державними установами імпортних товарів, аналоги яких виробляються на малих підприємствах, що стимулює попит на вітчизняну продукцію.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації мають теоретико-прикладний характер і можуть бути використані в

– науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження господарсько-правового аспекту державної підтримки малих та середніх суб’єктів господарювання;

– правотворчості – для оновлення та вдосконалення господарського законодавства України, яким здійснюється правове регулювання державної підтримки малим та середнім суб’єктам господарювання;

– правозастосовній діяльності – для вироблення роз’яснень, з метою правильного та однакового застосування господарсько-правових норм у процесі визначення поняття та ознак державної підтримки малих та середніх суб’єктів господарювання;

– навчальному процесі – для підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників, викладання та вивчення навчальних дисциплін ««Господарське право», «Актуальні проблеми господарського права і процесу», «Контрактне право», «Антимонопольно-конкурентне право», підготовці підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (Акт про впровадження результатів дисертації в освітній

процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 11 грудня 2024 р.; Акт про впровадження результатів дисертації в освітній процес Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 16 грудня 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне дослідження, висновки та пропозиції, викладені у дисертації, є особистим здобутком автора.

У статті «До питання про класифікацію засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу», підготовленій у співавторстві з Подцерковним О.П., автором дисертації виокремлені правові засоби державної підтримки малого та середнього бізнесу на основні й допоміжні, адже саме такий поділ припускає розгляд правового інструментарію як системи, де ефективність застосування одних засобів залежать від застосування інших, а також на основі функціональної ролі правових засобів, що забезпечують державну підтримку суб'єктів МСБ, їх доцільно поділяти на регулятивні й охоронні. Виходячи з того, що основне призначення права полягає в регулюванні суспільних відносин, ця група правових засобів є базовою.

Ідеї та пропозиції співавтора наукової публікації у дисертації не використовувалися, використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення, результати та пропозиції, сформульовані в дослідженні оприлюднено на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Advances in law: the view of domestic and foreign scholars (Передові

досягнення у сфері права: погляд вітчизняних та зарубіжних вчених)» (м. Рига, Латвійська республіка, 3-4 жовтня 2024 року); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Україна-2024: глобальні та регіональні виклики» (м. Рівне, 24 жовтня 2024 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в п’яти наукових публікаціях, що розкривають основний зміст дисертації, опублікованих у наукових виданнях, включених до переліку фахових наукових видань України. Окрім того, основні положення дослідження представлені в опублікованих тезах виступів на міжнародних конференціях.

Структура та обсяг дисертації визначені проблематикою дослідження, його метою і завданнями. Робота складається з титульного аркуша, анотації, змісту, переліку умовних позначень, основної частини (вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків), списку використаних джерел (222 найменування на 31 сторінці), двох додатків, що розміщено на 8 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 216 сторінок, з них основного тексту – 177 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

1.1. Поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу як економіко-правової категорії

Державна підтримка є важливою господарсько-правовою категорією, комплексного характеру, яка характеризує різноманітну допомогу суб’єктам господарювання, у тому числі суб’єктам малого та середнього підприємництва (бізнесу). Особливо зазначена допомога важлива та доречна в умовах воєнної економіки, адже велика частка зазначених суб’єктів опинилася в стані неплатоспроможності, який є шляхом до банкрутства. Наразі особливо актуальним є те, що держава повинна ухвалити на законодавчому рівні спрощені правила ведення бізнесу, які включатимуть прозоре оподаткування, мінімальне регулювання та скасування більшості обмежень на території України після перемоги. Адже лише 22% бізнесів продовжили працювати на рівні, що був до початку повномасштабного вторгнення, в той час як інші зменшили обсяги виробництва, скоротили продажі товарів або послуг у різних формах [153].

Державна підтримка є предметом чисельних наукових дискусій та в законодавстві визначена через поняття «державна допомога». Державну підтримку можна розглядати як державне регулювання підприємництва, що полягає в цілеспрямованому впливі держави на бізнес-середовище шляхом створення сприятливих умов та надання підтримки суб'єктам господарювання за допомогою різноманітних інструментів [114, с. 4]; «складову механізму державного регулювання, налагоджену систему пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб’єктів малого і середнього підприємництва; систему заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб’єктів малого і середнього підприємництва аграрного сектору контролюючого, виконавського,

законодавчого характеру» [160, с. 104]. Тобто, саме термін «державна» свідчить про втручання держави та надає категорії «державна підтримка» вигляд у формі прийняття владно-управлінських рішень спеціально-уповноваженими державними органами та у загальному вигляді вона є чинником державного регулювання – уваги держави, у тому числі контролюючого характеру.

На думку Д. В. Лічак, державну підтримку можна вважати рівнозначною державному стимулюванню, оскільки «підтримка завжди виступає стимулом для певного виду господарської діяльності, а стимулювання неможливе без передбачених законом механізмів підтримки» [109, с. 6–7]. Дійсно, підтримка з боку держави, особливо суб'єктів малого та середнього бізнесу стимулює їх поведінку та ділову активність, що свідчить про суб'єктивну зацікавленість та мотивування, але з іншого боку можливо говорити про зацікавленість держави стимулювати бізнес заради отримання дивідендів у вигляді прибутків. Отже, з суб'єктивної точки зору, державну підтримку можливо визначити як прийняття владно-управлінського рішення «адресного» характеру, яке стимулює поведінку та ділову активність суб'єктів малого та середнього бізнесу, формуючи їх зацікавленість та мотивування. Тобто, зазначені особи обізнані щодо того, що захищені державою в разі настання негативного середовища господарювання, яким, наприклад, є воєнний стан та як наслідок – воєнна економіка.

Проблемним питанням є співвідношення понять «державна допомога» та «державна підтримка», які є самостійними правовими категоріями за змістовними ознаками. Пропонується розглядати їх як співвідношення родового та видового поняттів, оскільки державну підтримку можна поділити на два основні види: пряму та непряму, при цьому пряма підтримка відповідає поняттю державної допомоги. [109, с. 7]. Отже, на думку дослідниці, поняття «державна підтримка» є ширшим за поняття «державна допомога». О. Е. Ліллемяе як критерій для розмежування цих понять визначає «такі фактори, як наслідки надання підтримки, зокрема вплив на конкуренцію, ефекти на торгівлю, коло

суб’єктів, до яких вона застосовується, а також надання переваги конкретному суб’єкту господарювання завдяки отриманню державної допомоги, що не було б можливим за звичайних ринкових умов». [108, с. 48–49]. На нашу думку, й державна підтримка, й державна допомога впливає на стан конкуренції на певному ринку, особи якого їх отримали.

Деякі вчені пропонують нове визначення, зокрема Н. О. Петрова пропонує замінити термін «державна допомога суб‘єктам господарювання» на «публічна допомога суб‘єктам господарювання» у законодавстві України. Вона обґрунтовує це тим, що крім державних ресурсів, до надання допомоги залучаються й місцеві (публічні) ресурси, а також враховує, що надавачами цієї допомоги є органи публічної адміністрації, до яких належать як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування [135, с. 245–246]. Термін «публічна допомога» не відображає факт надання такої допомоги органами місцевого самоврядування, доречно застосовувати саме термін «державна підтримка», яка співвідноситься із терміном «державна допомога» як ціле та рід; загальне та частина, тобто державна підтримка є узагальнюючим стосовно державної допомоги.

Багато вчених акцентують увагу на економічній складовій державної підтримки. Зокрема, К.С. Лебьодкін вважає, що державна підтримка підприємництва є важливим фактором для його активізації в умовах формування ринкової економіки [104, с. 184]. Представляється, що державну підтримку слід розглядати не лише в контексті побудови, але й відновлення та забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки, особливо в умовах воєнного та повоєнного відновлення. Д.В. Лічак також підкреслює, що державну підтримку необхідно розглядати як складову державного стимулювання економічного зростання, що є одним із напрямів регулювання економіки. До факторів, які обумовлюють потребу в такому стимулюванні, вона відносить: нерівномірний розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання, слабкість

малого бізнесу порівняно з великими підприємствами, залежність деяких виробництв від природних умов, високу ризикованість окремих видів господарської діяльності, в яких зацікавлене суспільство. В економічній політиці України спостерігається відхід від класичної кейнсіанської моделі стимулювання, яка передбачала цілеспрямований і послідовний розвиток макроекономічних умов для підприємств усіх форм власності [109, с. 3]. Отже, вчена виокремлює економічний характер державної підтримки та її «адресний» персоніфікований аспект, що є її характерними рисами. Я. В. Петруненко визначає державну підтримку суб'єктів господарювання як «регульовану законодавством діяльність уповноважених органів державної влади, що полягає у розробці програм або наданні індивідуальної фінансової підтримки суб'єктам господарювання, які мають важливе стратегічне значення або відповідають іншим визначеним критеріям, за рахунок державного бюджету у різних формах, з метою забезпечення стабільності національної економіки, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, оздоровлення окремих галузей економіки та забезпечення соціально-економічного добробуту в країні». [137, с. 114]. Вчений виокремлює мету надання державної підтримки, як-то загальну – стабільність вітчизняної економіки та спеціальну – персоніфікована допомога суб’єкту господарювання, який має важливе стратегічне значення або відповідає іншим критеріям.

Ще одним етапом є визначення співвідношення понять «допомога» та «підтримка» на основі їх тлумачення в словниковому значенні. Так, поняття «допомога» трактується як: 1) сприяння, підтримка в певних питаннях; 2) захист або порятунок у скрутній ситуації [178, с. 183]. У свою чергу, підтримка – це те, що «підтримує (у 1 знач.) кого-, що-небудь, служить опорою комусь, чомусь. Те, що зберігає чию-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь» [168]. Поняття «підтримувати» означає: 1) утримувати, не дозволяти чомусь чи комусь впасти або знизитися; 2) надавати матеріальну, моральну та іншу допомогу[169,

с. 446]. Тобто можливо говорити про такі тлумачні ознаки державної підтримки як сприяння, підкріплення та зміцнення.

Важливим є нормативне закріплення державної підтримки, яке в законодавстві відсутнє, натомість, законодавче визначення поняття державної допомоги суб’єктам господарювання міститься в ЗУ «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» як «підтримка у будь-якій формі суб’єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності» [7]. Тобто законодавець вказує на те, що державна підтримка є змістом державної допомоги, її суттєвою характеристикою, але не враховує факт їх співвідношення та різниці. Таким чином, як зазначає С. Шкляр, «відповідно до законодавчого регулювання та правозастосовної практики, державна підтримка вважається державною допомогою, якщо одночасно виконуються такі умови: підтримка надається суб'єкту господарювання; здійснюється за рахунок державних або місцевих ресурсів; підтримка створює переваги для виробництва певних товарів або здійснення окремих видів господарської діяльності; підтримка призводить до спотворення або загрожує спотворенням економічної конкуренції». [191, с. 9]. На думку А. Шпомера, доцільно доповнити Закон «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» новою статтею 4–1 «Умови надання державної допомоги», яка повинна мати такий зміст: «Державна підтримка є державною допомогою, якщо одночасно виконуються наступні умови: по-перше, підтримка надається суб’єкту господарювання; по-друге, вона здійснюється за рахунок державних або місцевих ресурсів; по-третє, підтримка створює переваги для виробництва певних товарів або здійснення окремих видів господарської діяльності; по-четверте, підтримка призводить до спотворення або загрожує спотворенням економічної конкуренції» [193, с. 58]. На нашу думку, зазначена думка замінює

визначення державної допомоги на термін «державна підтримка» та, з точки зору правозастосування, є недоречним.

У міжнародних нормах державна допомога здебільшого розглядається саме як державна допомога, вид регулюючого державного рішення, чинника державного втручання у сферу бізнесу. Так, державна допомога, згідно законодавства ЄС, зокрема, ст. 107 Договору про функціонування ЄС, розглядається як «будь-яка допомога, що надається державою-членом ЄС або через державні ресурси в будь-якій формі, яка загрожує порушити конкуренцію шляхом надання підтримки певним підприємствам або виробництву певних товарів, оскільки це впливає на торгівлю між державами-членами» [2]. Правила державної допомоги в архітектурі ДФЄС розвивалися відповідно до розвитку внутрішнього європейського ринку. У 2019 році Суд Європейського Союзу виніс чотири важливі рішення (ENEA, EEG, Tercas та Achema) стосовно критерію «державних ресурсів» як найважливішого елемента визначення державної допомоги, що надається відповідно до ст. 107 ДФЕС. Отже, на відміну від вітчизняного підходу, де державна допомога оцінюється з точки зору впливу на конкуренцію в Україні, європейський підхід передбачає додаткову умову – вплив на торгівлю між країнами ЄС [2]. Порівняння вітчизняного та європейського підходів розуміння державної допомоги дає змогу дослідникам дійти висновку про «неспівпадіння визначення термінів у чинному законодавстві України та acquis communautaire, що не відповідає вимогам Угоди про асоціацію щодо тлумачення термінів і при цьому за загальним правилом пріоритет надається міжнародному договору, згоду на ратифікацію якого надала Верховна Рада України» [41, с. 6]; «про його неповну змістовну відповідність поняттю державної допомоги, що закладене в acquis ЄС», тому пропонується доповнити його ознакою, що є у європейському законодавстві, а саме «вплив на торгівлю між Україною та країнами-членами Європейського Союзу» [164, с. 163].

Ключовим аспектом в ЄС щодо державної підтримки є її взаємозв'язок з конкуренцією. Проте, на нашу думку, важливіше звернути увагу не стільки на конкуренцію, скільки на конкурентну позицію, яка з юридичної точки зору є недостатньо чітко визначеною, що створює певні проблеми. Термін «конкурентна позиція» аналізується економістами через кількісні характеристики, зокрема, статистичні показники. Важливим є саме поняття «стала конкурентна позиція», яка передбачає здатність підтримувати досягнуту позицію на ринку, забезпечувати стабільний розвиток та ефективно адаптуватися до змін зовнішнього середовища [47, с. 38]. На сьогоднішній день існують значні зміни в зовнішньому середовищі, спричинені військовими діями. Окрім того, М. Саєнко зазначає, що «порівнюючи конкурентні позиції кількох підприємств на конкретному ринку, можна оцінити конкурентоспроможність окремого підприємства» [162, с. 289]. Стан конкурентної позиції саме й є вирішальним чинником надання державної підтримки, особливо для МСБ. Пропонується, що в загальному вигляді конкурентна позиція МСБ представляє собою обов’язковий показник надання державної підтримки, яка визначає поточне становище на ринку, з урахуванням фінансово-господарського стану на підставі показників ділової активності підприємства: коефіцієнтів оборотності активів, заборгованостей, запасів, фондовіддачі; тривалості операційного циклу, оборотності капіталу, запасів, прибутку та рентабельності, що потребує її запровадження задля узгодження економічної мети та змісту засобів державної підтримки МСБ. Саме через конкурентну позицію визначається різновид державної підтримки, умови, її тривалість та контроль. Через конкурентну позицію вбачається взаємозв’язок економіки та права.

Автори посібника для суддів «Державна допомога суб’єктам господарювання» визначають її як «підтримку у будь-якій формі суб’єктів господарювання за рахунок державних чи місцевих ресурсів, що призводить до спотворення або може загрожувати спотворенням економічної конкуренції,

створюючи переваги для виробництва певних товарів чи здійснення окремих видів господарської діяльності» [65, с. 6]. Найбільш узагальнену версію визначення основних елементів державної підтримки підприємництва пропонують Л. В. Хомко та Х. Ю. Кульгавець, до яких відносять його нормативно-правове регулювання, фінансову, майнову та інформаційну підтримку [185, с. 47].

Таким чином, державна підтримка є економіко-правовою категорією, комплексного характеру, яка розглядається як: з нормативно-правової точки зору як зміст державної допомоги, яка надається у будь-якій формі, за умови якщо ситуація спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції та з науково-професійної як певний різновид державного втручання, який приймається виключно на підставі організаційно-управлінського рішення спеціально уповноваженим компетентним державним органом [99, с. 93]. У загальному вигляді термін «державна підтримка» - це комплекс організаційно-управлінських заходів спеціально-компетентних державних органів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного, кадрового, інфраструктурного та іншого характеру у сфері реалізації державної економічної політики, спрямованих на забезпечення стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності суб’єктів малого та середнього підприємництва, стабілізації їх роботи в кризових явищах та зростання підприємницької активності.

1.2. Державна підтримка МСБ як засіб державного впливу на економіку

У механізмі забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу заходи його державної підтримки посідають визначальне місце. Проблемним моментом є розмежування понять «засіб» та «захід» саме з правової точки зору та їх застосування у сфері господарювання, адже поширеним є використання зазначених понять як тотожних, що стосуються контексту їх використання у

сфері державної підтримки малого та середнього бізнесу. У лінгвістичних та філософський довідкових виданнях засіб визначають як «спосіб, певну спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось» [170, с. 503]; «предмети, способи дії, поведінки, соціальні інститути, за допомогою яких досягають певної мети; сукупність елементів діяльності, спрямованих на осмислення, окреслення, реалізацію мети» [79, с. 290], а поняття «захід» як «сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь» [170, с. 628]. Тобто застосовується для досягнення певної мети, що є важливим з господарсько-правової точки зору. Також зазначається, що поняття «засіб» має загальнонауковий контекст і використовується для «позначення зв'язку між ідеальною моделлю та реальним результатом, посередництва суб'єкта та об'єкта дійсності, інструментів та їх використання для досягнення поставленої мети» [155, с. 906].

Поняття «засіб» та «захід» нормативно визначені неоднаково, зокрема, ст. 12 ГК України містить термін «засіб». Водночас, у ст. 1 ЗУ «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» застосовано термін «захід»: «індивідуальна державна допомога – захід державної допомоги, що здійснюється поза межами програми державної допомоги, а також окремі заходи державної допомоги, що здійснюються в межах програми державної допомоги, але підлягають повідомленню згідно з умовами такої програми та цим Законом». На нашу думку, поняття «захід» є більш загальним за значенням, оскільки може характеризувати сукупністю засобів для досягнення мети, у даному випадку – державного регулювання малого та середнього бізнесу (далі – МСБ).

Вчені зауважують, що «правові засоби — це визначені юридичні категорії та дії суб'єктів, спрямовані на їх використання для досягнення конкретного результату» [74, с. 536]. А. Денисова поділяє правові засоби та «до субстанціональних правових засобів відносить такі елементи, як зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, правові норми, принципи права тощо. До

дієвих засобів (тобто засобів-дій або технологій) належать акти реалізації, застосування та тлумачення права, а також усі процеси, пов'язані з юридичною діяльністю» [63, с. 191–192].

Правовий контекст визначення поняття «захід» характеризується різноманітністю авторських підходів, зокрема як:

– «інструмент, що забезпечує ефективне правове регулювання, сприяє задоволенню інтересів суб'єктів права та досягненню соціально важливих і корисних цілей» [155, с. 906];

– «правові явища, що знаходять своє відображення в інструментах (актах) та діях (технологіях), за допомогою яких реалізуються інтереси суб'єктів права та досягаються особисті й суспільні цілі» [63, с. 190];

– «інструменти правового регулювання, призначені для правового впорядкування суспільних відносин, що сприяють оптимальному вирішенню соціальних завдань» [167, с. 177];

– «певні юридичні категорії та дії суб'єктів, спрямовані на їхнє використання для досягнення конкретного результату» [176, с. 300];

– «будь-яке юридичне явище, яке використовується для досягнення визначеної мети, прямо або опосередковано закріпленої в законодавстві» [134, с. 116–122].

На думку С. О. Сарновської, правові засоби дозволяють перетворювати ідеальну модель на конкретний правовий результат. З одного боку, вони виконують функцію дії, спрямованої на реалізацію поставлених цілей, а з іншого — функцію установлення, забезпечуючи доступ до правових цінностей, які завжди існують у суспільстві, незалежно від досягнення конкретної правової мети [165, с. 22]. Сучасні дослідники звертають на таку рису правових засобів, як їх багатогранність та багатоаспектність, і що ця категорія «використовується по відношенню до права загалом, у процесі правового регулювання його механізму, по відношенню до правових режимів тощо» [175, с. 38–39].

Таким чином, проведений аналіз загально-правового контексту поняття «правові засоби» показує, що ця категорія має багатомірний характер, вони представляють правові явища, за допомогою яких реалізуються права й інтереси суб'єктів права і забезпечується досягнення поставлених цілей. Господарсько-правова доктрина сформулювала кілька визначень загальнішого поняття «засоби державного регулювання господарської діяльності», до складу якого входять засоби державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні. Зокрема, їх визначають як «сукупність способів, за допомогою яких держава здійснює регулюючий вплив на діяльність суб'єктів господарювання» [120, с. 37].

У найзагальнішому сенсі правові засоби розглядаються як юридичний інструментарій, за допомогою якого реалізуються права та інтереси суб'єктів права, а також забезпечується досягнення визначених цілей. Ці цілі можуть бути різноманітними, однак їх кінцевою метою є справедливе впорядкування суспільних відносин. Правові засоби являють собою правове явище, що забезпечує досягнення конкретної мети та необхідних результатів, закріплених прямо або опосередковано в рамках правового регулювання у відповідних джерелах права. Вони функціонують як інструменти чи дії, що реалізуються через діяльність різних державних органів і посадових осіб, відображаючи функціональність права та правової системи в цілому.

Найбільш обґрунтованим, на нашу думку, є тлумачення поняття «правові засоби» за допомогою функціонального підходу, завдяки якому воно не обмежується певними правовими явищами, а включає в його зміст всю правову реальність, весь інструментарій правового регулювання, розглянутий з погляду його правових засобів загалом, а щодо контексту нашого дослідження – у сфері малого та середнього бізнесу. Правові засоби у сфері господарсько-правових відносин визначають як юридичні можливості, що закладені в нормах господарського законодавства, які використовуються в процесі реалізації таких норм.

Питання щодо правових засобів пов’язане ще й з проблемою ефективності правового регулювання, тому що досягнення необхідних результатів у рамках правового регулювання не уявляється можливим без вірного застосування відповідних правових засобів. При правотворчості й правореалізації завжди необхідно брати до уваги взаємозв’язок між правовими засобами й цілями, тому що саме цілі визначають перелік тих правових засобів, які потрібні для їхнього досягнення. Ціль правового регулювання, своєю чергою, повинна бути ясно сформульованою й адекватною до існуючих правових засобів, адже саме правові засоби закріплюються в джерелах права як певні інструменти або дії, за допомогою яких досягаються необхідні юридичні результати. Саме за допомогою правових засобів суб’єкти права мають можливість реалізувати свої права й інтереси, бо без їхнього використання неможливо досягти цілей правового регулювання. Таким чином, значення правових засобів важко перебільшити, у тому числі й стосовно виразу державної підтримки МСБ.

Правове регулювання здійснюється за допомогою діяльності різних державних органів і посадових осіб, зокрема, законодавчих і судових органів. У цьому випадку використовуються такі правові засоби як правові норми, юридична відповідальність тощо. Однак, «правовий вплив не можна зводити до дії лише раціональних правових явищ. Право впливає на суспільство й за допомогою ірраціональних правових явищ, таких як правові ідеї, концепції, правосвідомість, правова культура тощо. Подібні правові явища не здійснюють безпосереднє регулювання суспільних відносин, але визначають характер і ефективність такого регулювання. Це пояснюється тим, що правове регулювання містить у собі усвідомлення суб’єктами права своїх прав і обов’язків незалежно від того, у якій формі воно буде здійснюватися (децентралізовано або централізовано)» [121, с. 332].

У сфері приватного права також розробленою є проблематика правових засобів у цивільному праві, адже саме для цієї галузі такі категорії, як «засоби»,

«втручання», «приватна автономія», «обов'язок захисту держави», які на думку М. В. Савчина, «лише входять в обіг вітчизняної правової доктрини» [161, с. 9]. На нашу думку, з 2004 року завдяки цілісному та систему підходу ГК України щодо закріплення засобів державного регулювання вони набули оновлену тлумачно-правову характеристику та нормативно-економічний підхід, який виходить за рамки приватних відносин.

У фаховій літературі точаться дискусії щодо поняття «засоби» у механізмі державного регулювання економіки та господарського-правового забезпечення підтримки державою учасників господарських відносин загалом, малого та середнього бізнесу зокрема, які є вельми цінними та доречними з позиції їх подальшого удосконалення шляхом правореалізації. Я. О. Менів визначає взаємозв'язок правових засобів із впливом на учасників господарських відносин, які у свою чергу, оптимізують їх діяльність [115, с. 80]. Інші пов'язують правові засоби із нормами права, суб'єктивними правами і юридичними обов'язками [192, с. 80]. Р. Шабов та М. Ждан визначають господарсько-правові засоби державного регулювання як «інструменти впливу держави на сферу підприємництва, спрямовані на створення або забезпечення умов для їхньої діяльності відповідно до національної економічної політики» [189, с. 193]. Зазначене притаманне й для засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу, адже саме вони застосовуються під впливом організаційно-управлінського рішення, на підставі нормативних приписів, відповідають сучасним господарсько-економічним потребам.

А. В. Шевчук визначає державну підтримку як засіб державного регулювання, зміст і порядок надання якого визначаються нормами чинного законодавства, і яка є опосередкованим виразом певного самостійного виду організаційно-господарських відносин [190, с. 58]. Дійсно, державна підтримка представляє собою певний самостійний засіб державного регулювання оскільки приймається виключно на підставі організаційно-управлінського рішення

спеціально уповноваженим компетентним державним органом. Отже, виокремлюється самостійний вид організаційно-господарських відносин — надання державної допомоги, що передбачає наявність рішення-погодження спеціально уповноваженого органу та подальший контроль. У цьому контексті, на думку І. Феофанової, можна говорити про доповнення ст. 12 Господарського кодексу України новим засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання — державною допомогою [184, с. 44]. Представляється доречною зазначена наукова позиція, адже саме визначення державної допомоги у ГК України сприяє розвитку та удосконаленню господарсько-правових відносин, які опосередковують окремі види державної підтримки МСБ.

Також слід визначити нормативно поняття «державна підтримка суб'єктів малого підприємництва» шляхом внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» щодо визначення державної підтримки суб'єктів малого підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників, як організаційно-управлінське рішення спеціально-компетентних державних органів щодо порядку та умов надання певних заходів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру суб'єктам малого та середнього підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників, з метою стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності та Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» - щодо визначення державної підтримки суб'єктів малого підприємництва як організаційно-управлінське рішення спеціально-компетентних державних органів щодо порядку та умов надання певних заходів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру суб'єктам малого та середнього підприємництва, з метою стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності.

Однією з перших у вітчизняній науці господарського права, хто на дисертаційному рівні дослідила регулювання підприємницької діяльності, є Н. О. Саніахметова, яка розглядає державне регулювання в якості «додаткового механізму у системі саморегулювання ринку, спрямованого на упорядкування економічної поведінки в суспільних інтересах, що реалізується шляхом встановлення і застосування державними органами правил, націлених на корегування економічної діяльності фізичних і юридичних осіб, і підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні» [163, с. 7]. На законодавчому рівні, у ст. 5 ГК України, оптимальне поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки визначено основою правового господарського порядку [5]. О. І. Харитонова розглядає державне регулювання господарських відносин як «загальний благоустрій суспільних відносин у конкретній галузі економіки, який здійснюється відповідно до вимог законодавства через непрямий вплив на господарську діяльність суб'єктів економічних відносин. Це включає встановлення загальних правил, нормативів, стандартів для певного виду господарської діяльності, а також правові основи юридичної відповідальності за їх порушення, контроль за їх виконанням, створення та забезпечення ефективного функціонування фінансової і податкової систем, обмеження монополізму тощо» [60, с. 13]. За справедливим твердженням М. В. Савчина, «на порядок денний виходить інституційна спроможність держави визначати найбільш оптимальну модель регулювання економічних відносин з метою підтримки та стимулювання ділової активності, а також забезпечення сталого розвитку національної економіки» [161, с. 9]. Майже всі вчені одностайні в думці щодо того, що саме втручання держави у сферу господарювання шляхом надання державної підтримки МСБ є вельми доречним в умовах ринкової економіки та воєнної, у якої наша держава опинилася в період війни. Деякі вчені у зв'язку із зазначеним вважають за доцільне «визначення у нормах чинного законодавства поняття «державна підтримка у період

особливого стану господарювання (воєнних умов господарювання)» як спеціально-організаційної підтримки, змістом якої є комплекс заходів, як правило, фінансового характеру, які надаються на підставі планово-програмної діяльності уряду та відповідних спеціально уповноважених органів з урахуванням поточного стану підприємців, їх територіального розташування, наявності майна, договірно-зобов'язальних відносин, тощо. Посилення роботи у цьому напрямку сприятиме відновленню роботи багатьох підприємців, чия господарська діяльність зупинилась через війну» [68, с. 397].

При дослідженні питань правових засобів викликає інтерес не лише їхній зміст, але і їхня класифікація відповідно до певного критерію, що дозволяє виділити правові механізми впливу правових засобів на суспільні відносини в цій сфері та їхні особливості. Класифікація – це поділ на види певних явищ, категорій, понять, що базується на застосуванні одного або декількох критеріїв.

У загальнотеоретичному контексті поділ правових засобів на види можливий за різними критеріями, завдяки яким можливо найбільш повно та системно розкрити сутність та мету конкретного засобу державної підтримки МСБ. Тобто, як слушно зазначає О. Подцерковний, «при дослідженні змісту засобів, за допомогою яких держава підтримує малий та середній бізнес, вихідне систематизуюче значення має їх класифікація відповідно до критеріїв, що дозволяють диференціювати механізми впливу на поведінку суб'єктів МСБ з метою досягнення комплексності заходів впливу та їх структурування у змісті державної економічної політики. Системність заходів державно-правового впливу, у свою чергу, передбачає послідовність, прогнозованість результатів, взаємозв'язок заходів підтримки не лише між собою, але й із загальною економічною політикою держави, а також спрямованість цих заходів на досягнення перспективних, а не тимчасових результатів від впровадження інструментів підтримки [146, с. 62].

На підставі такого критерію, як рівень і масштаб завдань, що вирішуються,

засоби підтримки можна поділити на загальні й спеціальні. До загальних правових засобів у сфері господарювання відносять ті, зокрема, що закріплені в загальних положеннях ГК України. Наприклад, у ст. 12 передбачено перелік основних засобів регулюючого впливу на діяльність суб'єктів господарювання, серед яких «державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій». До спеціальних засобів відносяться ті, що регулюються спеціальним законодавством - ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Правову форму цих засобів доповнюють певні правові інститути, правові режими, наприклад, правовий режим майна суб'єктів малого та середнього бізнесу або режим державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва у сфері інновацій, науки і промислового виробництва (ст. 20 ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»), що враховують специфіку цього виду діяльності. У зазначеному ракурсі слушною є думка Г. Будурової, що саме «багатомірний характер та розмаїття правових засобів покликані реалізувати права й інтереси суб'єктів господарювання малого та середнього підприємництва щодо одержання державної підтримки. У цій сфері доцільно розмежовувати загальні правові засоби, що передбачені господарським та цивільним законодавством (загальний/міжгалузевий рівень), засоби державного регулювання господарської діяльності (галузевий рівень) та безпосередньо засоби державної підтримки МСП (спеціальний рівень)» [45, с. 562].

У рамках фінансової підтримки малого та середнього бізнесу держава сприяє «створенню бізнес-інкубаторів, інноваційних бізнес-інкубаторів, науково-технологічних центрів та центрів трансферу технологій». У свою чергу, фінансова підтримка суб'єктів малого та середнього підприємництва, які займаються експортною діяльністю, включає такі заходи: «кредитування, гарантування,

страхування експортних операцій, часткову компенсацію відсоткових ставок за кредитами для здійснення експортної діяльності, часткове покриття витрат, пов'язаних із проведенням маркетингових заходів на зовнішньому ринку, дослідженням кон'юнктури зовнішнього ринку, пошуком партнерів, просуванням товарів на нові ринки, участю у виставках та ярмарках за кордоном, відрядженням фахівців для вивчення іноземних ринків, підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації персоналу з питань експортної діяльності» (п. 3 ч. 1 ст. 21 ЗУ «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [9]).

На підставі такого критерію, як природа й специфіка сфери дії, правові засоби варто поділити на засоби-інструменти і засоби-діяння. До першого можливо віднести пільгове фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого і середнього підприємництва [160, с. 104]. Тобто саме «засоби-інструменти є процедурними, а засоби-діяння відображаються у повноваженнях державних органів щодо реалізації державної економічної політики у сфері підтримки суб'єктів МСБ» [147, с. 520].

Важливе значення має конрольно-наглядові нормативні положення, та саме із цією метою 01.01.2017 р. відповідно до ЗУ «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» процес спрощення та лібералізації державного нагляду (контролю) включає розширення прав суб'єктів господарювання, зменшення частоти та тривалості перевірок, заборону застосування санкцій у разі виконання суб'єктом усіх приписів про усунення порушень у встановлений строк, а також впровадження інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю). Тобто, «триває процес приведення галузевих законів у різних сферах господарської діяльності у відповідність до норм зазначеного закону з урахуванням внесених змін та доповнень» [130, с. 68]. Тобто повинно бути «співвідношення між свободою та мірою втручання у приватну автономію, що виражає принцип

пропорційності» [142, с. 192–204], за яким «держава не повинна накладати на особу надмірних обмежень, які б посягали на сутнісний зміст основного права і перевищували межі необхідності, що випливають з публічного інтересу» [161, с. 13].

На думку О. П. Подцерковного, Я. В. Петруненка та О. О. Кулінич, «сучасна соціально орієнтована державна регуляторна політика базується на діючій формі державного управління, що визначає політичний режим країни та законодавчу основу регулювання економічних відносин суспільства. Суб’єкти господарювання, які діють відповідно до сформованого інституційного середовища в країні» [213, с. 1732]. Тобто за таким підходом «держава не повинна накладати на особу надмірних обмежень, які порушують сутність основного права та перевищують межі необхідності, що випливають із публічного інтересу» [161, с. 13]. Держава також має публічний інтерес й через надання державної підтримки, адже вона зацікавлена в стабільному здійсненні господарської діяльності, що є джерелом податків і зборів.

Пропорційність – це ідея про те, що використання влади державою має бути пропорційне проблемі, яку необхідно вирішити, вона є одним із основних складових принципу верховенства права та належного управління. Цей принцип охоплює майже всі правові питання — від регулювання повноважень різних органів державної влади та їх збалансування, запобігання зловживанню дискреційними повноваженнями і визначення меж свободи розсуду, до вирішення питань щодо співмірності конституційних прав і обов'язків, відповідності злочину і покарання, праці та винагороди за неї, прав і обов'язків кредитора та боржника, а також збалансованості прав сторін у судовому процесі [72, с. 375]. Вимоги його дотримання становлять частину більшості стратегій щодо покращення якості прийняття регуляторних рішень. Пропорційне прийняття рішень допомагає узаконити застосування широких повноважень держави та обмежує ризики в регулюванні. У Європі цей принцип нагляду і,

більше того, державної політики загалом, визнаний Договором про функціонування ЄС, спрямований на забезпечення того, щоб свобода не обмежувалася понад те, що необхідно для суспільних інтересів. У європейській практиці розроблено критерії для втручання держави, які базуються на тлумаченні таких конструкцій, як «необхідний у демократичному суспільстві», «передбачено законом» та інших.

В залежності від взаємозв'язку та взаємовпливу «правові засоби також кваліфікують на основні й допоміжні, адже саме такий поділ припускає розгляд правового інструментарію як системи, де ефективність застосування одних засобів залежать від застосування інших. Зокрема, суб'єкти господарських правовідносин використовують для задоволення власних інтересів основні правові засоби, зокрема загальні норми ГК України, але сприяють цьому процесу допоміжні засоби, що передбачені, насамперед, Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Серед останніх виділяють спеціальні правові принципи, презумпції, аксіоми, норми-декларації тощо. Наприклад, виділяється такий спеціальний принцип, як доступність отримання державної підтримки суб'єктами малого і середнього підприємництва (ч. 2. ст. 3 Закону)» [147, с. 520].

Доцільним є класичний поділ на «основі функціональної ролі правових засобів, що забезпечують державну підтримку суб'єктів МСБ, їх доцільно поділяти на регулятивні й охоронні. Виходячи з того, що основне призначення права полягає в регулюванні суспільних відносин, ця група правових засобів є базовою» [147, с. 520]. У літературі також зазначену градацію пов'язують із наявністю обмежувальних та стимулюючих засобів [63, с. 194]. Але й існує думка про доцільність лише регулятивно-стимулюючого впливу [192, с. 194]. Тобто потрібно «приділяти особливу увагу розробці та удосконаленню нормативно-правових актів, які спрямовуються на полегшення, спрощення, привабливість ведення бізнесу в країні» [157, с. 193].

На думку аналітиків «охоронні правові засоби є похідними від регулятивних і покликані усувати перешкоди на шляху правового регулювання, що сприяє досягненню правових цілей та існують у вигляді санкцій, запобіжних заходів, покарання й інших заходів підсилюють дію регулятивних правових засобів, чим гарантують і забезпечують їхню результативність» [81]. Наприклад, це можуть бути державні гарантії на портфельній основі, які внормовані Урядом [34]. Вважається «перспективним використання портфельного підходу у правовому забезпеченні основних заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу у повоєнний період, який складається з аналізу розподілу державних витрат за основними напрямами їх державної підтримки (наприклад, консультування, навчання підприємництву та менеджменту, доступу до фінансів, розвитку ринку та експорту, інновації тощо) та за основними цільовими групами населення (наприклад, новостворений бізнес, нові стартапи, компанії, які швидко розвиваються, інноваційні малі та середні підприємства та ін.). Це є корисним для збалансування державних витрат на підтримку малого та середнього бізнесу спрямування відповідних засобів підтримки на вирішення проблеми розвитку, з якими стикаються підприємці. Саме портфельний підхід, що використовується у поєднанні з оцінкою програм фінансування та розвитку, може допомогти спрямувати фінансування на заходи, що приносять найбільші соціальні та економічні вигоди» [147, с. 520].

Н. Саніахметова до зазначених засобів відносить процедурні дії державної реєстрації щодо суб’єктів підприємницької діяльності [163, с. 4]. На нашу думку, належне застосування цих та інших охоронних правових засобів сприяє розвитку суб’єктів МСБ не менше, ніж змістовні засоби щодо, наприклад, їх кредитної підтримки чи спрощеної системи оподаткування.

Становить інтерес класифікація правових засобів, запропонована Т. І. Пашуком, відповідно до якої «всі правові засоби можна поділити, виходячи з їхнього онтологічного статусу, на: 1) юридичні засоби матеріального світу:

а) засоби-інструменти (нормативні юридичні акти); б) засоби-діяння … задокументовані дії … фактичні, фізичні дії; 2) юридичні засоби ідеального світу (сфера правосвідомості): а) інтелектуальні засоби-інструменти (…юридичні поняття); б) інтелектуальні засоби-діяння (…процес юридичної класифікації фактів)» [134, с. 115].

Також, класифікувати засоби можливо «на підставі часової характеристики можливо говорити про короткострокову (до одного року), середньострокову (до п'яти років) та довгострокову державну підтримку суб'єктів МСБ. В залежності від галузі господарювання її можна поділити на підтримку сільськогосподарської галузі, будівництва, інвестиційної діяльності, тощо» [147, с. 521]. Наприклад, у Регламенті комісії (ЄС) № 651/2014 від 17 червня 2014 року про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору про функціонування Європейського Союзу визначені такі різновиди державної допомоги, залежно від сфери, як то: допомога на рибальство та аквакультуру; у сфері поштових послуг; у металургійній промисловості; для морського транспорту, компаніям з управління судноплавством; з метою введення нових морських шляхів; залізничним підприємствам; для надання послуг у сфері громадського пасажирського залізничного та автомобільного транспорту тощо.

За часом дії О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко виділяють постійні й тимчасові правові засоби, в залежності від видів правового регулювання – нормативні, що містяться в актах правотворчості компетентних органів, що містять юридичні норми, та індивідуальні, що містяться в актах застосування права, тому їх називають правозастосовними, наприклад, договори, що укладаються суб'єктами малого та середнього бізнесу, вироки суду, стороною яких є суб'єкт малого та середнього бізнесу [176, с. 31]. Індивідуальна державна допомога — це «захід державної допомоги, що надається конкретно визначеним суб'єктам господарювання. Вона може здійснюватися поза межами програм державної

допомоги, а також бути частиною окремих заходів у рамках програми, які підлягають повідомленню відповідно до її умов» та ЗУ «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [41, с. 8].

Також, «в залежності від конкретизації суб'єкта, який отримує державну підтримку остання поділяється на персоніфіковану («адресну»), яка надається конкретному суб'єкту господарювання та неперсифіковану, яка надається групі суб'єктів» [147, с. 521].

З «урахуванням особливостей механізму державного регулювання економіки, господарсько-правові засоби державного регулювання малого та середнього бізнесу можна поділити на прямі та непрямі. Такий поділ є справедливим і для засобів державної підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу (МСБ). Наприклад, прямим господарсько-правовим засобом державної підтримки суб'єктів МСБ агропромислового комплексу є підтримка малих фермерських господарств, які володіють або використовують не більше 100 га земель сільськогосподарського призначення та мають річний дохід від реалізації продукції, що не перевищує 5 млн гривень, відповідно до ЗУ «Про державну підтримку сільського господарства України», можна вважати механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» [147, с. 521].

Прямий характер відповідної підтримки пов'язується не стільки із добровільністю її отримання, а скільки з обов'язковістю її надання з боку уповноважених фінансових установ. При цьому значення такої підтримки виявляється величезним для розвитку МСБ. У наведеному законодавчому акті зазначається, що обсяг і види державної підтримки суб'єктам МСБ у сфері аграрної промисловості «на наступний рік розраховуються щороку виходячи з фактичної чисельності таких господарств у поточному році», у разі залишку цих коштів, вони «спрямовується на державну підтримку інших виробників сільськогосподарської продукції».

Непряму державну підтримку суб’єктів господарювання визначають як «сукупність економічних, організаційних та правових механізмів, завдяки яким держава через ринкову інфраструктуру надає суб’єктам господарювання необхідне сприяння правового, фінансового, організаційного, інформаційного та матеріально-технічного характеру. Це виключає безпосередню передачу коштів і проявляється у створенні стимулюючих умов для розвитку та підвищення ефективності діяльності суб’єктів господарювання відповідно до національної економічної політики» [109, с. 3–4]. Саме «інформаційна підтримка здійснюється через створення та забезпечення функціонування державних, регіональних і місцевих інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж, а також сприяння започаткуванню підприємницької діяльності за допомогою Інтернету. Вона включає надання інформації про стан виконання державних, регіональних і місцевих програм розвитку малого та середнього підприємництва, рівень ефективності державної підтримки, стан розвитку малого та середнього підприємництва, об’єкти інфраструктури підтримки цих підприємств, а також іншу необхідну інформацію (економічну, правову, статистичну, виробничо-технологічну, маркетингову), що сприяє розвитку суб’єктів малого і середнього підприємництва. Крім того, консультаційна державна підтримка може надаватися через сприяння утворенню об’єктів інфраструктури, які надають консультаційні послуги суб’єктам малого та середнього підприємництва, забезпечення їх діяльності та спрощення доступу до інформації в режимі реального часу» [185, с. 59-60]. Наприклад, виділення субвенцій і дотацій регіонам і муніципальним утворенням як преміювання за високі результати» [174, с. 127].

Дослідники звертають увагу на «загальну тенденцію зміни вектору підтримки з надання прямого державного фінансування до застосування переважно непрямих засобів державної підтримки» [78, с. 206] та вказують на оптимальне поєднання прямих та непрямих засобів [136, с. 86]. Адже «штучно

роз'єднувати засоби прямого та опосередкованого впливу на господарські відносини недоречно. Це поєднання залежить від поточної економічної ситуації та не може мати завідомо визначені параметри. Особливо під час війни. Коли саме пряма державна підтримка є пріоритетною, зважаючи на обмеженість стимулюючих засобів коли суб'єкти МСБ та загалом бізнес не має ресурсів для розвитку та знаходиться в умовах руйнувань, мобілізації працівників, девальвації та валютних обмежень тощо» [147, с. 520].

Також існує класифікація правових засобів за галузями права. У кожній галузі права існує власний набір правових засобів: норми права, які в ідеалі покликані максимально відповідати цілям правового регулювання суспільних відносин і повинні відображатися в методах правового регулювання певної галузі. Все це становить зовнішню характеристику правових засобів. Що стосується понятійного наповнення, то чим якіснішими є правові засоби і чим адекватніше вони відповідають потребам суспільства, тим ширшим є спектр їхнього застосування і вищим рівень правової культури суспільства.

У силу того, що основою правової системи загалом та законодавства зокрема, є конституційні принципи, які набувають конкретизації в принципах інших галузей права, вони мають системоутворююче фундаментальне значення. Д. В. Задихайло з приводу змісту конституційно-правового та господарсько-правового забезпечення економічної політики держави зазначає, що повинні бути відповідні правові механізми [73, с. 50].

Конституційні гарантії здійснення малого та середнього бізнесу закріплені в ст. 42 Основного Закону, зокрема, шляхом надання кожному «права на підприємницьку діяльність, вільного вибору її напряму, вільного розпорядження прибутком, забезпечення свободи конкуренції між підприємцями, захисту «споживачів від виявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт» [1], що базується на праві свободи підприємницької

діяльності [58, с. 154]. Конституційні гарантії розширюються та специфікуються в залежності від сфери врегулювання, зокрема, малого та середнього підприємництва, скажімо, в ст. 47 ГК України, у якій зазначається, що «держава гарантує усім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів» [5].

Також, «спираючись на критерій змістовності правових засобів, можна виділити засоби матеріального й процесуального характеру у контексті правових форм засобів державної підтримки суб'єктів МСБ. Матеріально-правові засоби містяться в матеріальному праві і визначають правові умови функціонування суб'єктів МСБ, у тому числі правовий статус відповідних суб'єктів, правовий режим їх майна тощо» [147, с. 521]. Зокрема, відповідно до Угоди про асоціацію України та ЄС, наша країна взяла на себе зобов'язання «реформувати інститут державної допомоги суб'єктам, який повинен узгоджуватись із правилами ЄС, а вже існуючу допомогу привести у відповідність до критеріїв, визначених в ст. 262 і 264 Угоди про асоціацію, і прийняті у 2018–2024 роках низка критеріїв допустимості державної допомоги, є прикладом матеріальних норм-засобів підтримки малого те середнього бізнесу матеріального характеру [183, с. 49].

Представляється, що «процесуально-правові гарантії державної підтримки малого та середнього бізнесу є сукупністю норм та інститутів, спрямованих на створення юрисдикційної інфраструктури, здатної захистити права та інтереси відповідних суб'єктів від правопорушень, зокрема правопорушень органів державної влади та монополістів. Окрім правових засобів процесуального характеру, що функціонують у рамках національного права, можна також виділити правові засоби, що діють у межах міжнародного права. Вони забезпечують, з одного боку, захист інвестиційних прав суб'єктів малого та середнього бізнесу (МСБ) у відносинах з державою, а з іншого боку,

встановлюють певні стандарти для національного механізму такого регулювання. У цьому контексті важливо згадати про необхідність скасування обмежень на вирішення спорів в міжнародному комерційному арбітражі, зокрема в МКАС при ТПП України, щодо суперечок між іноземними інвесторами та державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій і діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, що досі передбачено в ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування» [147, с. 521]. Тобто мова йдеться про можливість «звернення до комерційних арбітражів за вибором інвестора, яке передбачає право передати справу на розгляд або конкретної постійно діючої арбітражної установи, або суду ad hoc» [44, с. 174].

Щодо захисту прав важливим, на думку Д. Притики є саме нормативно врегульована судова форма [153, с. 6] та недоречним є пропозиції ліквідувати господарську юрисдикцію [145, с. 204-205].

Гостру дискусію, зокрема, викликало нормативні новели щодо збільшення повноважень Антимонопольного комітету України, що «буде черговим інструментом тиску на українські підприємства» [85]. Разом із тим, слід відмітити, що такі побоювання – і це вже підтверджено досвідом застосування Закону від 1 січня 2024 року – не має під собою об’єктивних підстав, позаяк контрольні функції судових органів стосовно органів державної влади за природою не можуть погіршити права суб’єктів господарювання, а навпаки – створюють додаткові фільтри від необґрунтованих рішень та втручання у свободу підприємництва. Не випадково, саме такі механізми діють у європейських країнах. У якості процесуального засобу державної підтримки можна віднести положення щодо скасування сплати судового збору МСБ за малозначними справами шляхом внесення змін до Закону України «Про судовий збір».

Отже, процесуально-правові гарантії державної підтримки малого та середнього бізнесу є сукупністю дій та інститутів, спрямованих на задоволення

інтересів цих суб'єктів господарювання. Окрім згаданих правових засобів, що функціонують у межах національного права, виділяють також правові засоби, які діють у рамках міжнародного механізму. Вони забезпечують, з одного боку, правове регулювання міжнародних відносин, а з іншого - встановлюють певні стандарти для національного механізму такого регулювання.

У літературі слушно пропонуються наступні критерії кваліфікації державної допомоги (підтримки) суб'єктів господарювання та виокремлення на їх підставі її видів: 1) за способом впливу на підприємницьку діяльність: пряме фінансування (державні позики, субсидії); непряма фінансова підтримка; 2) застосування бюджетних коштів: фінансування за рахунок державних коштів у вигляді дотації, надання позик, субвенції; фінансування не здійснюється з державного бюджету у вигляді стимулювання комерційних банків до фінансування підприємств, утворення гарантованих цільових позик для проектів підприємства; 3) коло осіб, які отримують державну допомогу: державна допомога та індивідуальна допомога; 4) економічна сутність допомоги: інвестиційна державна допомога та дотаційна державна допомога; 5) строки надання: довгострокова допомога та короткострокова допомога; 6) характер допомоги: поворотна допомога та безповоротна допомога; 7) характер покладання здійснити державну допомогу: обов'язкова та додаткова; 8) джерело фінансування: кошти надаються з Державного бюджету, кошти надаються з місцевих бюджетів або кошти надходять зі змішаних джерел; 9) рівень надання допомоги: загальнодержавна допомога, галузева допомога та регіональна допомога [89, с. 14–15]. Тобто доречним є класифікація засобів державної підтримки МСБ відповідно до певного критерію – фінансового, матеріального, зобов'язально-договірного, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру, що дозволяє структурувати правові механізми їх впливу на суспільні відносини, відділити правову форму від економічного змісту відповідних засобів, чітко визначити в законі особливості тієї чи іншої сфери

господарювання, а також встановити пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах війни та в перспективах повоєнного відновлення.

Як видно, сукупність засобів державної підтримки суб'єктів МСБ як в змістовному, так і у формальному вимірі, є доволі складним завданням, особливо під час війни та з урахуванням євроінтеграційних процесі.

Таким чином, «класифікація правових засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу обумовлена такими факторами, як коло суб'єктів, які її отримують, строк, на який вона надається, її характер, обов'язок здійснення, джерела фінансування. Наведений перелік класифікаційних критеріїв засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні свідчить про їхню багатоаспектність і різноманітність проявів, що обумовлюється специфікою діяльності цих суб'єктів господарювання.

Виходячи з місця, яке займає малий та середній бізнес в економіці провідних країн світу, а також ролі, яку він має відігравати в Україні, дослідження питань класифікації правових засобів його державної підтримки відповідно до певного критерію, дозволяє структурувати правові механізми їх впливу на суспільні відносини, відділити правову форму від економічного змісту відповідних засобів, чітко визначити в законі особливості тієї чи іншої сфери господарювання, а також встановити пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах війни та в перспективах повоєнного відновлення» [147, с. 521].

1.3. Державна підтримка МСБ в зарубіжних країнах та напрями запозичення зарубіжного досвіду в законодавство України

Іноземний досвід є вельми доцільним для нашої країни, адже за допомогою імплементації його можливо запровадити у вітчизняне законодавство з урахуванням національних особливостей та умов господарювання. Так, «з метою підтримки розвитку МСБ та стимулювання їхньої активності у багатьох країнах

існують різноманітні програми державної підтримки, тому відповідним чином ці програми можуть включати фінансові стимули, такі як пільгові кредити, гранти або субсидії, консультаційну підтримку, сприяння в доступі до нових ринків та ресурсів, а також інші інструменти, спрямовані на полегшення умов для розвитку та зростання бізнесу. Державна підтримка малого та середнього підприємництва відіграє важливу роль у створенні сприятливого середовища для розвитку підприємництва, стимулюючи інновації, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення стійкого економічного зростання» [118, с. 64]. Забезпечуючи підтримку важливих галузей економіки, державна підтримка МСБ сприяє збалансованому та стійкому розвитку суспільства в цілому. У сучасному світі мале та середнє підприємництво є невід'ємною складовою економіки багатьох країн. Малі та середні підприємства відіграють ключову роль у створенні нових робочих місць, забезпеченні інновацій та стимулюванні економічного зростання. Однак вони часто стикаються з численними викликами, такими як обмежені фінансові ресурси, недостатній доступ до ринків та труднощі в організації ефективних ділових процесів [197, с. 371].

У зарубіжних країнах накопичено значний досвід державної підтримки суб’єктів підприємництва, причому підтримка надається не лише на загальнонаціональному, але й на регіональному рівні. Основні напрямки такої підтримки в більшості країн включають законодавчу, фінансову, консультаційну, інформаційну та освітню підтримку підприємців, а також державні прямі або непрямі замовлення на продукцію малих підприємств, зокрема через великі компанії. Основним інструментом державного регулювання підприємництва, як в Україні, так і в інших країнах, є розробка та реалізація цільових державних і регіональних програм підтримки підприємців [117, с. 120].

На думку Ю. Ольвінської, «як свідчить світовий досвід, однією з найважливіших та стійких рис сучасної політики в галузі підприємництва є її орієнтація на практику цілеспрямованої державної підтримки, особливо малих

форм господарювання. Ступінь і масштаби такої підтримки значно варіюються в різних країнах і в значній мірі залежать від специфічних моделей національного ринкового господарства» [125]. Тобто кожна національна правова система містить свої специфічні нормативи щодо визначення умов та порядку надання державної підтримки.

Нормативним універсальним підґрунтям надання державної підтримки є програмування, адже саме «метою підтримки розвитку МСБ та стимулювання їхньої активності у багатьох країнах існують різноманітні програми державної підтримки» [94, с. 310]. На думку науковців, саме «ці програми можуть включати фінансові стимули, такі як пільгові кредити, гранти або субсидії, консультаційну підтримку, сприяння в доступі до нових ринків та ресурсів, а також інші інструменти, спрямовані на полегшення умов для розвитку та зростання бізнесу» [207, с. 1311]. Також «державна підтримка малого та середнього підприємництва відіграє важливу роль у створенні сприятливого середовища для розвитку підприємництва, стимулюючи інновації, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення стійкого економічного зростання. Забезпечуючи підтримку важливих галузей економіки, державна підтримка МСБ допомагає збалансованому та стійкому розвитку суспільства в цілому» [210, с. 447].

На нашу думку, «державна політика та програми підтримки малого та середнього підприємництва в країнах Європейського Союзу вважаються одними з найбільш розвинених та ефективних у світі» [94, с. 310], а іноземний досвід включає в себе:

- «у багатьох країнах ЄС (Франція, Польща, Італія, Іспанія, Німеччина) існують програми, які надають фінансову підтримку МСБ через пільгові кредити, гранти або гарантії за кредитами. Наприклад, програма COSME (Competitiveness of Small and Medium-Sized Enterprises) Європейської Комісії надає фінансову підтримку для підвищення конкурентоспроможності та розвитку МСБ в Європі;

- країни ЄС (Данія, Швеція) запроваджують програми, спрямовані на стимулювання інновацій у секторі МСБ. Наприклад, програма Інноваційний Європейський Фонд (European Innovation Council) надає фінансову підтримку для інноваційних стартапів та малих підприємств;

- країни ЄС пропонують програми, які допомагають МСБ розширювати свою діяльність на міжнародному ринку. Наприклад, програма Експортний Центр (Export Centre) в Нідерландах надає консультації та підтримку МСБ у здійсненні експортних операцій;

- уряди країн ЄС (Словаччина, Італія) сприяють створенню мереж та асоціацій МСБ, які допомагають обмінюватися досвідом, знаходити нові можливості та розвивати спільні проєкти. Наприклад, програма Enterprise Europe Network надає МСБ доступ до мережі бізнес-контактів та консультаційних послуг в рамках Європейського Союзу» [209, p. 14]. Для України доречним є впровадження досвіду Данії і Швеції щодо запровадження спеціальних програм, які спрямовані на стимулювання інновацій у секторі МСБ, наприклад, програма «Інноваційне рішення для України», за якою буде надаватися фінансова підтримка для інноваційних стартапів та малих підприємств та урядових програм Словаччини та Італії, які сприяють створенню мереж та асоціацій МСБ, допомагають обмінюватися досвідом, знаходити нові можливості та розвивати спільні проєкти. Наприклад, програма Enterprise Europe Network надає МСБ доступ до мережі бізнес-контактів та консультаційних послуг у рамках Європейського Союзу, додатком до якої слід розробити національну урядову програму.

Слушною є думка про те, що «у сучасному світі несприятливе правове середовище може суттєво ускладнювати доступ до необхідних ресурсів для розвитку малого бізнесу, таких як фінансова підтримка та інші державні програми. Це особливо актуально для тих підприємств, які мають обмежений

доступ до цих ресурсів через неповне розуміння чи недостатню інформованість про чинні правові механізми підтримки. Нестабільність економічного середовища, зумовлена різноманітними чинниками, такими як економічні кризи, політична нестабільність та технологічні зміни, підкреслює актуальність державної підтримки малого та середнього підприємництва» [77, с. 95].

Щодо практичного аспекту проблеми, необхідно відзначити, що динаміка допомоги малому та середньому підприємництву в країнах ЄС зросла протягом останніх років завдяки комплексному підходу та новим ініціативам уряду. Бюджетні асигнування на програми підтримки зросли на 25 % з 2018 року. Наприклад, у 2018 році вони становила 500 млн. дол. США, а у 2023 році – вже 625 млн дол. США. Також, у 2018 році програмами підтримки користувалися 50 000 підприємств, а в 2023 році ця цифра зросла до 70 000. Впровадження нових інструментів, таких як гранти для інноваційних стартапів та програми менторства, дозволило залучити більше молодих підприємців. Наприклад, кількість інноваційних стартапів, які отримали гранти, зросла з 100 у 2018 році до 200 у 2023 році. Впровадження онлайн-платформ для подання заявок та автоматизація процесів зменшили бюрократичні бар'єри та зробили процес отримання допомоги більш швидким та ефективним [198]. У країнах Європейського Союзу діє Акт з питань малого бізнесу, який запроваджує принцип «спочатку думай про малих». Цей принцип сприяв удосконаленню загальноєвропейського законодавства, що регулює діяльність малих та середніх підприємств (МСБ) [126, с. 81].

Згідно з думкою вчених, державну підтримку малого та середнього бізнесу на сучасному етапі можна поділити на два основні напрямки: макроекономічний та протекціоністський. Макроекономічний напрямок орієнтований на підтримку підприємницької діяльності загалом, без врахування масштабів чи галузевої приналежності. Протекціоністський напрям, у свою чергу, фокусується на реалізації програм, спрямованих саме на підтримку малого підприємництва.

Цільові програми протекціоністського напряму розробляються з урахуванням специфічних особливостей фінансово-господарської діяльності малих підприємств [100, с. 239].

Отже, одним із напрямків сучасної економічної політики є протекціонізм щодо малих та середніх підприємств, особливо тих, чий бізнес суттєво постраждав внаслідок війни рф проти України. Для забезпечення стійкості суб'єктів малого та середнього бізнесу, державна політика повинна бути орієнтована на кілька ключових аспектів: створення сприятливого середовища для розвитку малого і середнього підприємництва; розширення доступу до фінансування для малих та середніх підприємств; спрощення податкового адміністрування для цього сектору; підвищення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу МСБ; а також підтримка і посилення спроможності підприємств у переході до сталого розвитку та цифровізації [93, с. 711]. На нашу думку, можливо визначити політику протекціоністського напряму як різновиду економічної політики, яка спрямована на захист національної економіки від зовнішньої конкуренції шляхом введення різних обмежень на імпорт товарів і послуг, та змістом якої є практично-реалізовані заходи, які мають на меті захистити вітчизняних виробників від іноземної конкуренції та стимулювати розвиток національної промисловості. До основних інструментів протекціонізму відносять: мита у вигляді податків, які накладаються на імпортні товари і підвищують їхню ціну на внутрішньому ринку, тим самим роблячи їх менш конкурентоспроможними порівняно з вітчизняними товарами; квоти, які представляють собою обмеження на кількість або вартість імпортованих товарів; нетарифні бар'єри у формі різноманітних адміністративних обмежень, такі як складні процедури митного оформлення, технічні регламенти, санітарні норми тощо; субсидії, тобто державна фінансова підтримка вітчизняних виробників, що дозволяє їм знизити ціни на свою продукцію і конкурувати з іноземними товарами.

Перевагами протекціонізму є: захист національної промисловості, адже саме протекціонізм дозволяє захистити молоді галузі промисловості від конкуренції з боку більш досвідчених іноземних виробників, даючи їм час зміцніти; збереження робочих місць, тобто захищаючи вітчизняних виробників, протекціонізм допомагає зберегти робочі місця в національній економіці; забезпечення національної безпеки, наприклад, деякі галузі промисловості, такі як оборонна, можуть вважатися стратегічно важливими для національної безпеки і тому потребують захисту від зовнішньої конкуренції; різноманітність економічних процесів, тобто саме протекціонізм може сприяти розвитку різноманітної економіки, знижуючи залежність від імпорту.

Зв'язок між державною підтримкою та розвитком малого та середнього підприємництва стає все більш актуальним у сучасному економічному контексті. Малі та середні підприємства виявляються життєво важливими для стабільності економіки, забезпечуючи не лише економічний розвиток, а й створення нових робочих місць, стимулювання інновацій та підтримку соціального прогресу. У контексті цього, державна підтримка стає важливим інструментом, спрямованим на стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва. Шляхом надання фінансової допомоги, консультаційних послуг, навчання та створення сприятливого бізнес-середовища, держави можуть стимулювати підприємницьку активність, сприяти інноваційному розвитку та забезпечити сталість економічного зростання. У такому контексті аналіз ефективності та обсягів державної підтримки малого та середнього підприємництва в різних країнах стає важливим для визначення оптимальних стратегій та напрямків подальшого розвитку цього сектору. У Франції в 2023 році програми підтримки малих та середніх підприємств використовувалися 80 %-ми від усіх зареєстрованих підприємств у країні. У Польщі протягом останніх п'яти років кількість мікропідприємств, які отримали фінансову допомогу від уряду, зросла на 50 %.

Зауважимо, що у 2022 році уряд Італії виділив 1 мільярд євро на програму стимулювання інноваційних стартапів, що сприяло заснуванню понад 2000 нових компаній, а у Німеччині в 2023 році кожне друге мале підприємство отримало державну підтримку для впровадження енергоефективних технологій. Отже, «державна підтримка малого та середнього підприємництва є критично важливою для стимулювання економічного зростання, збереження робочих місць і розвитку інновацій. Проте, для досягнення максимального ефекту потрібно вирішувати ряд правових проблем, що ускладнюють умови функціонування малих та середніх підприємств» [94, с. 310].

Україна стоїть перед важливим завданням - адаптувати своє законодавство до вимог Європейського Союзу щодо підтримки малих та середніх підприємств. Це вимагатиме не лише внесення змін, але й створення нових нормативних актів, щоб забезпечити відповідність європейським стандартам. Однак, на шляху до гармонізації законодавства України з європейськими нормами стоять численні виклики, адже прийняття нових законів або внесення поправок до існуючих - це тільки початок - важливо також забезпечити ефективну реалізацію цих законів на практиці.

Створення сприятливого середовища для МСБ включає в себе не лише правову базу, але й розвиток інфраструктури, фінансову підтримку та освітні ініціативи. Україна може взяти на озброєння досвід країн ЄС, які успішно розвивають свої МСБ сектори завдяки комплексній підтримці та сприятливій бізнес-середовищу. Також важливою проблемою є недостатнє захист прав підприємців та їх бізнесів, адже нерідко виникають ситуації, коли малі та середні підприємства стикаються з корупцією, непрозорістю та недостатнім захистом від неправомірних дій конкурентів або державних органів. Такий процес вимагатиме не лише політичної волі, але й активної участі громадських організацій, бізнес-спільноти та експертів з різних сфер. Тільки завдяки спільним зусиллям Україна

зможе досягти успіху в реалізації реформ, спрямованих на підтримку МСБ та загального економічного розвитку.

Після схвалення Європейською Радою 23 червня 2023 року, відносини між Україною та ЄС вступили в нову фазу. Україні було надано «домашнє завдання» у вигляді семи рекомендацій Єврокомісії, що стосуються необхідних реформ, зокрема у сферах правосуддя, медіа та захисту прав національних меншин. Досягнення значного прогресу у виконанні цих реформ стало основою для переходу до наступного етапу євроінтеграції. В результаті, 8 листопада 2023 року Єврокомісія у своєму Повідомленні про політику розширення ЄС порекомендувала Раді розпочати переговори з Україною про вступ до ЄС. 14 грудня 2023 року Європейська Рада ухвалила рішення про початок цих переговорів.

Таким чином, робота над адаптацією національного законодавства до права ЄС продовжується. Для того, щоб Рада ЄС затвердила рамки переговорів, Україні необхідно виконати кілька ключових заходів, визначених у Повідомленні Комісії від 8 листопада 2023 року. Однак для вступу України до ЄС знадобиться повна адаптація українського законодавства до всього чинного законодавства ЄС, якщо інше не буде передбачено угодою про вступ, яка може включати відстрочки, наприклад, щодо впровадження євро [69].

Фінансова підтримка малого та середнього бізнесу є важливим інструментом стимулювання економічного зростання, сприяючи створенню нових робочих місць, підтримці інновацій та розвитку підприємницької активності. Ефективний фінансовий механізм може створити сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу, сприяючи його стійкості та конкуренто спроможності. Забезпечення фінансової стабільності вимагає моніторингу бюджетного дефіциту, інфляції, курсу валют та банківської системи [54]. Створення спеціальних фінансових механізмів для підтримки малих та середніх підприємств (МСБ) є ключовим елементом сприяння їх розвитку та

інноваціям. Ці механізми, які можуть включати гранти, субсидії та кредити під державне пільгове ставлення, відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової доступності для МСБ і сприяють стимулюванню їхнього зростання та конкурентоспроможності.

Гранти можуть надаватися МСБ для фінансування конкретних проєктів, досліджень та розвитку нових продуктів або послуг. Це допомагає зменшити фінансовий ризик для підприємств у випадку проведення інноваційних ініціатив та сприяє їхньому подальшому розвитку.

Субсидії можуть бути надані МСБ у формі фінансової підтримки для зменшення витрат на певні види діяльності, такі як найм працівників, впровадження нових технологій або відкриття нових ринків. Це дозволяє МСБ підтримувати свою діяльність у складних економічних умовах та збільшувати їхню конкурентоспроможність.

Кредити під державне пільгове ставлення можуть бути надані МСБ за спеціальними умовами, такими як низька процентна ставка або гнучкі умови погашення кредиту. Це дозволяє підприємствам отримати доступ до необхідного капіталу для розширення бізнесу, модернізації обладнання та інших інвестиційних проектів.

Створення цих фінансових механізмів потребує співпраці між урядом, фінансовими установами та представниками МСБ, адже важливо забезпечити прозорість, ефективність та справедливий доступ до цих ресурсів для всіх суб'єктів підприємницької діяльності, щоб сприяти сталому економічному зростанню та розвитку.

Європейський Союз активно підтримує Україну в удосконаленні її законодавства, зокрема з метою створення сприятливих умов для розвитку бізнесу та залучення інвестицій. Завдяки ініціативі EU4Business, лише у 2023 році було реформовано 211 національних законодавчих норм, політик, регуляторних актів та процедур, а також вдосконалено роботу 236 урядових інституцій. Ці

зміни позитивно позначилися на бізнес-середовищі для малого та середнього підприємництва. Окремі нововведення мають економічний ефект, що вимірюється десятками мільйонів гривень. Як приклад, можна навести скасування ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, оскільки ліцензування в сучасних умовах не є ефективним інструментом державного регулювання для захисту прав громадян України [69].

Пріоритетом є підвищення ефективності державних видатків, оскільки всі бюджетні програми повинні бути орієнтовані на стратегічні цілі, визначені під час процесу бюджетного планування. Важливим є забезпечення адекватної кількості та високої якості показників виконання програм, що дозволяють оцінити ефективність використання державних коштів, зокрема, коштів платників податків.

Усі видатки повинні бути прозорими, що дозволить здійснювати ефективний контроль, підвищити відповідальність розпорядників коштів і забезпечити більш продуктивне використання державних ресурсів. Необхідно уникати без нагальної потреби збільшення кількості різних фондів, що керують бюджетними коштами. Важливо поступово відновити фіскальні правила, які наразі призупинені, зокрема боргові ліміти, обмеження на дефіцит бюджету та урядові гарантії за кредитами, а також встановити обмеження на темпи зростання видатків, які не повинні перевищувати середньострокові темпи зростання ВВП. У разі необхідності скорочення видатків, не слід застосовувати пропорційне скорочення всіх витрат, а потрібно зменшувати непродуктивні витрати та спрямовувати додаткові ресурси на сфери, що сприяють економічному зростанню, такі як капітальні видатки, освіта (включаючи фінансування науки) і охорона здоров’я. Для забезпечення повоєнного відновлення та розвитку якісної інфраструктури Україні необхідно збільшити капітальні видатки, але потрібно враховувати, як слушно зазначається в літературі, що «визначення переліку об’єктів інфраструктури або їх характерних особливостей та ознак не є доцільним

з огляду на стрімкий розвиток нових технологій, економіки, що у свою чергу сприяє розробці нових об’єктів інфраструктури. Єдиним та визначальним критерієм в аналізі на ознаки державної допомоги є можливість використання об’єктів інфраструктури для комерційної діяльності, який дозволяє визначити чи повинні правила державної допомоги застосовуватися у даному випадку» [108, с. 306].

Ще до початку повномасштабної війни Україна витрачала на капітальні інвестиції значно менше, ніж сусідні країни, які активно розвивалися, а також менше, ніж «старі» члени ЄС, де інфраструктура була вже розвинена, і основні вкладення спрямовувалися на її підтримку. У майбутньому Україна повинна значно збільшити обсяг капітальних інвестицій, що в поєднанні з підвищенням ефективності державних видатків матиме значний позитивний вплив на економічний розвиток. Крім того, Україні необхідна оптимізація соціальних та пенсійних платежів, зважаючи на демографічні виклики, що існували ще до повномасштабної війни і лише посилилися через агресію рф. Важливим кроком є завершення переходу до адресної соціальної допомоги, що дозволить вивільнити обмежені ресурси для підтримки ветеранів та інших громадян, які дійсно потребують такої допомоги [181].

У світі відкритих можливостей та безмежних горизонтів, МСБ мають унікальну можливість розширити свої горизонти та зайняти своє місце на європейських та міжнародних ринках. Забезпечення їхнього доступу до цих ринків стає запорукою не лише для їх власного зростання, але й для відкриття нових можливостей для економічного розвитку країни в цілому. Шляхом сприяння експортним зусиллям МСБ, уряд може створити сприятливе середовище для розвитку їхнього міжнародного бізнесу. Це може включати в себе надання консультацій з питань міжнародної торгівлі, участь у виставках та ярмарках, підтримку у встановленні контактів з потенційними партнерами чи

інвесторами. Така підтримка допоможе МСБ знайти своє місце на глобальній арені та розширити свій бізнес.

Однак, щоб успішно конкурувати на європейських ринках, МСБ повинен відповідати високим стандартам якості, безпеки та екологічної стійкості, що накладає певні вимоги щодо їхньої продукції та послуг. У цьому контексті, надання необхідної підтримки для відповідності вимогам європейських ринків, таких як сертифікація, адаптація до місцевих правил та нормативів, може бути вирішальним чинником для успіху. Реалізація цих заходів потребує спільних зусиль уряду, бізнес-спільноти та інших зацікавлених сторін. Тільки шляхом співпраці та взаємодії всіх зацікавлених сторін Україна зможе забезпечити успішний доступ своїх МСБ до європейських та міжнародних ринків і зміцнити свою позицію у світі глобальної економіки.

У світі, де кожен крок може вирішити долю бізнесу, надання малим та середнім підприємствам (МСБ) технічної допомоги та консультацій є не лише підтримкою, але й ключовим інструментом для їх успіху та стабільності. Від ведення бізнесу та фінансового планування до маркетингу та інших аспектів діяльності, ця підтримка є важливим фактором у забезпеченні росту та конкурентоспроможності МСБ.

Технічна допомога може включати в себе консультації та навчання з питань організації бізнесу, ведення бухгалтерського обліку, підготовки бізнес-планування та розробки стратегій розвитку. Це допомагає МСБ збільшити ефективність своєї діяльності та знизити ризики, пов'язані з недостатнім досвідом або навичками у цих областях.

Консультації з фінансового планування допомагають МСБ краще розуміти свою фінансову ситуацію, управляти капіталом та розробляти стратегії для досягнення фінансових цілей. Вони можуть включати в себе планування бюджету, аналіз фінансових показників та розробку інвестиційних стратегій.

Навчання з маркетингу допомагає МСБ ефективно просувати свої товари та послуги на ринку, залучати нових клієнтів та збільшувати свою конкурентоспроможність. Вони можуть включати в себе розробку маркетингових стратегій, дослідження ринку та аналіз конкурентів.

Забезпечення МСБ такою технічною підтримкою не лише сприяє їхньому розвитку та успіху, але й сприяє створенню стійкого економічного середовища, де інновації та підприємництво можуть процвітати. Це важлива складова будь-якої стратегії розвитку МСБ та підтримки економічного зростання.

Стимулювання інновацій у секторі малих та середніх підприємств (МСБ) є важливою складовою для їхнього успіху та конкурентоспроможності. Розробка програм та ініціатив, спрямованих на цільову підтримку інновацій, є важливим кроком для стимулювання розвитку цього сектору. Декілька можливих заходів у цьому напрямку включають:

-забезпечення фінансової підтримки для проведення досліджень та розвитку нових продуктів, технологій та послуг. Це може включати гранти, конкурси на кращі ідеї, а також партнерство з університетами та дослідницькими інститутами;

-створення спеціальних просторів, де МСБ можуть отримати доступ до необхідних ресурсів, таких як офісні приміщення, лабораторії та менторська підтримка для розвитку своїх інноваційних ідей. Створення фінансових інструментів, таких як інноваційні фонди та капіталовкладення, які сприяють інвестуванню в перспективні інноваційні проєкти МСБ. Створення мереж та платформ, які об'єднують МСБ, дослідницькі установи, академічний сектор та інші зацікавлені сторони для обміну знаннями, ідеями та ресурсами з метою стимулювання інновацій;

-проведення навчальних заходів, семінарів та курсів з інноваційного менеджменту, які допоможуть МСБ розвивати свої інноваційні потенціали та впроваджувати новаторські підходи у свою діяльність. Ці заходи сприятимуть

створенню сприятливого середовища для інноваційного розвитку МСБ, що у свою чергу допоможе зміцнити економіку, залучити інвестиції та забезпечити стале економічне зростання.

Одним з важливих напрямів державної підтримки малого та середнього підприємництва є податкове стимулювання, зокрема надання податкових канікул для новостворених підприємств. Водночас, велике значення має державна фінансова підтримка, яка включає пільгові кредити для відкриття філій, відновлення асортименту продукції, поповнення складських запасів, викуп орендованих виробничих площ, перенесення виробництва в індустріальні зони та технопарки, а також для впровадження інновацій. Крім того, існують спеціальні програми, що надають консультаційну й інформаційну підтримку починаючим підприємцям, які стикаються з труднощами в розробці ринкової стратегії, тактики або не мають широких ділових контактів. На рівні держави в багатьох європейських країнах підтримка підприємництва здійснюється через розробку та реалізацію цільових програм фінансового, економічного, кадрового, технічного та інформаційного сприяння малому та середньому бізнесу. Також вчені пропонують забезпечити ефективний моніторинг та оцінку результатів програм державної підтримки МСБ для визначення їх ефективності та внесення необхідних коректив у майбутнє. Забезпечення ефективного моніторингу та оцінки результатів програм державної підтримки малих та середніх підприємств (МСБ) стає вирішальним завданням у зміцненні їхньої конкурентоспроможності та стимулюванні економічного зростання. У світлі цього, розробка та впровадження системи моніторингу, що базується на ключових показниках успіху, відіграє важливу роль у визначенні ефективності заходів підтримки та внесенні відповідних коректив для майбутнього розвитку.

Спочатку, необхідно визначити основні цілі та завдання програми підтримки МСБ, що дозволить чітко встановити критерії успіху. Далі, розробляється система ключових показників, яка відображає плановані та

досягнуті результати, такі як зростання обсягів продажів, збільшення кількості робочих місць, впровадження інновацій тощо. Під час реалізації програми, проводиться регулярний моніторинг, що включає збір та аналіз даних щодо виконання заходів. Це дозволяє оперативно виявляти проблеми та вчасно вносити корективи для підвищення ефективності програми.

Окремої уваги заслуговує проведення оцінки впливу програми на розвиток МСБ та загальну економічну ситуацію. Це дозволяє визначити соціальний та економічний ефект від реалізації програми та забезпечити її відповідність стратегічним цілям. Важливим етапом у процесі моніторингу та оцінки є залучення різних зацікавлених сторін, включаючи представників МСБ, урядові структури, академічний сектор та громадські організації. Це дозволяє забезпечити об'єктивність та достовірність результатів, а також отримати додаткові пропозиції щодо вдосконалення програм підтримки МСБ. Загалом ефективний моніторинг та оцінка результатів програм державної підтримки МСБ є важливим інструментом у забезпеченні їхнього успіху та стійкого розвитку в економічному середовищі.

На сьогодні контроль за державною допомогою в Україні здійснює Антимонопольний комітет, проте через об’єктивні та суб’єктивні фактори процес створення окремого підрозділу, який би відповідав за моніторинг і реалізацію політики в цій сфері, просувається дуже повільно. Водночас практика європейських країн показує, що для нових членів ЄС (або асоційованих членів ЄС) перехід до європейських стандартів надання державної допомоги є складним і трудомістким процесом. Це вимагає створення окремої структури, діяльність якої була б цілком зосереджена на реформуванні та вдосконаленні системи державної допомоги в країні [105].

Таким чином, огляд та аналіз досвіду правового регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу в цих країнах показує, що вони прийняли закони та створили ефективні інститути та інструменти для його підтримки,

тобто створили правовий клімат, що стимулює розвиток МСБ. У цих країнах не тільки забезпечується юридична підтримка малих та середніх підприємств, а й реалізуються стратегії, спрямовані на їх заохочення та стимулювання, зокрема, за допомогою податкових пільг, кредитних гарантій, спеціальних кредитних програм, грантів тощо. Тобто, практика цих країн з нормативно-правового та інституційного забезпечення МСБ є корисною для України, а його запозичення позитивно вплине на підтримку бізнесу у кризовій ситуації, обумовленої військовою агресією [98, с. 64].

Висновки до Розділу 1

Дослідивши теоретичні, економічні та міжнародно-правові аспекти поняття та ознак державної підтримки МСБ та їхнього правового зарубіжного досвіду, можемо зробити наступні висновки:

- термін «державна підтримка» - це комплекс організаційно-управлінських заходів спеціально-компетентних державних органів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного, кадрового, інфраструктурного та іншого характеру у сфері реалізації державної економічної політики, спрямованих на забезпечення стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього підприємництва, стабілізації їх роботи в кризових явищах та зростання підприємницької активності;
- термін «правові засоби» можливо визначити за двома підходами в залежності від економічних реалій (функціональний підхід) та правового забезпечення (нормативний підхід). За допомогою функціонального підходу правові засоби запропоновано не обмежувати певними правовими явищами, а включати у їх зміст існуючих сучасних економічно-господарських потреб, які вимагають своєчасного та ефективно-сталого нормативного забезпечення. За допомогою нормативного підходу правові засоби у сфері господарсько-правових відносин щодо умов, підстав та порядку надання державної підтримки малого та середнього бізнесу запропоновано визначати юридичні вимоги-можливості, які закладені в нормах господарського законодавства та використовуються в процесі практичної реалізації зазначених норм;
- в умовах відсутності нормативного поняття «державна підтримка суб'єктів малого підприємництва» доречним є його визначення шляхом внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», а саме: державна підтримка суб'єктів малого підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників це організаційно-управлінське рішення

спеціально-компетентних державних органів щодо порядку та умов надання певних заходів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру суб'єктам малого та середнього підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників, з метою стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності та Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» - державна підтримка суб'єктів малого підприємництва - це організаційно-управлінське рішення спеціально-компетентних державних органів щодо порядку та умов надання певних заходів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру суб'єктам малого та середнього підприємництва, з метою стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності;

- засоби державної підтримки МСБ в залежності від нормативного характеру, поділяються на матеріально-правові, які містяться в матеріальних галузях права, складаються із засобів-установлень і засобів-діянь та спрямовані, наприклад, на встановлення правового статусу суб'єктів малого та середнього бізнесу, особливі умови їх фінансування, спрощення процедури надання державної підтримки, тощо та процесуально-правові, які можуть бути загальні, які визначають практичну реалізацію конституційного права на судовий захист шляхом звернення до державних судових установ або до третейських судів та спеціальні, наприклад, положення щодо скасування сплати судового збору СМБ за малозначними справами шляхом внесення змін до Закону України «Про судовий збір»;

- надана класифікація засобів державної підтримки МСБ відповідно до певного критерію – фінансового, матеріального, зобов'язально-договірного, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру, що дозволяє структурувати правові механізми їх впливу на суспільні відносини, відділити правову форму від економічного змісту відповідних засобів, чітко визначити в законі особливості тієї чи іншої сфери господарювання, а також

встановити пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах війни та в перспективах повоєнного відновлення;

- визначена система заходів державної підтримки малих та середніх підприємців, що мають загальний характер, до якої віднесено: фінансова підтримка, у вигляді кредитних програм: державні гарантії, гранти, інвестиційні фонди; адміністративна підтримка: спрощення процедур реєстрації бізнесу, зменшення адміністративного тиску, надання консультаційних послуг, доступ до державних закупівель; інфраструктурна підтримка: її розвиток та забезпечення доступу; підтримка експорту: просування українських товарів і послуг на зовнішніх ринках та надання експортних кредитів і гарантій; підтримка інновацій через фінансування наукових досліджень і розробок, співпрацю з науковими установами, створення технопарків і інкубаторів; розвиток людського капіталу шляхом впровадження програми професійної підготовки та доступ до освітніх продуктів, спрямованих на підготовку і перепрофілювання підприємців, тощо, а також заходи спеціального характеру (секторальна державна допомога), що обумовлюються воєнним станом та періодом адаптації законодавства України до вимог ЄС: визначення регіональної державної допомоги, тобто районів, яким надається допомога - території, які визначені в затвердженій карті регіональної допомоги, а також МСБ, які здійснюють на зазначених територіях свою діяльність; сприяння та прискорення переходу на зелені та цифрові технології («Поправка GBER щодо зеленої угоди»), наприклад, щодо державної допомоги, яка надана для підтримки розгортання певних високопродуктивних мереж зворотного зв’язку, які приносять користь як фіксованим, так і мобільним мережам, повинна вважатися сумісною з внутрішнім ринком, а також «оцифрування» означає впровадження технологій, що здійснюються електронними пристроями та/або системами, що робить можливим підвищення функціональності продукту, розвиток онлайн-сервісів, модернізацію процесів або перехід до бізнес-моделей, заснованих на виключенні виробництва товарів і надання послуг, зрештою, створення трансформаційного впливу; заходів

державної допомоги на підтримку екологічно чистої мобільності, доцільно запровадити спеціальні умови сумісності, щоб гарантувати, що допомога є пропорційною та не спотворює надмірно конкуренцію, відволікаючи попит від екологічно чистіших альтернатив;

- з урахуванням позитивного досвіду іноземних країн щодо порядку надання державної підтримки на підставі нормативного планування для України доречним є впровадження: 1) досвіду Данії і Швеції щодо запровадження спеціальних програм, які спрямовані на стимулювання інновацій у секторі МСБ, наприклад, програма «Інноваційне рішення для України», за якою буде надаватися фінансова підтримка для інноваційних стартапів та малих підприємств; 2) урядових програм Словаччини та Італії, які сприяють створенню мереж та асоціацій МСБ, допомагають обмінюватися досвідом, знаходити нові можливості та розвивати спільні проєкти. Наприклад, програма Enterprise Europe Network надає МСБ доступ до мережі бізнес-контактів та консультаційних послуг в рамках Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 2
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

2.1. Система господарсько-правового забезпечення державної підтримки МСБ: теоретико-аналітична характеристика

З перших років здобуття незалежності Україна почала вибудовувати правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу. Перший законодавчий акт, який «визначав основні правові, економічні та соціальні принципи здійснення підприємницької діяльності громадянами та юридичними особами на території України, встановлював гарантії свободи підприємництва та підтримки з боку держави» був ЗУ «Про підприємництво», у якому, зокрема, ст. 14 врегульовувала питання державної підтримки підприємництва та передбачала: «забезпечення відповідно до законодавства надання земельних ділянок, передачу державного майна (виробничих та нежилих приміщень, законсервованих та незавершених об’єктів і споруд, невикористовуваного обладнання), необхідних для ведення підприємницької діяльності; сприяння організації матеріально-технічної бази та інформаційного забезпечення підприємців, а також підготовці та перепідготовці кадрів; первісне облаштування неосвоєних територій об’єктами виробничої та соціальної інфраструктури з можливістю їх продажу або передачі в кредит підприємцям; стимулювання за допомогою економічних інструментів (цільових субсидій, податкових пільг тощо) модернізації технологій, інноваційної діяльності, освоєння нових видів продукції та послуг; цільове кредитування; а також інші форми підтримки» [19]. Тобто чітко були визначені об’єкти та цільове призначення державної підтримки.

Крім упровадження матеріальних засобів державної підтримки суб’єктів малого і середнього бізнесу, упроваджувався й процесуальний їх різновид, передусім, судовий захист майнових прав підприємця, що відбувався на підставі

прийнятого у 1992 році Арбітражного процесуального кодексу України (згодом перейменованого у Господарський процесуальний кодекс України), у ст. 2 якого до завдань господарського судочинства віднесено «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, … віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави» [6].

У перше десятиліття формування державної політики щодо підтримки малого та середнього бізнесу в Україні було прийнято ще низку вважливих документів. Перше за все, необхідно назвати закони «Про державну підтримку малого підприємництва» (2000 р., втратив чинність), Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» (2000 р.). Перший з вищеназваних законів до напрямів державна підтримка малого підприємництва відніс: «створення інфраструктури підтримки та розвитку малого підприємництва, організація державної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого бізнесу; встановлення системи пільг для малого підприємництва; впровадження спрощеної системи оподаткування, бухгалтерії та звітності; надання фінансово-кредитної підтримки малому підприємництву; залучення малих підприємств до реалізації науково-технічних та соціально-економічних програм, а також постачання продукції (робіт, послуг) для державних і регіональних потреб» (ст. 5) [9]. Цим же законом у ст. 7 визначено вимоги до положень програм підтримки малого підприємництва, що мали включати: «їх фінансово-кредитну та інвестиційну підтримку; забезпечення їх участі у виконанні поставок для державних, регіональних та місцевих потреб; вдосконалення відповідної нормативно-правової бази; сприяння створенню інфраструктури їх розвитку; пропозиції щодо встановлення системи пільг, у тому числі пом'якшення податкової політики; допомогу в матеріально-технічному та інформаційному забезпеченні» [9]. ЗУ

«Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21.12.2000 р. із певними змінами і доповненнями чинний і нині, і в ньому уперше на законодавчому рівні до шляхів удосконалення правового забезпечення розвитку малого підприємництва було віднесено «гармонізацію українського законодавства з законодавством Європейського Союзу» [11].

У літературі до основних недоліків застосування програмно-цільового підходу в рамках Програми підтримки розвитку малого підприємництва в Україні (включаючи регіональні програми) відносяться:

1. Відсутність інтеграції стратегічних і програмно-цільових підходів (програми не органічно вписані в стратегії розвитку на державному, регіональному та муніципальному рівнях).
2. Недостатнє обґрунтування пріоритетів і напрямів діяльності, а також відсутність переконливих аргументів для їх вибору.
3. Неясність очікуваних результатів (цілей програм) і відсутність конкретних кількісних показників для оцінки досягнутих цілей.
4. Невизначеність проміжних результатів, на які повинні бути спрямовані окремі заходи підтримки.
5. Неповний перелік заходів, необхідних для досягнення бажаних результатів програм.
6. Нереалістичність оцінки термінів реалізації заходів та відсутність координації з термінами виконання.
7. Нереалістичність програм через недостатнє вивчення ресурсного забезпечення їх виконання.
8. Недостатнє фінансове та ресурсне забезпечення реалізації програм.
9. Помилки в управлінні процесом виконання програм.
10. Відсутність методичних інструментів для оцінки ефективності виконання програм і відповідних механізмів.

11. Недосконалість механізмів взаємодії між регіональними та центральними органами влади.

12. Різні інтереси представників бізнесу, держави та місцевих органів влади.

13. Орієнтованість більшості заходів програм не на підтримку малого бізнесу, а на розвиток самої системи підтримки.

14. Недостатня якість інформаційно-аналітичного та статистичного забезпечення виконання програм [104, с. 190].

На нашу думку, деякі із вищезазначених зауважень є вкрай доречними, наприклад, невизначеність проміжних результатів державної підтримки, які можливо отримати за допомогою моніторингових досліджень; відсутність методичного інструментарію оцінки ефективності державної підтримки та різноспрямованість інтересів представників бізнесу і влади.

На сьогоднішній день сформована певна система нормативно-розпорядчих положень щодо МСБ та застосування до них заходів державної підтримки. Так, до важливих підзаконних нормативно-правових актів етапу становлення законодавства підтримки малого та середнього бізнесу слід назвати: укази Президента України «Про державну підтримку малого підприємництва» (1998 р.), «Про заходи щодо забезпечення підтримки та дальшого розвитку підприємницької діяльності» (2000 р.) та ін.; постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок надання фінансової підтримки підприємствам» (1994, втратила чинність), «Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні» (1993, втратив чинність), «Про Концепцію державної політики розвитку малого підприємництва» (1996, втратив чинність), «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва» (2005 р.) та ін. Тобто можливо говорити про наявність історично-правових витоків державної підтримки суб’єктів господарювання, які становлять також її правовий режим та деякі положення, які актуальні й для сьогодення. Головним аспектом

законодавства щодо державної підтримки є його економіко-правовий характер та взаємодія і взаємозв'язок із конкуренцією.

У літературі підкреслюється важливість належного та сучасного правового забезпечення державної підтримки. Зокрема, зазначається, що необхідно вдосконалити правову основу регулювання підприємницької діяльності в Україні шляхом доопрацювання правових засад для реалізації стартап-проєктів суб'єктами мікропідприємництва та малого бізнесу. Крім того важливо запровадити додаткові принципи державного регулювання підприємницької діяльності та окремі аспекти державної підтримки для суб'єктів підприємницької діяльності [70, с. 7]. Обґрунтованою є думка щодо існування «поняття правового режиму державної підтримки малого підприємництва як системи господарсько-правових норм, встановлених Верховною Радою України, які безперервно діють протягом усього періоду їх чинності на всій території країни та стосуються всіх суб'єктів малого підприємництва» [179, с. 6]. На нашу думку, дещо звужений підхід, адже актуальним є правові норми, які видаються іншими інституціями влади, як-то – Уряд України, Президент та відомчі акти. Можливо визначити правовий режим державної підтримки МСБ як стан правового регулювання державної підтримки МСБ, змістом якого є сукупність господарсько-правових та інших норм різної юридично-ієрархічної сили, які розробляються та приймають компетентними державними владними інституціями у формі актів загального та спеціального характеру, які містять різновиди державної підтримки, її умови та порядок надання з метою подальшого правозастосування юрисдикційними органами.

Наразі правове забезпечення основних заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні базується на нормативно-правових актах загального та спеціального характеру, але проблемою є розробка та прийняття «адресних» нормативно-правових актів щодо конкретного МСБ або їх групи. У Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» визначена

індивідуальна державна допомога як захід державної допомоги, що здійснюється поза межами програми державної допомоги. У звіті Антимонопольного комітету України зазначено, що у 2022 році, як і в попередні роки, кількість рішень Комітету щодо індивідуальної державної допомоги значно перевищує кількість рішень щодо допомоги в рамках програм державної допомоги. З 15 рішень Комітету лише одне стосувалося програми державної допомоги [156]. Тобто для індивідуальної державної допомоги притаманним є саме розробка та прийняття «адресного» нормативного акту, якій містить рішення про її надання. Представляється до доречним, визначити у спеціальному законодавчому акті поняття індивідуальної державної допомоги суб'єтам малого та середнього підприємництва як прийняття рішення компетентним органом шляхом розробки та прийняття «адресного» нормативного акту, якій містить порядок, умови її надання та її практично-реалізовану форму.

Загальні норми державної підтримки визначають її через державну допомогу з акцентом на державному фінансуванні та прийнятті управлінсько-розпорядчого рішення спеціально уповноваженим державним органом. До загальних слід віднести, насамперед, Конституцію України, низку кодексів, зокрема, ГК України, ЦК України, Податковий кодекс України та багато інших.

Одним із важливих і проблемних аспектів державної підтримки є процедура її надання на конкурсних засадах, яка на сьогоднішній день спричиняє певні труднощі в правовому тлумаченні та застосуванні. Законодавство ЄС встановлює принципи прозорості, відкритості та недискримінації в публічних закупівлях, що є правовою основою для оцінки наявності ознак державної допомоги під час проведення публічних закупівель. Проведення конкурсу може бути достатнім доказом відповідності умов державних контрактів ринковим умовам лише за умови дотримання цих принципів стосовно всіх учасників процесу закупівлі. Так у рішенні від 18.03.2021 № 159-р91 Комітет визнав, що компенсація, що надається комунальному підприємству «Миколаївпастранс», не

може вважатися компенсацією обґрунтованих витрат на надання ПЗЕІ, оскільки при проведенні конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті на розгляд конкурсного комітету було винесено лише одну пропозицію, що не виконує умову обрання надавача послуг за найменшою ціною [221]. Також Верховний Суд, розглядаючи транспортний спір, зазначив, що застосування конкурсного відбору забезпечує прозорість та конкурентний процес для всіх учасників, які бажають подати заявку на здійснення автомобільних перевезень автобусними маршрутами загального користування. Цей процес оцінюється відповідно до встановлених критеріїв [219].

За аналогією закону конкурс щодо державної допомоги може проводитися за нормами-правилами щодо державних закупівель, при цьому, якщо з державного чи місцевого бюджетів фінансуються підприємства, які стали переможцями відкритого прозорого конкурентного конкурсу (наприклад, Prozorro), – то в такому випадку два з чотирьох критеріїв державної допомоги не дотримуються. По-перше, підприємство не отримує економічної переваги, оскільки його пропозиція базується на найнижчій запропонованій ціні. По-друге, відсутнє спотворення конкуренції, оскільки сам конкурс виступає прозорим і конкурентним механізмом для вибору постачальника послуг або виробника товарів» [151]. Потребує уточнення положення щодо нормативно-встановлених засад саме стосовно конкурсу як процедури (етапу) отримання державної допомоги, яке відсутнє у законодавстві. У Постанові Уряду України міститься поняття грантовий конкурс “Brave 1” (далі - конкурс) як захід (хакатон, змагання тощо), який проводиться Фондом та передбачає надання розробникам гранту (грантів) за результатами конкурсного відбору [30]. Вважаємо за доцільне визначити в Законі України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» поняття конкурсу щодо державної підтримки як розпорядчої процедури, яка визначається у нормативних програмних документах (або пов’язана із ними) та складається з послідовних етапів, з метою персоніфікації її

отримувачів та конкурсної пропозиції як індивідуально-формальних документів (фінансово-розрахункового характеру), які подаються суб'єктами господарювання на участь у конкурсі та які обов'язково містять інформацію щодо обґрунтування надання державної підтримки у формі, визначеній законодавством.

Важливим у воєнний період господарювання та в повоєнне відновлення є сфера інновацій, яка також є об'єктом правового забезпечення державною допомогою. Господарсько-правове регулювання інноваційної діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу здійснюється відповідно до положень Закону України «Про інноваційну діяльність». У статті 6 цього закону визначено основні напрями підтримки, зокрема: розвиток пріоритетних напрямів інноваційної діяльності; формування та реалізація державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм; створення нормативно-правових засад для стимулювання інноваційного розвитку; впровадження економічних механізмів підтримки інновацій; захист прав суб'єктів інноваційної діяльності; фінансування інноваційних проектів; стимулювання фінансових установ до кредитування таких проектів; запровадження пільгового оподаткування; підтримка сучасної інноваційної інфраструктури [10]. Разом з тим, як справедливо зазначають О. П. Подцерковний та Д. В. Зятіна, «для реалізації названих заходів підтримки у підзаконних актах запроваджено низку вимог, що значно ускладнюють або взагалі унеможливлюють їх виконання, або не дозволяють комерціалізувати інновації» [144, с. 59].

Тобто «мають місце певні недоліки розвитку національної інноваційної системи України, серед яких необхідно відзначити: відрив науки від господарської практики; відсутність механізмів оцінки ефективності державних науково-технічних програм; спонтанне ініціювання інновацій; відсутність бізнес-планів; орієнтація на внутрішні джерела фінансування; контроль за реалізацією інновацій у промисловому виробництві без участі економічних служб;

недосконалість законодавчої бази в частині стимулювання інноваційної діяльності; відсутність інноваційної інфраструктури та механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок; недостатній розвиток малого та середнього інноваційного підприємництва» [119, с. 90]. Крім того серед основних системних проблем, які стримують розвиток інноваційних процесів в економіці, варто виділити: відсутність системності та недоліки нормативно-правової бази для регулювання інноваційної діяльності, особливо у частині стимулювання таких процесів; брак чіткої та стабільної державної політики у сфері інновацій, що суттєво ускладнює залучення приватних інвестицій для реалізації інноваційних проектів, зокрема тих, які потребують тривалого часу для впровадження; слабкі економічні стимули для учасників інноваційного бізнесу; недосконалі механізми державної підтримки суб'єктів інноваційної діяльності, а також відсутність концентрації ресурсів на стратегічно важливих для суспільства напрямах. Ці фактори значно обмежують розвиток інновацій та уповільнюють економічний прогрес [187, с. 60].

Надзвичайно важливим є розуміння того, що привабливий статус інновації в певній ринковій ніші надає підприємству, яке її запроваджує, тимчасову можливість вийти за межі обмежень конкурентної економіки. Це дозволяє отримати додаткові вигоди у вигляді матеріальних або нематеріальних активів. З цього випливає ключовий висновок: економічний ефект від інновації обумовлений саме обмеженістю її поширення в часі або просторі, що створює тимчасову асиметрію на ринку.

Такий обмежений характер поширення інновацій у конкурентному середовищі забезпечується як об'єктивними факторами (наприклад, фінансовими ресурсами, технологічними можливостями, компетенціями конкурентів), так і через правові механізми, зокрема патентно-ліцензійне регулювання [177, с. 228].

Доречним є систематизація та уніфікація нормативних положень щодо інноваційної підтримки МСБ, наприклад, шляхом внесення змін до Закону

України «Про інноваційну діяльність» щодо спрощення дозвільних процедур для МСБ щодо легалізації (комерціалізації) інновацій шляхом: фінансування експертизи інноваційного проєкту експертною організацією за рахунок держави; продовження строку Свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного (пріоритетного інноваційного) проєкту до десяти років після дати його видачі; скоротити строк розгляду центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інноваційної діяльності, проекту, поданого для державної реєстрації як інноваційного, до трьох місяців від дати його прийняття.

До законодавчих актів спеціального спрямування належать, насамперед, «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 р. [7], який є рамковим і встановлює лише загальні положення та принципи функціонування системи державної допомоги (підтримки), розкриття яких визначається на рівні актів Кабінету Міністрів України та АМК України та «Про державну підтримку сільського господарства України» [8].

Деякі положення Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» містять дискусійні положення та прогалини щодо її правотлумачення та правозастосування. Так, за ст. 1 Закону програма є документом, згідно із яким вона надається впродовж певного або невизначеного періоду у визначеному або невизначеному розмірі. Слушною є думка про те, «що державна допомога апріорі повинна бути обмеженою у часі та обсязі, програма державної допомоги не може надаватися протягом невизначеного періоду та у невизначених розмірах. Тобто визначення «програма державної допомоги» має бути приведено у відповідність із acquis ЄС» [101]. І. Феофанова виокремлює «підходи до специфіки програмування державної допомоги шляхом прийняття коротко- (на 1 рік), середньо- (від 1 до 3 років) та довгострокових програм (від 3 років)» [184, с. 11]. Тобто вважається за потрібне визначити програму державної підтримки як нормативно-індивідуального документу, який видається на певний строк, конкретним суб'єктам господарювання та\або групі суб'єктів та містить

форму (розмір) підтримки, умови та порядок її надання, а також положення щодо контролю.

Проблемою також, є деякі положення Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та відомчих актів АМК України, так, у ст. 4 «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» зазначається, що державна допомога може реалізовуватися в таких формах:

1) надання субсидій та грантів;
2) надання дотацій;
3) надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів;
4) списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання;
5) надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами;
6) зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загально-обов'язкового державного соціального страхування;
7) надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами, нижче ринкових, або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових;
8) продаж державного майна за цінами, нижче ринкових;
9) збільшення державної частки у статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів [7].

Вищенаведений перелік форм державної допомоги є вичерпним. Однак Антимонопольний комітет у своєму роз'ясненні № 35-рр/дд від 5 жовтня 2017 р. зазначає, що перелік форм, у яких може реалізуватися державна допомога, є невичерпним та доповнює зазначений перелік форм державної допомоги такими:

– надання комунального майна суб’єктам господарювання в безоплатне користування;

– списання безнадійної заборгованості з орендної плати, неустойки, пені та невідшкодованих витрат на вчинення виконавчих написів нотаріуса за оренду об’єктів комунальної власності;

– збільшення статутного капіталу комунальних/державних підприємств;

– надання відповідної субвенції між місцевими бюджетами комунальному підприємству;

– звільнення від сплати орендної плати суб’єктів господарювання, зокрема на період літніх канікул тих суб’єктів господарювання, які орендують комунальне майно в навчальних закладах міста і надають послуги, пов’язані з навчально-виховним процесом;

– фінансова підтримка громадським об’єднанням осіб з інвалідністю; – фінансова підтримка на виконання статутної діяльності (заробітна плата, оплата послуг за друк газет та інші видатки);

– надання фінансової підтримки громадським організаціям у межах затверджених програм соціального захисту окремих категорій населення [158]. На думку фахівців, ст. 8 Закону не передбачає повноважень Антимонопольного комітету України щодо доповнення переліку форм державної допомоги, що зазначені у ст. 4 цього ж Закону та вважають, що такий перелік є вичерпним [194, с. 159]. Представляється, що саме в контексті наданні державної допомоги суб’єктам малого та середнього бізнесу важливими є її різновиди, які визначив АМК України, а тому слід змінити ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» щодо розширення форм державної допомоги.

Проблемним є особливості сучасного стану правового забезпечення державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, які обумовлені вимогами наближення вітчизняного законодавства до acquis communautaire в умовах війни, адже комплексність і динамічний розвиток «правового надбання»

(acquis communautaire) ЄС безперечно є однією з причин уваги Єврокомісії до інституційної спроможності кандидатів. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та набуття нею у 2016 році чинності, наша держава взяла на себе зобов'язання розробити національну систему контролю і моніторингу державної допомоги, в тому числі визначити уповноважений орган з цих питань, яким було визначено АМК України.

Відповідно до статті 264 Угоди про асоціацію, сторони погодилися застосовувати положення статей 262, 263(3) та 263(4) Угоди, керуючись критеріями, що базуються на тлумаченні статей 106, 107 та 93 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС). Це включає використання відповідної судової практики Суду ЄС, а також вторинного законодавства, рамкових положень, керівних принципів і чинних адміністративних актів ЄС. Таким чином, нормативно-правова база ЄС у сфері державної допомоги інтегрована у процес правозастосування в Україні, що забезпечує її відповідність європейським стандартам.

Правові положення про державну допомогу в ЄС, викладені у ст. ст. 107–109 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), є частиною правил конкуренції, в яких, зокрема, визначено умови, за якими державна допомога може надаватися, та умови, які виключають її надання [2]. Недопустимість надання державної допомоги передбачається у випадку, «якщо вона спотворює або загрожує спотворити конкуренцію, надаючи переваги певним суб'єктам господарювання або виробництву певних товарів, є несумісною з внутрішнім ринком тією мірою, якою вона впливає на торгівлю між державами-членами» [2].

Допустимими критеріями для надання державної допомоги визнано підтримку, яка: сприяє економічному розвитку регіонів із надзвичайно низьким рівнем життя або високим рівнем безробіття, а також регіонів, зазначених у статті 349, з огляду на їх структурну, економічну та соціальну ситуацію; підтримує

реалізацію важливих проєктів, що становлять спільний європейський інтерес, або спрямована на усунення значної шкоди у функціонуванні економіки держави-члена; сприяє розвитку окремих видів економічної діяльності чи галузей економіки за умови, що така допомога не створює суттєвого негативного впливу на умови торгівлі та конкуренції, який би суперечив спільним інтересам; підтримує культурний розвиток і збереження культурної спадщини за умови, що її вплив на торгівлю та конкуренцію в Союзі не суперечить спільним інтересам; належить до інших категорій, які можуть бути визначені рішенням Ради на підставі пропозиції Комісії. Ці критерії визначають основні умови, за яких державна допомога визнається сумісною з внутрішнім ринком і відповідає спільним європейським цінностям [2]. Тобто державна допомога може надаватися в разі, якщо вона виправдана цілями, що становлять спільний інтерес, серед яких допомога для сприяння розвитку неблагополучних районів або для послуг, що становлять і задовільнять загально-економічний інтерес, малого та середнього бізнесу, досліджень та розробок, захисту навколишнього середовища, навчання, зайнятості та культури. Зазначені цілі актуальні в контексті воєнного часу та повоєнного відновлення, процедури перевірки відповідності державної підтримки МСБ засадам стійкості економіки під час війни та цілям сталого розвитку, що становлять спільний економіко-соціальний інтерес влади та бізнесу, у формі та на умовах, встановленими нормами чинного законодавства, зокрема, планово-програмними урядовими документами за поданням документально-розрахункових відомчих обґрунтувань (Міністерства економіки України).

Особливе місце в упорядкуванні адміністрування середнього і малого бізнесу займає комплекс правових заходів щодо зниження на них контролюючого тиску. З цією метою 01.01.2017 р. відповідно до ЗУ «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» спрощено та лібералізовано «державний нагляд (контроль), розширено права суб’єкта господарювання, зменшено періодичність і тривалість перевірок, заборонено

застосування санкцій у разі виконання суб'єктом господарювання у повному обсязі та у встановлений строк приписів про усунення порушень, впровадження інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) тощо. І наразі, на думку дослідників, «триває процес приведення галузевих законів в окремих сферах господарської діяльності у відповідність з нормами зазначеного закону відповідно до внесених змін та доповнень» [130, с. 70]. Взагалі «на момент введення воєнного стану законодавство України не мало чітких процедур та механізмів здійснення контролю та інших заходів зі сторони держави, сприяння веденню господарської діяльності. У зв'язку з чим економіка країни в перший місяць зазнала значних втрат, у зв'язку з відсутністю можливості нормального функціонування малого та середнього бізнесу. Протягом місяця з дня повномасштабного вторгнення росії український законодавець оперативно врегулював питання пов'язанні з веденням господарської діяльності, спростив його умови та розробив декілька механізмів сприяння та підтримки підприємницької діяльності, тобто держава запровадила на території України політику дерегуляції» [188, с. 175].

Україна, з метою адаптації законодавства до європейських стандартів, з 2018 року до теперішнього часу в низці нормативно-правових актів визначила критерії допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання загалом, та малого та середнього бізнесу, зокрема, що здійснено у відповідності до приписів п. п. «а» і «е» п. 3 ст. 262 та п. 1 ст. 267 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [40].

У контексті удосконалення процесуальних гарантій, як засобів державної підтримки малого і середнього бізнесу, необхідно вказати на набуття господарськими судами нових повноважень після набуття 01.01.2024 року чинності ЗУ України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» [18], який також має статус євроінтеграційного. Низка змін, внесених до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), передбачили, що господарські суди можуть розглядати клопотання Антимонопольного комітету України (далі – АМК України) про проведення перевірки суб'єкта господарювання, накладення арешту, вилучення предметів, оригіналів документів чи інших носіїв інформації, а також про доступ до приміщень, систем електронних комунікацій чи місць зберігання інформації, які можуть свідчити про ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції чи можуть бути доказами у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, розглядається протягом двох робочих днів з моменту надходження» (ч. 2 ст. 248 ГПК України) [6]. Бізнес-спільнота висловлює побоювання, що розширення в такий спосіб повноважень контролюючого державного органу у сфері підприємництва, перелік яких «нагадує повноваження правоохоронних органів під час досудового розслідування», стане не «на захисті економічної конкуренції та посиленні інституційної спроможності, а натомість буде черговим інструментом тиску на українські підприємства» [85].

У такий ситуації дозвіл здійснення на реалізацію таких повноважень АМК України лише за дозволом суду слід розглядати як запобіжний захід щодо зловживань. Тобто таке клопотання до суду АМК України може бути подано лише за наявності конкретно законодавчо визначених підстав, і вище перелічені його дії можуть вчинятися лише за рішенням господарського суду, і розгляд справ цієї категорії передбачений ст. 252-1 ГПК України [123, с. 39]. Отже, те, що має стати запобіжником на шляху тиску з боку держави на бізнес та зловживань з боку АМК України, по факту порушує основоположну засаду процесуальної рівності усіх учасників судового процесу, передбаченої у ч. 3 ст. 2 ГПК України, і це пов'язано з тим, що: «суд розглядає звернення Антимонопольного комітету

України упродовж двох робочих днів із моменту його подання. При цьому бізнес-структури не повідомляються про факт подання такого звернення до суду. Законодавством передбачено, що під час розгляду цього питання викликається виключно представник Антимонопольного комітету України» [85]. Також викликають зауваження зміни у процесуальному законодавстві, що можуть обумовити порушення ще однієї з основоположних процесуальних засад – змагальності сторін, оскільки законодавством передбачено, дозвіл суду у вигляді відповідної ухвали на реалізацію передбачених ст. 248 ГПК України повноважень АМК України «інформація про перевірку підлягає оприлюдненню не раніше дня її початку, тобто бізнес дізнається про перевірку та дозволені судом заходи вже після того, як перевірка фактично розпочнеться» [85]. Справедливими є висловлювання представників суддівської спільноти, що ЗУ України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» є «справжнім викликом для правозастосування з точки зору забезпечення виваженості та збалансованості між закладеною законодавцем легітимною метою та дотриманням прав добросовісними учасниками господарських правовідносин» [149].

Таким чином, майже з перших років здобуття своєї незалежності, з’явилися правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні, що в загальному вигляді представляє собою правовий режим як стан правового регулювання державної підтримки МСБ, змістом якого є сукупність господарсько-правових та інших норм різної юридично-ієрархічної сили, які розробляються та приймають компетентними державними владними інституціями у формі актів загального та спеціального характеру, які містять різновиди державної підтримки, її умови та порядок надання з метою подальшого правозастосування юрисдикційними органами.

2.2. Умови-критерії надання державної підтримки МСБ

Державна підтримка малого і середнього бізнесу (МСБ) здійснюється в Україні на основі певних умов і критеріїв, які визначають, хто може отримати допомогу, а також як саме вона надається. Основні умови та критерії надання державної підтримки МСБ включають: відповідність суб'єкта до категорії МСБ, пріоритетність секторів економіки, правовий статус та місце реєстрації, відсутність заборгованостей, цільове використання коштів, форма підтримки та додаткові умови.

Зазначені умови можуть змінюватися залежно від чинного законодавства та конкретних державних програм підтримки МСБ. Нормативними умовами надання державної допомоги є певні критерії, які різняться за характером на загальні та спеціальні.

Загальними критеріями оцінки допустимості державної допомоги для підтримки малого та середнього бізнесу є критерії, які розроблені з метою «створення сприятливих умов для їх розвитку та сприяння реалізації ними господарської діяльності з виробництва товарів (виконання робіт, надання послуг)» (п. 4), і така підтримка не обмежується певною сферою їх діяльності, тобто вона може застосовуватись у будь-якій галузі (п. 6) [28]. Така допомога визнається прийнятною, якщо вона спрямована на покриття витрат суб'єктів малого та середнього бізнесу, пов'язаних з наступними напрямами: отримання консультаційних послуг від зовнішніх консультантів (за винятком витрат, що стосуються звичайних операційних витрат підприємств, таких як податкові консультації, регулярні юридичні послуги або консультації з реклами); участь у ярмарках, зокрема витрати на оренду, встановлення та експлуатацію стенду на ярмарку чи виставці, а також витрати на проїзд та проживання працівників, які беруть участь у заходах, транспортні та страхові витрати; підтримка новостворених підприємств (стартапів). Вважається доцільним визначити

поняття стартапу, оскільки це є важливою формою ведення бізнесу та об’єктом державної підтримки.

На думку В. Пікуль, «стартап — це новостворена компанія (може не бути юридичною особою), яка знаходиться на стадії розвитку і будує свій бізнес на основі нових інноваційних ідей, або на основі технологій, які нещодавно з'явилися» [141]. Економісти визначають кілька ключових елементів, що сприяють успіху стартапу. Одним із них є ідея, яка може бути як скопійованою, так і модернізованою, або ж унікальною. На думку Ковальової А.Ю., «найголовніше — щоб ідея була орієнтована на створення продукту, який відповідає потребам споживачів та має для них цінність. Успіх проєкту залежить від того, наскільки розроблений продукт буде зрозумілим для споживачів і наскільки їх кількість буде достатньою, щоб проєкт став комерційно успішним і виправдав своє існування» [86]. На думку О. Корнух, «життєздатність стартапу безпосередньо залежить від рівня ідеї. Чим унікальніша ідея, заснована на фундаментальних дослідженнях або зумовлена практичними потребами, тим довший життєвий цикл нового продукту і, відповідно, вища його економічна ефективність. Тому важливо, щоб команда стартапу включала авторів таких ідей, оскільки їхня експертиза сприяє розвитку і реалізації інновацій.

По-друге, стартап — це команда, завдання якої включають генерацію ідей, їх реалізацію в інноваційний продукт, розробку стратегії розвитку стартапу, планування та ефективне управління, а також забезпечення необхідними ресурсами. Для успішної реалізації стартапу важливо виконання таких умов: наявність власника (інвестора), який забезпечить проєкт необхідними ресурсами; інноваторів (команди проєкту), які створюють ідеї та втілюють їх в інноваційний продукт; керівника стартапу (менеджера), що має досвід в інноваційній діяльності та практичні навички в сфері проєкту, для розробки стратегії розвитку, планування та ефективного управління. Важливим є поєднання інтересів власника (інвестора), інноваторів та керівника стартапу, а також наявність чіткої

візії кінцевого результату проєкту та його перспективи з точки зору ефективної віддачі від усіх учасників стартапу.

По-третє, стартап — це своєчасне залучення необхідних ресурсів. Важливо зазначити, що на кожному етапі реалізації ідеї потрібно чітко визначити інвестиційну політику, орієнтовану на максимізацію прибутку. Однією з головних проблем є надмірне залучення коштів на початкових етапах розробки ідеї, що може призвести до внутрішніх проблем у команді, втрати мотивації та нестачі ресурсів на завершальних етапах, коли вони потрібні для ефективного маркетингу. Тому ключовим є поступове, планомірне та обґрунтоване інвестування на кожному етапі реалізації інноваційного проекту» [90, с. 27].

По-четверте, стартап — це маркетинг інновацій, який слід розглядати одночасно в кількох аспектах: як концепцію ринкової діяльності підприємства (бізнес-філософію), де зміни сприймаються як джерело доходу; як аналітичний процес, що полягає у виявленні ринкових можливостей для інноваційного розвитку; як засіб активного впливу на споживачів та цільовий ринок, пов'язаний з виведенням та просуванням інновацій на ринок; а також як функцію інноваційного менеджменту, спрямовану на визначення можливих напрямків інноваційної діяльності, їх матеріалізацію та комерціалізацію» [88]. Представляється, що стартап – це новостворена форма господарювання, як правило, інвестиційно-інноваційного характеру, засновниками якого є МСБ та яка може бути об’єктом державної підтримки, на підставах та в порядку, визначеними нормами чинного законодавства.

До спеціальних нормативних критеріїв відносяться окремі різновиди сфери та об’єкту господарювання. Так, у світлі воєнного та повоєнного відновлення представляється за доцільне змінити умови надання державної підтримки за деякими критеріями, наприклад, щодо реструктуризації. Так, щоб суб’єкт малого та середнього бізнесу вважався таким, що перебуває у скрутному становищі, він має відповідати хоча б одній з ознак, а саме: «підприємство може

опинитися в кризовому стані, якщо: втрачає більше половини свого статутного капіталу через накопичені збитки або інші причини; його прибуток до оподаткування, без урахування відсотків за кредити (позики) та амортизації, є меншим за витрати на сплату відсотків за кредитами (позиками) у відповідному періоді; проти нього порушено справу про банкрутство відповідно до законодавства, що регулює відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом; його кредитний рейтинг характеризується низькою або дуже низькою кредитоспроможністю порівняно з іншими українськими позичальниками або борговими інструментами за Національною рейтинговою шкалою» (п. 5) [27]. У світлі воєнного та повоєнного відновлення представляється за доцільне змінити умови надання державної підтримки МСБ щодо реструктуризації, а саме: збільшити період отримання державної допомоги до двадцяти чотирьох місяців та зменшити до одного року строк провадження господарської діяльності, як умови отримання статусу одержувача державної допомоги, з внесенням відповідних змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб’єктів господарювання».

З огляду на вищезазначене, перспективним є євроінтеграційний законопроєкт від 19 вересня 2024 року, який вносить зміни до Кодексу України з процедур банкрутства та інших законодавчих актів, що стосуються імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023. Цей законопроєкт запроваджує процедуру превентивної реструктуризації, що дозволяє врахувати інтереси всіх сторін, зокрема, боржника та кредиторів, а також застосовувати ефективні механізми для запобігання зловживанням правами як з боку боржника, так і з боку кредиторів. Імплементація цієї процедури є частиною реалізації Плану України (Ukraine Facility), затвердженого Кабінетом Міністрів України на початку цього року, і є основою для реалізації програми фінансової підтримки ЄС на 50 млрд євро протягом 2024-2027 років.

Впровадження цього механізму є також важливим елементом на шляху України до Європейського Союзу [52]. Вважається за доцільне надати визначення превентивної реструктуризації як об’єкту державної підтримки, який представляє собою комплекс заходів, спрямованих на запобігання банкрутства підприємств шляхом реструктуризації їхньої заборгованості. Цей інструмент дозволяє зберегти робочі місця, забезпечити стабільність фінансового ринку та стимулювати економічне зростання. Превентивна реструктуризація не лише захищає інтереси кредиторів, але й сприяє відновленню платоспроможності боржників, що є важливим для розвитку підприємництва в Україні.

Важливими є нормативно встановлені критерії оцінки допустимості державної допомоги суб’єктам господарювання для охорони навколишнього природного середовища [24], які розроблені АМК України відповідно до ч. 4 ст. 6 ЗУ «Про державну допомогу суб’єктам господарювання». Максимальний розмір державної допомоги на охорону навколишнього середовища встановлюється у відсотках від витрат, необхідних для досягнення зазначеної мети охорони навколишнього середовища, та визначається відповідно до додатку, в якому визначено її розмір у залежності від виду державної допомоги та приналежності суб’єкта господарювання до малого, середнього або великого бізнесу. У світлі воєнного та повоєнного відновлення вважається за доцільне змінити умови надання державної підтримки МСБ щодо охорони навколишнього природного середовища слід додати положення, щодо можливості отримання МСБ державної допомоги на безпосередні витрати на проведення екологічного дослідження територій, постраждалих внаслідок воєнних дій, збільшити строк дії програми державної допомоги та/або індивідуальної державної допомоги до десяти років та збільшити до 100 відсотків розмір державної допомоги на високоефективну когенерацію шляхом внесення змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб’єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища».

Постановою КМ України від 10.01.2024 визначено критерії допустимості державної допомоги на надання послуг суб’єктам господарювання, що надають послуги, які становлять загальний економічний інтерес [26], а також те, що такі зобов’язання мають бути чітко визначені договором, регуляторним (розпорядчим) чи іншим актом. Слід зазначити, що постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 № 420, відповідно до вимог ст. 3 Закону України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання», було прийнято постанову «Про затвердження переліку послуг, що становлять загальний економічний інтерес».

З урахуванням вищезазначеного, у світлі швидкого та ефективного воєнного та повоєнного відновлення вважається за доцільне змінити умови надання державної підтримки МСБ за деякими урядово-нормативними критеріями, наприклад, щодо: 1) реструктуризації: збільшити період отримання державної допомоги до двадцяти чотирьох місяців; зменшити до одного року строк провадження господарської діяльності, як умови отримання статусу одержувача державної допомоги шляхом внесення відповідних змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб’єктів господарювання»: 2) охорони навколишнього природного середовища: можливості отримання МСБ державної допомоги на безпосередні витрати на проведення екологічного дослідження територій, постраждалих внаслідок воєнних дій, збільшити строк дії програми державної допомоги та/або індивідуальної державної допомоги до десяти років та збільшити до 100 відсотків розмір державної допомоги на високоефективну когенерацію шляхом внесення змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб’єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища».

Оцінка допустимості державної допомоги проводиться, коли компенсація призводить до надання переваги суб’єкту господарювання, якщо хоча б одна з таких умов не дотримана:

1. Зобов'язання щодо надання послуг. Суб’єкт, що отримує компенсацію, має фактично виконувати зобов’язання щодо надання послуг, які мають загальний економічний інтерес. Ці послуги повинні бути чітко визначені договором, регуляторним актом або іншим нормативним актом, який включає інформацію, визначену законодавством.

2. Механізм компенсації. Механізм, на підставі якого розраховується компенсація, має бути об’єктивним та прозорим, щоб уникнути надання економічних переваг суб’єкту господарювання в порівнянні з конкурентами.

3. Розмір компенсації. Розмір компенсації витрат, понесених при наданні послуг, що становлять загальний економічний інтерес, не має перевищувати суму, необхідну для покриття витрат, з урахуванням обґрунтованого доходу та прибутку.

4. Конкурентний відбір. Суб’єкт господарювання, який надає такі послуги, повинен бути обраний шляхом проведення відкритих торгів, конкурсу чи іншої передбаченої законодавством конкурентної процедури.

Рішення АМКУ № 278-р від 12.05.2020 [222], яке стосувалося комунального підприємства «Міжнародний аеропорт Ужгород», є важливим прикладом оцінки допустимості державної допомоги. У цьому випадку було визнано недопустимою державну допомогу для забезпечення безперервності та регулярності авіаперевезень на маршруті Київ – Ужгород – Київ. Причиною такого рішення стало те, що Державна авіаційна служба України не прийняла рішення щодо визначення авіаперевізника для обслуговування цього маршруту та не проводила відкритий конкурс для вибору перевізника.

Згідно з вимогами українського законодавства, для надання державної допомоги авіаперевізником повинно бути проведено відповідний конкурсний

відбір, що не було виконано в даному випадку. Оскільки конкурс не відбувся і не були дотримані встановлені вимоги законодавства щодо визначення перевізника, АМКУ не виявило законних підстав для визнання такої допомоги допустимою. Це рішення підкреслює важливість дотримання процедур і вимог щодо прозорості та конкурентності при наданні державної допомоги.

Отже, вищеназвані критерії є одним із механізмів реалізації ЗУ «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», які затверджуються Кабінетом Міністрів України, та відповідно до яких встановлюються механізми оцінки допустимості державної допомоги для конкуренції, її форми, максимальний розмір та категорії отримувачів. Характер норм, які містяться у наведених вище критеріях оцінки допустимості державної допомоги, що передбачають низку заходів такої допомоги, мають доволі часто бланкетний або відсилаючий характер. Перспективним та доцільним в контексті євроінтеграційно-нормативних аспектів є застосування критеріїв, встановлених у рішенні Альтмарк Суду ЄС 90, яке є прецедентним – надалі Рішення [218], адже АМКУ широко використовує зазначені критерії при оцінці обґрунтованих витрат на підставі ст. 264 Угоди про асоціацію і розглядає можливість імплементувати їх в українське законодавство.

У Рішенні містяться важливі критерії, які розмежовують державну компенсацію від державної допомоги. Зокрема, такі критерії включають:

1. Виконання зобов'язань щодо надання послуг. Суб'єкт господарювання, який отримує компенсацію, повинен фактично виконувати зобов'язання щодо надання послуг. Самі послуги повинні бути чітко визначені в договорі або регуляторному акті.

2. Об'єктивний і прозорий механізм розрахунку компенсації. Параметри для розрахунку компенсації мають бути заздалегідь визначені об'єктивним та прозорим способом. Це необхідно для уникнення надання економічних переваг

суб’єкту господарювання в порівнянні з іншими конкурентами, що може призвести до спотворення конкуренції.

3. Необхідність компенсації. Розмір компенсації не може перевищувати суму, необхідну для покриття витрат, які виникають у зв’язку з виконанням зобов’язань щодо обслуговування населення. Це має включати як витрати, так і обґрунтований прибуток, щоб забезпечити належне фінансування послуг без створення надмірних переваг для конкретного суб’єкта господарювання.

4. Вибір суб’єкта господарювання через державні закупівлі. Якщо суб’єкт господарювання не обирається через процедуру державних закупівель, то рівень компенсації має бути визначений на основі аналізу витрат типового суб’єкта, який забезпечує виконання обов’язків з надання послуг на найменших витратах для суспільства. Це гарантує, що витрати, понесені при виконанні обов’язків, будуть покриті на основі раціонального управління та ефективного забезпечення ресурсами.

Ці критерії є важливими для забезпечення балансу між необхідною підтримкою суб’єктів господарювання та уникненням надмірних переваг, які можуть спричинити спотворення конкуренції на ринку.

Отже, якщо умови компенсації за збитки, понесені суб’єктом господарювання, не були заздалегідь визначені, і в подальшому з’ясується, що надання певних послуг, пов'язаних з виконанням обов'язків щодо надання публічних послуг, не було рентабельним, така компенсація вважатиметься фінансовим заходом, що підпадає під визначення державної допомоги згідно з пунктом 1 Статті 92 Договору [219, с. 81]. Тобто можливо виділити комерційні та некомерційні критерії, за якими розмежовується державна компенсація – надається за чітко визначеним планом та державна допомога – надається, як правило, у разі наявності суттєвих збитків, які призвели до стану неплатоспроможності, які також різняться за порядком та умовами надання, строковості та іншими правовими наслідками. Також в ГК України, у ст. 16 слід

визначити положення щодо державної компенсації суб'єктам господарювання, які надають послуги, що становлять економічно-суспільні інтереси. Так, у 2022 році АМК України прийняв 10 рішень, якими визнано підтримку суб'єктів господарювання такою, що не є державною допомогою. Рішення стосувалися суми державної підтримки в розмірі 3 693 223 472 грн. [156].

На основі вищевикладеного вважаємо за потрібне провести класифікацію загальних та спеціальних умов-критеріїв надання державної підтримки МСБ в Україні.

До загальних умов - критеріїв надання державної підтримки представникам малого та середнього бізнесу слід віднести:

1. Створення сприятливих умов для розвитку МСБ як ключовий критерій державної підтримки. Державна підтримка МСБ в Україні базується на принципі створення сприятливого середовища для їхнього розвитку. Це означає впровадження комплексних заходів, що сприяють сталому зростанню підприємництва, підвищенню конкурентоспроможності та зміцненню економіки в цілому.

До основних аспектів створення сприятливих умов для МСБ слід віднести, по-перше - економічні умови. Пільгове оподаткування для представників малого та середнього бізнесу реалізується в запровадженні знижених ставок податків або спрощених систем оподаткування для підприємств, що належать до категорії МСБ. Окремо слід виділити доступ до фінансування, яке реалізується в наданні грантів, субсидії, пільгових кредитів (зокрема програма "Доступні кредити 5-7-9 %") для підтримки капіталовкладень у розвиток бізнесу та компенсацію витрат на часткове відшкодування витрат на інноваційні проекти, модернізацію виробництва, сертифікацію продукції чи освоєння нових ринків.

По-друге, важливими для створення сприятливих умов для МСБ є регуляторні умови. Зниження адміністративного навантаження проявляється у спрощенні процедур реєстрації бізнесу, подання звітності, ліцензування та

отримання дозволів. У свою чергу, дерегуляція являє собою скасування застарілих регуляторних актів, які створюють зайві бар'єри для МСБ. Прозорість державних закупівель реалізується в наданні пріоритету МСБ у державних тендерах через електронну систему закупівель ProZorro.

Третім важливим аспектом для створення сприятливих умов для МСБ є інституційна підтримка. На сьогоднішній день навчання та консалтинг реалізуються через організацію освітніх програм, бізнес-інкубаторів, акселераторів та консультаційних центрів для розвитку компетенцій підприємців. Інформаційна підтримка важлива при забезпеченні доступу до актуальної інформації про ринки, державні програми підтримки, гранти та міжнародні проєкти. Розвиток кластерів (тобто географічно обмеженої групи взаємопов'язаних компаній, постачальників, науково-дослідних інститутів і організацій, які працюють у конкретній галузі та взаємодіють для створення доданої вартості) є потужним інструментом інтеграції бізнесу, науки та влади, що сприяє сталому розвитку економіки України та підвищенню конкурентоспроможності МСБ.

Інфраструктурні умови слід виділити, як четвертий аспект для створення сприятливих умов для МСБ. Доступ до інфраструктури реалізується в наданні в оренду приміщень для бізнесу на пільгових умовах (індустріальні парки, технопарки), забезпеченні широкосмугового інтернету, цифрових платформ для ведення бізнесу та спрощення електронних взаємодій з органами влади.

По – п'яте, це - соціальні умови, такі як стимулювання зайнятості, а саме: підтримка бізнесів, які створюють нові робочі місця, особливо в регіонах із високим рівнем безробіття. Підтримкою соціального підприємництва можна вважати надання грантів та пільг для підприємств, які вирішують соціальні проблеми (наприклад, працевлаштування людей з інвалідністю).

І, нарешті, шостим важливим аспектом для створення сприятливих умов для МСБ є міжнародна інтеграція. Вона реалізується в експортній підтримці, а

саме в допомозі у виході на зовнішні ринки через програми сертифікації, участь у міжнародних виставках, торговельних місіях. Залучення інвестицій реалізується через залучення іноземного капіталу для реалізації інноваційних ідей для МСБ.

Отже, результатами створення сприятливих умов для представників малого та середнього бізнесу в Україні є зростання кількості МСБ і, таким чином, збільшення частки МСБ у структурі економіки, розширення експорту через активну інтеграцію українських МСБ у світові ринки, зниження рівня безробіття завдяки створенню нових робочих місць та інноваційний розвиток через впровадження сучасних технологій у виробництво та послуги. Саме тому, створення сприятливих умов є фундаментом для успішної реалізації державної політики підтримки МСБ.

2. Підтримка представників малого та середнього бізнесу в різних галузях без обмежень. Підтримка представників малого та середнього бізнесу (МСБ) у різних галузях без обмежень є важливим напрямом державної політики, оскільки вона сприяє диверсифікації економіки, розвитку регіонів і створенню робочих місць. Така підтримка дозволяє підприємцям реалізовувати власні ідеї незалежно від галузевої спеціалізації, стимулюючи економічне зростання в усіх секторах.

3. Допустима державна допомога, яка спрямована на консультаційні послуги, участь у ярмарках, підтримку новостворених бізнесів (стартапів). Це важливий елемент стимулювання малого та середнього бізнесу (МСБ). Вона регулюється законодавством України та нормами ЄС, зокрема, положеннями про державну допомогу, що не спотворює конкуренцію. Перевагами такої допомоги є підвищення професійного рівня підприємців завдяки консультаціям і навчанням, розширення ринків збуту в якості участі у виставках сприяє налагодженню контактів і залученню нових клієнтів, підтримка стартапів сприяє розвитку нових технологій та ідей та мінімізації ризиків для початківців, якою державна допомога зменшує фінансове навантаження для нових бізнесів.

До спеціальних умов - критеріїв надання державної підтримки представникам малого та середнього бізнесу слід віднести:

1. Реструктуризація. Надання державної підтримки представникам малого та середнього бізнесу. До неї слід віднести критерії скрутного становища, такі як втрата більше половини статутного капіталу, збитковість, порушення справи про банкрутство, низький кредитний рейтинг. Обсяг державної допомоги для малого бізнесу повинен бути максимум 75 % витрат на реструктуризацію, мінімум 25 % власних витрат та обсяг державної допомоги для середнього бізнесу повинен бути максимум 60 % витрат на реструктуризацію, мінімум 40 % власних витрат.

2**.** Охорона навколишнього середовища. Вона виступає важливою умовою при наданні державної підтримки малому та середньому бізнесу (МСБ). Це сприяє впровадженню екологічно чистих технологій, зменшенню шкідливого впливу на природу та розвитку "зеленого" підприємництва. Такий підхід відповідає міжнародним зобов'язанням України у сфері екології, зокрема, Паризькій угоді та Європейському зеленому курсу**.** Розмір допомоги визначається відсотком від необхідних витрат та диференціацією залежно від розміру бізнесу. Охорона довкілля як критерій надання державної підтримки допомагає інтегрувати принципи сталого розвитку в діяльність МСБ, стимулюючи їх до екологічної відповідальності та впровадження інновацій.

3. Послуги загального економічного інтересу (ПЗЕІ). Вони включають види діяльності, що забезпечують базові потреби суспільства, навіть якщо вони не є вигідними для комерційного сектору. Державна підтримка в цій сфері спрямована на стимулювання підприємців до виконання таких завдань у відповідності до суспільних потреб.

До ПЗЕІ відносяться, по-перше, послуги у сфері охорони здоров’я, освіти, транспорту, зв’язку, енергозабезпечення, водопостачання, по-друге, соціальні послуги, включаючи підтримку малозабезпечених або вразливих верств

населення, по-третє, забезпечення доступу до інфраструктури у віддалених чи депресивних регіонах.

Критеріями надання державної підтримки представникам МСБ у сфері ПЗЕІ можна визначити соціальну значущість послуг, таких як, наприклад, те, що послуга повинна бути спрямована на задоволення базових потреб суспільства, а підприємства повинні мати чіткий план реалізації таких послуг із доведеним позитивним впливом на громаду.

Очевидно, що послуги мають бути доступними для широкого кола споживачів, включаючи вразливі верстви населення (малозабезпечені, особи з інвалідністю тощо), а забезпечення рівного доступу до послуг незалежно від місця проживання (місто чи село).

4. Економічна доцільність. Вона є одним із ключових критеріїв у процесі надання державної підтримки представникам малого та середнього бізнесу (МСБ). Застосування цього критерію передбачає оцінку потенційного впливу підтримуваних ініціатив на розвиток економіки, підвищення конкурентоспроможності суб’єктів господарювання, створення доданої вартості та забезпечення суспільно значущих ефектів. Такий підхід спрямований на забезпечення максимально ефективного використання державних ресурсів і сприяє досягненню довгострокових стратегічних цілей державної економічної політики.

Одним із визначальних аспектів економічної доцільності є ефективність використання ресурсів, яка відображається у здатності підприємств забезпечувати рентабельність проєктів за рахунок оптимізації витрат та досягнення стабільного фінансового результату. У цьому контексті особлива увага приділяється оцінці прогнозованих фінансових показників, зокрема, очікуваному рівню доходів, співвідношенню витрат і прибутків, а також здатності суб’єктів господарювання використовувати отримані ресурси для досягнення стратегічних цілей.

Іншим важливим фактором є масштаб економічного ефекту, що визначається здатністю підприємств сприяти економічному розвитку регіонів або окремих секторів економіки. Це включає, зокрема, оцінку обсягів доданої вартості, яку може створити підприємство, його внесок у розвиток локальної інфраструктури, а також вплив на зміцнення економічної стійкості територій, особливо з низьким рівнем економічної активності.

Важливу роль у визначенні економічної доцільності відіграє соціальний вплив, який досягається через створення нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості, забезпечення гідних умов праці та сприяння соціальній інтеграції вразливих верств населення. У цьому аспекті кількісними критеріями можуть слугувати кількість створених робочих місць, рівень заробітної плати, а також інші показники, що відображають соціальну значущість реалізованих ініціатив.

Не менш важливим є інноваційний потенціал підтримуваних проєктів, який відображається у впровадженні нових технологій, продуктів або послуг, що мають значний ринковий потенціал. Державна підтримка в цьому контексті спрямовується на стимулювання науково-дослідної діяльності, розвиток інноваційних стартапів, а також комерціалізацію інновацій, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності на національному та міжнародному рівнях.

Критерій економічної доцільності також охоплює забезпечення принципів сталого розвитку, що передбачає впровадження екологічно чистих технологій, раціональне використання природних ресурсів, зниження шкідливого впливу на довкілля та забезпечення довгострокової стабільності економічних ефектів від реалізації підтримуваних проєктів.

Форми державної підтримки, орієнтовані на реалізацію критерію економічної доцільності, включають надання грантів для розвитку інноваційних або соціально значущих проєктів, пільгове кредитування, податкові стимули, а також інфраструктурну підтримку через створення бізнес-інкубаторів,

індустріальних парків або інших спеціалізованих платформ. Крім того, значну роль відіграє інформаційна та консультаційна підтримка, яка допомагає підприємствам підвищувати свої компетенції у сфері фінансового менеджменту, інноваційного розвитку та управління проєктами.

Отже, критерій економічної доцільності при наданні державної підтримки малому та середньому бізнесу є багатокомпонентним інструментом, що дозволяє забезпечити ефективне використання державних ресурсів, стимулювати економічне зростання та досягати соціально-економічної стійкості. Його застосування сприяє зміцненню позицій підприємств на ринку, розвитку інноваційних рішень та створенню умов для сталого розвитку як на регіональному, так і на національному рівнях.

5. Інноваційний підхід. Його слід розглядати як критерій надання державної підтримки представникам малого та середнього бізнесу (МСБ) є важливим фактором забезпечення конкурентоспроможності економіки та сприяння її сталому розвитку. У сучасних умовах глобалізації та швидкого технологічного прогресу інноваційна активність виступає основним драйвером зростання продуктивності, підвищення якості продукції та послуг, а також розширення доступу до нових ринків.

Державна підтримка бізнесу, що базується на інноваційному підході, спрямована на стимулювання створення та впровадження нових технологій, продуктів, послуг, організаційних і виробничих процесів. Основою такого критерію є потенціал підприємства до здійснення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), його здатність до розробки інноваційних рішень та інтеграції у високотехнологічні ланцюги створення доданої вартості.

Ключовими аспектами інноваційного підходу є насамперед орієнтація на впровадження новаторських ідей, що сприяють технологічному оновленню виробничих процесів і продукції. Такі підприємства повинні демонструвати спроможність до створення унікальних рішень, що мають потенціал для

масштабування та комерціалізації, зокрема у сферах, які є стратегічно важливими для національної економіки. До них належать інформаційні технології, енергозбереження, відновлювальна енергетика, біотехнології та інші високотехнологічні галузі.

З метою забезпечення підтримки інноваційного розвитку малих і середніх підприємств застосовуються різноманітні форми державного сприяння. Це можуть бути прямі фінансові інструменти, такі як гранти на проведення НДДКР, субсидії на впровадження інноваційних рішень, пільгові кредити для модернізації виробничих потужностей. Крім того, надається податкова підтримка у вигляді податкових пільг і знижок на інвестиції в інноваційні проєкти.

Одним із важливих елементів підтримки є також консультаційна та освітня допомога, спрямована на підвищення компетенцій підприємців у галузі інноваційного менеджменту, управління інтелектуальною власністю та комерціалізації технологій. Інфраструктурна підтримка включає створення технопарків, інноваційних хабів, бізнес-інкубаторів, що забезпечують доступ до сучасної інфраструктури, обладнання, лабораторій та експертної підтримки.

Інноваційний підхід також передбачає інтеграцію екологічних аспектів у бізнес-моделі підприємств. Державна підтримка спрямовується на заохочення розробки екологічно чистих технологій, зменшення ресурсомісткості виробничих процесів, впровадження циркулярної економіки та інших рішень, що відповідають принципам сталого розвитку.

Впровадження інноваційного підходу як критерію надання державної підтримки має на меті не лише розвиток окремих підприємств, але й створення умов для формування інноваційної екосистеми країни. Це включає стимулювання співпраці між бізнесом, науковими установами, університетами та державними органами, формування сприятливого середовища для передачі знань і технологій, залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі.

Таким чином, інноваційний підхід як критерій надання державної підтримки МСБ дозволяє створювати конкурентоспроможні продукти, сприяє підвищенню економічної ефективності підприємств, розширенню експортного потенціалу та підвищенню рівня зайнятості. Застосування такого підходу є важливим інструментом забезпечення стійкого економічного зростання, орієнтованого на довгострокову перспективу. Використання сучасних технологій або нових підходів до надання послуг, що дозволяють підвищити їхню якість або знизити витрати.

Наступною важливою класифікацією є класифікація критеріїв державної підтримки МСБ на комерційні та некомерційні є необхідною для забезпечення прозорості, ефективності та відповідності європейським стандартам. Такий підхід дозволяє чітко визначити цілі державної підтримки, оптимізувати розподіл ресурсів, мінімізувати ризики зловживань та сприяти досягненню як економічних, так і соціальних цілей. Крім того, класифікація критеріїв допомагає спростити процедури відбору отримувачів підтримки та підвищити їхню доступність для малого та середнього бізнесу.

Підходи до градації критеріїв державної підтримки малого та середнього бізнесу (МСБ) на комерційні та некомерційні критерії, відповідно до європейських нормативів, базуються на чіткій класифікації цілей, умов і механізмів надання допомоги. Така диференціація забезпечує прозорість у розподілі ресурсів і сприяє досягненню економічно й соціально обґрунтованих результатів.

1.Комерційні критерії державної підтримки МСБ. Комерційні критерії орієнтовані на стимулювання підприємницької діяльності з метою забезпечення економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності підприємств і створення доданої вартості. Основними характеристиками такого виду підтримки є стратегічне планування, зосередження на розвитку бізнесу та запобігання кризовим явищам. До них належать:

- Підтримка розвитку бізнесу. Державні гранти, субсидії чи пільгові кредити, спрямовані на стимулювання інноваційної діяльності, модернізацію виробничих процесів, розширення ринків збуту або залучення інвестицій. Фінансова допомога для участі в міжнародних виставках і ярмарках, розвитку експортного потенціалу та формування бренду підприємства;
- Забезпечення економічної сталості. Інструменти підтримки, що надаються в межах стратегічних планів розвитку економіки, таких як фінансування підприємств у пріоритетних галузях, зокрема інформаційні технології, зелена енергетика, агропромисловий комплекс. Заохочення до створення кластерів і бізнес-асоціацій для підвищення ефективності співпраці між підприємствами;
- Прогнозована строковість допомоги. Підтримка надається за попередньо встановленими строками, які дозволяють підприємствам розробити довгострокові плани розвитку. Зазвичай така допомога обмежується періодами, протягом яких очікується досягнення фінансової стабільності підприємства.

Комерційна державна підтримка МСБ є потужним інструментом для стимулювання економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності українських підприємств та їхньої інтеграції в глобальні ланцюги вартості.

Цей вид підтримки відрізняється стратегічним підходом, спрямованим на досягнення довгострокових цілей, таких як розвиток інновацій, модернізація виробництва та розширення експорту. Завдяки прозорим і прогнозованим умовам надання, комерційна підтримка дозволяє підприємствам ефективно планувати свою діяльність та залучати додаткові інвестиції.

2.Некомерційні критерії державної допомоги МСБ. Некомерційна допомога спрямована на подолання кризових ситуацій, які загрожують життєздатності підприємства, економіки регіону чи соціальному добробуту. Основними характеристиками такої підтримки є короткостроковий характер і спрямованість на збереження бізнесу в умовах значних фінансових втрат. До неї належать:

- Компенсація збитків. Допомога підприємствам, які зазнали значних втрат унаслідок непередбачених подій, таких як економічні кризи, природні катастрофи чи військові дії. Фінансова підтримка для уникнення масового банкрутства бізнесів, що мають значний вплив на регіональну економіку;
- Реакція на неплатоспроможність. Допомога підприємствам, які через суттєві збитки опинилися у стані фінансової неплатоспроможності. Зазвичай надається у формі субсидій чи реструктуризації боргових зобов'язань з метою збереження підприємства та робочих місць.
- Обмежена строковість і специфічні умови. Некомерційна допомога має чітко встановлений короткостроковий характер, спрямований на відновлення платоспроможності підприємства. Її надання супроводжується певними правовими обмеженнями, наприклад, зобов'язанням підприємства щодо відновлення діяльності у визначені строки або уникнення повторного фінансового колапсу.
- Відмінності за європейськими нормативами.

  Відповідно до європейських принципів, такі як визначені у Регламенті ЄС щодо державної допомоги (стаття 107 ДФЄС) [4], державна підтримка МСБ диференціюється залежно від її мети:

1. Державна компенсація за стратегічним планом. Спрямована на сприяння досягненню економічних та соціальних цілей ЄС, зокрема, створення робочих місць, розвитку інновацій та екологічної трансформації економіки. Обмежена прозорими механізмами контролю та оцінювання результативності, зокрема, через індикатори сталого розвитку;
2. Державна допомога в разі кризових ситуацій. Підтримка надається як винятковий захід для подолання наслідків значних збитків, викликаних форс-мажорними обставинами. Строковість допомоги зазвичай обмежується періодом відновлення, після чого підприємство повинно повернутися до нормального функціонування;

3. Правові наслідки та механізми реалізації.

Отже, градація критеріїв підтримки передбачає чітке регулювання порядку її надання. Комерційна підтримка є системною і підпорядковується стратегічним планам розвитку, що сприяє поступальному зміцненню економіки. Некомерційна допомога, навпаки, має антикризовий характер і спрямована на мінімізацію втрат. Відповідно, механізми моніторингу та оцінювання ефективності такої допомоги є різними: для комерційної підтримки ключовим є досягнення стратегічних цілей, тоді як для некомерційної — повернення до стабільного стану та збереження життєздатності підприємств.

Отже, некомерційна допомога МСБ відіграє критичну роль у забезпеченні стійкості економіки, особливо в умовах криз. Вона не лише рятує окремі підприємства, але й сприяє збереженню робочих місць та соціальної стабільності в регіонах. Порівняння української практики з європейськими нормами демонструє необхідність подальшої гармонізації законодавства та вдосконалення механізмів надання допомоги. Для ефективної реалізації некомерційної допомоги необхідно розробити чіткі критерії відбору бенефіціарів, спростити процедури отримання допомоги та забезпечити прозорий контроль за її використанням. Важливо також розширити коло підприємств, які можуть отримувати таку допомогу, та посилити співпрацю державних органів з іншими інституціями.

Результати дослідження свідчать про те, що державна підтримка ПЗЕІ для МСБ є потужним інструментом для переходу до моделі сталого розвитку. Запропоновані рекомендації щодо класифікації умов-критеріїв дозволять зробити цю підтримку більш ефективною та спрямованою на досягнення цілей сталого розвитку. Зокрема, збільшення періоду державної допомоги сприятиме довгостроковому плануванню інвестицій, а спрощення процедур отримання підтримки знизить адміністративний тягар на бізнес.

2.3. Правові вимоги до суб'єктів малого та середнього бізнесу як отримувачів державної підтримки

Державну підтримку можливо розглядати як певний інститут права, якому приманний суб'єктно-об'єктний склад, та є певні проблемні моменти щодо визначення МСБ як осіб, які її потребують та отримують. МСБ в силу свого правового становища та незначних господарсько-фінансових відособлених критеріїв опинилися в стані кризового господарювання у зв'язку із умовами воєнного господарювання. Малі підприємства оперативно реагують на зміни в бізнес-середовищі. Вони є першими, хто страждає від надмірної бюрократії, але водночас і першими, хто отримує вигоду та процвітає, коли здатні подолати ці труднощі. Такі підприємства значною мірою сприяють соціальному та регіональному розвитку, оскільки вони є прикладом ініціативності та активності [125]. Проте, саме «в економіці України ключову роль відіграють малі та середні підприємства, які забезпечують приблизно 64 % доданої вартості, 81,5 % зайнятості працівників та 37 % податкових надходжень» [140].

У літературі зазначається, що «малі підприємства, які не потребують значних стартових інвестицій і забезпечують швидкий оборот ресурсів, здатні найефективніше і найшвидше вирішувати проблеми реструктуризації економіки, а також формувати та насичувати ринок споживчих товарів в умовах економічної дестабілізації та обмежених фінансових ресурсів. Мале підприємництво швидко реагує на зміни ринкової кон'юнктури, забезпечуючи економіці необхідну гнучкість. Малі компанії здатні оперативно адаптуватися до змін споживчого попиту, що дозволяє підтримувати баланс на споживчому ринку. Малий бізнес робить значний внесок у формування конкурентного середовища та є одним із ключових секторів, що визначають темпи економічного зростання, рівень зайнятості та структуру валового національного продукту» [46, с. 15]. Крім того, «розвиток малого та середнього бізнесу відкриває численні перспективи:

збільшення кількості власників, що сприяє формуванню середнього класу — основного гаранта політичної стабільності в демократичному суспільстві; зростання частки економічно активного населення, що, у свою чергу, підвищує доходи громадян та зменшує соціальні нерівності; створення нових робочих місць з відносно низькими витратами, особливо у сфері обслуговування; підготовка кадрів шляхом навчання працівників з обмеженою формальною освітою безпосередньо на робочому місці; ліквідація монополій, що сприяє розвитку конкурентного середовища; поліпшення взаємодії між різними секторами економіки; впровадження нововведень» [150, с. 126]. Тобто в економічних прогресивних процесах МСБ займають вагому частку.

МСБ нормативно були виокремлені з метою градації суб’єктів господарювання за практично-кількісними критеріями та застосуванням різноманітних заходів державної підтримки, але певні проблемні аспекти присутні щодо зазначеного з позиції правотлумачення та правозастосування.

У січні 2023 року за методологією Advanter Group було проведено чергове дослідження в рамках Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України. Більшість опитуваних (52,8 %) представляли малий бізнес, в якому працює до п’яти осіб, і лише 1,7 % належали до компаній із чисельністю персоналу від 251 до 1000 осіб. За організаційною формою 46,8 % учасників були фізичними особами-підприємцями, а 53,2 % – юридичними особами. Опитувані вказали на 7 основних чинників, які перешкоджають розвитку бізнесу: відсутність платоспроможних клієнтів (50,5 %), непередбачуваність ситуації (48,4 %), відсутність достатнього капіталу (40,4 %), непередбачувані дії держави (26 %), недоступність кредитних програм, оголошених Урядом (25,8 %), недоступність грантових програм (19,4 %), а також перешкоди з боку регуляторних та фіскальних органів. Через ці проблеми за 2022 рік 55 % компаній не найняли нових працівників і скоротили 21,2 % персоналу. З тих, хто залишився, 18,5 % працюють за скороченою платнею, а 11 %

перебувають у відпустці. Також були зафіксовані проблеми взаємодії бізнесу з органами влади: блокування податкових накладних (42,2 %), затримки з логістикою на кордонах (21,1 %), відмова від бронювання призовників (17,6 %), необґрунтовані відмови у доступі до державної допомоги бізнесу (13,9 %), перевірки з боку податкових органів (9,1 %). Учасники опитування зазначили, що під час перевірок бізнесу порушення законодавства найчастіше допускали Держпраці (18,5 %), органи місцевого самоврядування (18,5 %) за місцем реєстрації бізнесу, а також на місці роботи бізнесу (15,2 %) та ДСНС (11,8 %). 82,2 % опитаних підприємців підтримують впровадження невиїзних перевірок бізнесу (з деякими обмеженнями). 81,9 % зазначили, що не взаємодіють з відповідальними за розвиток підприємництва представниками обласних державних адміністрацій, а 86,2 % навіть не чули про існування жодної програми такого розвитку [182]. Отже, О. Носков надає висновок про необхідність посилення роботи органів влади з МСБ, багато представників якого або не знають про державні програми, або не взаємодіють з органами влади [124]. Тобто потрібно розробити практично-цільовий механізм інформування МСБ щодо різновидів заходів державної підтримки, а також порядок та умови її надання.

Представляється, що в силу правового становища проблемним є певні статусні критерії МСБ, за якими вони є отримувачами державної підтримки та більш доречним є застосування терміну «бізнес». В Україні поняття «підприємництво» (господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку - п.2 ст.3 Господарського кодексу України [6]) та «бізнес» сприймаються як синоніми. Проте термін «бізнес» має більш широке значення і охоплює всі відносини, що виникають між учасниками ринкової економіки. Це включає не лише підприємців, але й споживачів, найманих працівників, а також державні структури [124]. Слушною є точка зору К.О. Калаченкової, яка вважає доцільнішим в епоху інформатизації і появи нових учасників бізнесу, які не є

підприємцями, вживати ширше поняття «бізнес» та увести його в законодавство [82]. Згідно з думкою Н. Доброва, по-перше, бізнес охоплює широкий спектр видів діяльності, включаючи як одноразові, так і постійні бізнес-операції. Підприємець - це особа, яка пройшла процедуру державної реєстрації відповідно до законодавства, отримала відповідний статус, має ліцензію (якщо це необхідно), сплачує податки та веде облік і документацію. По-друге, кількість учасників бізнесу значно перевищує кількість офіційно зареєстрованих суб’єктів господарської діяльності, що означає, що підприємництво є складовою частиною бізнесу [66, с. 11–12]. Л. Васильєва визначає малий бізнес не лише як частину чи сектор національної економіки, який можна виділити за допомогою статистичних показників, таких як чисельність зайнятих, обсяг товарообороту чи кількість основного капіталу. За її словами, малий бізнес є економічним сегментом з принципово новими якісними характеристиками. До таких характеристик належать об'єднання в одній особі власника та підприємця, орієнтація на інновації, а також спрощені комунікаційні та інформаційні системи [48, с. 57]. Г. Козаченко визначає малий бізнес як будь-яку діяльність малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб), що не суперечить закону й спрямована на отримання прибутку [87, с. 88]. Згідно з визначенням З. Варналія, терміни «малий бізнес» та «мале підприємництво» розрізняються лише за якісним складником, при цьому малому підприємництву властивий вищий рівень ризику та інноваційності [46, с. 114].

У світовій практиці при аналізі теоретичних підходів до визначення категорії «малий бізнес» часто використовують різні критерії та підходи до класифікації цього суб'єкта. Зокрема, можна виділити три основні підходи: кількісний, якісний та комбінований, які враховують різні аспекти діяльності малого бізнесу, зокрема його розміри та особливості функціонування [39, с. 247]. На думку економістів, «кількісний підхід ґрунтується, здебільшого, на використанні таких критеріїв, як середня кількість зайнятих працівників, обсяги

продажу, кількість виготовленої продукції, балансова вартість активів. Однак їхніми основними недоліками є абсолютність, відсутність теоретичної бази та, відповідно, складність використання щодо порівняльного аналізу» [133, с. 96].

До статусних критеріїв МСБ відносяться кількісні показники, які визначені ст. 55 ГК України, у ст. 2 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [17] суб'єктів малого бізнесу визначено на основі трьох основних кількісних критеріїв – за балансовою вартістю активів, чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), середньою кількістю працівників:

– мікропідприємства – балансова вартість активів до 350 тис. євро, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до 700 тис. євро, середня кількість працівників до 10 осіб;

– суб'єкти малого підприємства (МП) – балансова вартість активів до 4 млн. євро, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до 8 млн. євро, середня кількість працівників до 50 осіб;

– суб'єкти середнього підприємства – балансова вартість активів до 20 млн. євро, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) до 40 млн. євро, середня кількість працівників до 250 осіб;

– великі підприємства – балансова вартість активів понад 20 млн. євро, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) понад 40 млн. євро, середня кількість працівників понад 250 осіб.

У законодавстві ЄС також визначено кількісні критерії для малого та середнього бізнесу (МСБ). Згідно зі статтями 48, 81 та 82 Угоди про створення Європейського Співтовариства, під підприємством розуміється будь-яка одиниця, незалежно від її організаційно-правової форми (наприклад, партнерство, сімейний бізнес або асоціація), яка регулярно здійснює економічну діяльність. На основі цього визначення та для конкретизації, Європейська Комісія в Рекомендації № 2003/361/ЕС від 6 травня 2003 року встановила два

обов'язкові критерії для визначення малого чи середнього підприємства: кількість працівників та обсяг доходу або баланс активів, зобов'язань і капіталу. Всі країни-члени ЄС використовують ці критерії, зазначені в статті 2 Додатку 1 до Рекомендації Європейської Комісії № 2003/361/ЕС, для класифікації підприємств на мікро-, малий та середній бізнес. Зокрема:

- мікропідприємства — до 10 працівників і річний дохід або баланс не більше 2 млн євро;
- малі підприємства — до 50 працівників, дохід або баланс до 10 млн євро;
- середні підприємства — до 250 працівників, дохід до 50 млн євро або баланс до 43 млн євро [199]. На думку В. Короля, «зазначені економічні критерії підлягають застосуванню на альтернативній основі, тобто може бути обраний один із них самим підприємством або відповідними органами влади, діяльність яких спрямовано, наприклад, на сприяння доступу МСП до джерел фінансування. Чітке виокремлення критеріїв виходить із того, що МСП дійсно потребують підтримки з боку інститутів ЄС, однак для цього необхідно визначити саме ті підприємства, які цього потребують найбільше та відповідають вимогам законодавства щодо статусу МСП» [91, с. 174]. Представляється за доцільне, визначити в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» їх кількісні показники, а саме: кількість працюючих, доходу або ж баланс активів, зобов'язань і капіталу на підставі звітньо-бухгалтерської документації, яка обов'язково подається до бізнес-плану.

На базі Європейської хартії для малих підприємств у 2008 р. Європейською Комісією було прийнято Акт малого бізнесу для Європи (A small business Act for Europe), що являє собою першу європейську ініціативу для забезпечення стійкого зростання малих і середніх підприємств [215], яким закріплено дію принципу «думай спочатку про малих» («Think small first»). У практичному контексті це означає, що всі майбутні законодавчі ініціативи повинні пройти спеціальний тест для оцінки їх потенційного впливу на мікро-,

малі й середні підприємства. Якщо не буде обґрунтована необхідність застосування нового закону до МСБ, він автоматично не поширюватиметься на ці підприємства. Впровадження принципу «думай спочатку про малих» сприяло удосконаленню загальноєвропейського законодавства, що стосується МСБ. Наприклад, Регламент Європейської Комісії № 651/2014, ухвалений у 2014 році, зменшив фінансове навантаження на МСБ, звільнивши їх від деяких видів сплат. У контексті фінансового послаблення значним кроком стало прийняття Директиви № 2006/112/ЕС [3], яка пропонує державам-членам можливість застосування понижених ставок ПДВ переважно для локальних послуг, які надаються малими й середніми підприємствами [201]. Як цілком слушно зазначає В.В. Мареніченко, через упровадження відповідних підходів відбуваються насамперед зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні підприємств, усунення адміністративних бар'єрів і створення єдиного економічного простору ЄС [111].

Для надання державної підтримки важливо враховувати її кількісні параметри. Зокрема, згідно з п. 11 Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28, загальна сума державної підтримки, що надається суб'єкту підприємництва з урахуванням групи пов'язаних з ним контрагентів за цим Порядком та іншими напрямами державної підтримки і допомоги (незалежно від видів та джерел), не може перевищувати суму, еквівалентну 200 тис. євро протягом будь-якого трирічного періоду. Ця сума визначається за офіційним валютним курсом, встановленим Національним банком на останній день фінансового року.

У випадку надання незначної державної допомоги у вигляді податкових заходів органами місцевого самоврядування суб'єктам господарювання, така допомога не підлягає повідомленню до Антимонопольного комітету України

відповідно до статті 9 Закону України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання».

Отже, доцільно було б визначити в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» конкретні кількісні показники для цих підприємств. Зокрема, це можуть бути: кількість працюючих, дохід, або ж баланс активів, зобов’язань і капіталу, які повинні базуватися на звітно-бухгалтерській документації. Ця документація повинна подаватися разом із бізнес-планом, будучи його обов'язковим додатком.

Висновки до Розділу 2

Дослідивши правові аспекти державної підтримки МСБ, її підстави-критерії надання, а також статус МСБ, як її отримувачів, можемо зробити наступні висновки:

- державна підтримка МСБ повинна надаватися через процедуру перевірки відповідності державної підтримки МСБ засадам стійкості економіки під час війни та цілям сталого розвитку, що становлять спільний економіко-соціальний інтерес влади та бізнесу, у формі та на умовах, встановленими нормами чинного законодавства, зокрема, планово-програмними урядовими документами за поданням документально-розрахункових відомчих обґрунтувань (Міністерства економіки України);
- правовий режим державної підтримки МСБ представляє собою стан правового регулювання державної підтримки МСБ, змістом якого є сукупність господарсько-правових та інших норм різної юридично-ієрархічної сили, які розробляються та приймають компетентними державними владними інституціями у формі актів загального та спеціального характеру, які містять різновиди державної підтримки, її умови та порядок надання з метою подальшого правозастосування юрисдикційними органами;
- потребує систематизація та уніфікація нормативних положень щодо інноваційної підтримки МСБ, наприклад, шляхом внесення змін до Закону України «Про інноваційну діяльність» щодо спрощення дозвільних процедур для МСБ щодо легалізації (комерціалізації) інновацій шляхом: фінансування експертизи інноваційного проекту експертною організацією за рахунок держави; продовження строку Свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного (пріоритетного інноваційного) проекту до десяти років після дати його видачі; скоротити строк розгляду центральним органом виконавчої влади, що реалізує

державну політику у сфері інноваційної діяльності, проекту, поданого для державної реєстрації як інноваційного, до трьох місяців від дати його прийняття;

- з урахуванням європейських нормативів можливо виокремити комерційні та некомерційні критерії, за якими розмежовується державна компенсація – надається за чітко визначеним стратегічно-строком планом та державна допомога – надається, як правило, у разі наявності суттєвих збитків, які призвели до стану неплатоспроможності, які також різняться за порядком та умовами надання, строковості та іншими правовими наслідками. Також в ГК України, у ст. 16 слід визначити положення щодо державної компенсації суб’єктам господарювання, які надають послуги, що становлять економічно-суспільний інтерес;

- з метою широкого доступу до державної підтримки в період воєнного та повоєнного господарювання суб’єктів малого та середнього підприємництва доречним є доповнення ст. 4 «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» ч. 2 у редакції:

«Державна допомога суб’єктам малого та середнього підприємництва у період воєнного стану та одного року після його закінчення може реалізовуватися у таких формах:

- надання комунального майна в безоплатне користування, у разі якщо суб’єкт надає послуги, що становлять загальний економічний інтерес;
- списання безнадійної заборгованості з орендної плати, неустойки, пені та витрат на вчинення виконавчих написів нотаріуса за оренду об'єктів комунальної власності;
- звільнення від сплати орендної плати суб'єктів господарювання, зокрема в період літніх канікул, для тих підприємств, які орендують комунальне майно в навчальних закладах міста та надають послуги, пов'язані з навчально-виховним процесом;
- фінансова підтримка громадських об'єднань осіб з інвалідністю;

- фінансова підтримка для виконання статутної діяльності, зокрема для покриття витрат на заробітну плату, оплату послуг за друк газет та інших видатків;
- з метою нормативної формалізації та конкретизації процедури здійснення надання державної допомоги доречним є доповнення ст. 1 «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» поняттями конкурсу про надання державної підтримки як розпорядчої процедури, яка визначається у нормативних програмних документах (або пов'язана із ними) та складається з послідовних етапів, з метою персоніфікації її отримувачів та конкурсної пропозиції як індивідуально-формальних документів (фінансово-розрахункового характеру), які подаються суб'єктами господарювання на участь у конкурсі та які обов'язково містять інформацію щодо обґрунтування надання державної підтримки у формі, визначеній законодавством;
- у світлі швидкого та ефективного воєнного та повоєнного відновлення представляється за доцільне змінити умови надання державної підтримки МСБ за деякими критеріями, наприклад, щодо: 1) реструктуризації: збільшити період отримання державної допомоги до двадцяти чотирьох місяців; зменшити до одного року строк провадження господарської діяльності, як умови отримання статусу одержувача державної допомоги шляхом внесення відповідних змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання»: 2) охорони навколишнього природного середовища: можливості отримання МСБ державної допомоги на безпосередні витрати на проведення екологічного дослідження територій, постраждалих внаслідок воєнних дій, збільшити строк дії програми державної допомоги та/або індивідуальної державної допомоги до десяти років та збільшити до 100 відсотків розмір державної допомоги на високоефективну когенерацію шляхом внесення

змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб’єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища»;

- визначити в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» їх кількісні показники, а саме: кількість працюючих, доходу або ж баланс активів, зобов’язань і капіталу на підставі звітньо-бухгалтерської документації, яка обов’язково подається до бізнес-плану та є його додатком;
- надано поняття програми державної підтримки як нормативно-індивідуального документу, який видається на певний строк, конкретним суб’єктам господарювання та\або групі суб’єктів та містить форму підтримки, умови та порядок її надання, а також положення щодо контролю її використання та правових наслідків;
- стартап – це новостворена форма господарювання, як правило, інвестиційно-інноваційного характеру, засновниками якого є МСБ та яка може бути об’єктом державної підтримки, на підставах та в порядку, визначеними нормами чинного законодавства.

РОЗДІЛ 3
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ТА РОЗВИТКУ ДЕЯКИХ РІЗНОВИДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

3.1. Правовий розвиток засобів діджиталізації як об'єкту державної підтримки МСБ

Діджиталізація в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій є значним викликом для малого та середнього бізнесу, де малі та середні підприємства стикаються з необхідністю адаптації до цифрової трансформації, адже саме інструменти цифровізації є ключовими для підвищення ефективності та конкурентоспроможності бізнесу. В Україні, де МСБ відіграють важливу роль в економіці, державна підтримка цифровізації набуває особливого значення, а розвиток таких технологій, як штучний інтелект, BigData, блокчейн та Інтернет речей (IoT), стає важливим напрямком для підвищення продуктивності та стійкості бізнесу до економічних викликів. Однак юридичне забезпечення цих процесів має проблемні аспекти, що створює додаткові перешкоди для успішної інтеграції цифрових інструментів.

У загальному вигляді цифровізація не лише змінює форму ведення бізнесу, а й вимагає від держави розробки відповідних правових механізмів для забезпечення правового захисту, підтримки та стимулювання процесів цифрової трансформації у сфері МСБ. Важливо визначити правовий статус цифрових технологій та розробити нормативно-правову базу, яка забезпечить ефективну взаємодію держави та бізнес-середовища. В. Яценко визначає цифрову трансформацію як «процес інтеграції інноваційних технологій у всі аспекти бізнесу, охоплюючи як щоденні операції, так і стратегічні рішення. Це не лише перехід від аналогових інструментів до цифрових, а й зміна корпоративної культури та переосмислення методів роботи компанії» [196].

Також цифрову трансформацію можливо визначити як діджиталізацію, тобто як процес впровадження цифрових технологій для трансформації бізнес-процесів, комунікацій та управління з метою підвищення їх швидкості та ефективності. У законодавстві України термін «діджиталізація» визначений у кількох нормативно-правових актах, проте його чітке визначення залишається проблемним, що створює складнощі щодо його практичного застосування. Існують різні думки щодо правильного написання й тлумачення самого терміну в українській мові. Так, існує рекомендація, за якою «однозначно визначити вибір міжнародної транслітерованої цифровізації та транскрибованої цифровізації, надання послуг в українських зарубіжних та спеціальних практиках, які були встановлені, та значущі для назв цифровізації та дії словами цифровізації» [59, с. 13]. Однак термін «діджиталізація» з технічної точки зору недостатньо точно передає зміст процесу, тому що він частіше використовується для процесу перетворення даних в цифрову форму, а не послуг і процесів. Але сама цифровізація не означає трансформацію [173, с. 220]. Так, на думку, Г. Дергачової та Я. Колешної, між термінами «цифровізація» та «цифрова трансформація» – у науковій літературі часто стирається грань. Однак, цифровізація є етапом на шляху до цифрової трансформації [64].

Терміни "цифровізація" і "діджиталізація" здебільшого вживаються як синоніми і означають одне й те саме — процес впровадження та інтеграції цифрових технологій у різні сфери життя, бізнесу та управління. Однак є певні тонкі відмінності в контексті використання. Цифровізація — це перекладний термін, який походить від слова "цифра", і частіше використовується в українській та інших східноєвропейських мовах. Він має дещо ширший культурний контекст, адже охоплює як технічну, так і організаційно-соціальну трансформацію. Діджиталізація (від англ. "digitalization") — це запозичений термін, який активно використовується в міжнародних бізнес-контекстах та в науково-технічній літературі. Він є більш сучасним, і в деяких колах може

вживатися для акценту на модернових або глобальних підходах до цифрових технологій.

Цифрову трансформацію, у свою чергу, слід розглядати як глибинний процес зміни організаційних, бізнесових, соціальних або державних структур через масштабне впровадження цифрових технологій. Ця трансформація включає не лише модернізацію технологічних інструментів, але й фундаментальну зміну способів ведення діяльності, прийняття рішень, взаємодії з клієнтами та управління ресурсами.

Необхідно забезпечити використання єдиної термінології в усіх нормативно-правових актах, які регулюють сферу цифрового розвитку, а наступним кроком є гармонізація законодавства з міжнародними стандартами. Вкрай важливо проаналізувати та привести у відповідність до європейських норм і практик (наприклад, Цифровий порядок денний для Європи) визначення ключових термінів та забезпечити узгодженість національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в рамках Угоди про асоціацію з ЄС. Також, важливим є створення робочої групи з представників органів влади, бізнесу, наукового середовища для вироблення узгодженої термінології. Доцільно також провести широке публічне обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регулюють сферу цифровізації, з метою врахування думок зацікавлених сторін. Комплексне впровадження цих заходів дозволить усунути правову невизначеність, пов'язану з термінологією у сфері цифровізації, та створити чіткі, зрозумілі й узгоджені з міжнародними стандартами правові засади для розвитку цифрових технологій в Україні.

Одним із ключових нормативних актів, пов'язаних із цифровою трансформацією, є Закон України «Про особливості надання публічних (електронних) послуг» [16], який регулює впровадження електронних послуг та цифрових технологій у різних сферах, у тому числі й у бізнесі. Так, Г. Дергачова та Я. Колешня звертають увагу на те, що в сучасному світі вагому роль надається

цифровим трансформаціям, інноваційному потенціалу, здатності до формування ефективніших стратегій та можливості забезпечувати постійний розвиток компанії, через оновлення її структури, основних бізнес-процесів у відповідності до викликів, продиктованих зовнішнім середовищем. Однак необхідно розрізняти, що не кожне використання цифрових технологій підпадає під визначення цифрової трансформації [64].

Цифровізація стала наймасштабнішим викликом, з якими сьогодні стикаються представники малого та середнього бізнесу, адже швидкий її темп докорінно змінює бізнес-ландшафт, змушуючи переглядати традиційні моделі у всіх галузях. Щоб залишатися конкурентоспроможними, більшість організацій активно адаптуються до змін. Цифровізація визначається як ключовий тренд, що формує майбутнє соціальних і бізнес-структур.

Цифрова трансформація означає фундаментальне переосмислення всіх процесів, в тому числі і процесів організації бізнеса. Вона є критично важливою для підтримки конкурентної переваги, і керівникам слід інтегрувати цифровізацію у стратегії розвитку бізнесу. Це передбачає створення стратегій, орієнтованих на бізнес-цінність, і впровадження масштабованих операційних моделей. Існуючі компанії повинні вдосконалювати свої операційні та бізнес-моделі, щоб відповідати сучасним вимогам.

Попри значний обсяг досліджень у сфері цифрової трансформації, недостатньо уваги приділяється особливостям цього процесу для підприємств малого та середнього бізнесу в Україні. Це створює потребу в детальному вивченні специфіки цифровізації саме в цьому секторі.

Цифровізація передбачає використання сучасних цифрових технологій для трансформації бізнес-моделей, відкриваючи нові можливості для генерування доходів і створення додаткової цінності. Для успішного переходу компаніям необхідно інвестувати значні ресурси в розробку інноваційних стратегій та моделей із застосуванням цифрових технологій. Цей процес формує нові умови,

сприяючи створенню інноваційних бізнес-моделей, продуктів та послуг. Цифровізація також сприяє розвитку нових форм співпраці між організаціями та змінює взаємодію між компаніями, споживачами та працівниками.

Цифровізація – це процес інтеграції інноваційних цифрових технологій у бізнес-моделі, що сприяє створенню нових джерел доходу. Такі технології, як віддалений моніторинг, великі дані, Інтернет речей (IoT), штучний інтелект (ШІ) та інші сучасні технології, надають численні можливості для розвитку бізнесу. Крім того, цифровізація підвищує конкурентоспроможність компаній, а також їхню організаційну стійкість та гнучкість. Дослідження загалом підтверджують, що цифровізація безпосередньо впливає на бізнес. Однак варто зазначити, що цифровізація безпосередньо не впливає на такі конкурентні переваги, як продукт, ціна та обслуговування. Незважаючи на різні точки зору дослідників, цифровізація дозволяє автоматизувати збір даних і зменшує обсяг паперової роботи, що сприяє зниженню витрат компанії та підвищенню її ефективності.

Цифровізація позитивно впливає на малий та середній бізнес, допомагаючи долати існуючі в ньому кризи. Наприклад, компанії, що вже впровадили цифрові технології, мають більше шансів відновити виробничі та операційні процеси, а також швидко інтегрувати внутрішні та зовнішні ресурси за допомогою таких інструментів, як віддалена робота. Крім того, підприємства з високим рівнем цифровізації здатні ефективніше перебудувати свою діяльність або навіть отримати вигоду з кризових умов.

Цифрова трансформація значно впливає на бізнес-моделі, які формуються через три ключові елементи: створення цінності продукту, його доставку та формування ціни продукту, що може суттєво покращити бізнес-процеси та сприяти ефективнішій співпраці між партнерами. Вона також дозволяє малим і середнім підприємствам змістити фокус на стратегічний розвиток. Технології, такі як, Інтернет речей (IoT), відкривають можливості для інтеграції різноманітних послуг і розширення пропозицій компанії.

Створення цінності продукту також охоплює те, як організація надає цінність своїм клієнтам через різноманітні процеси та діяльність, що включають як зовнішню, так і внутрішню взаємодію. Цифровізація приносить користь завдяки централізації моніторингу виробничих процесів і покращенню обміну інформацією в компанії. Вона також сприяє підвищенню рівня взаємодії між клієнтами та компанією, надаючи клієнтам можливість зворотного зв'язку щодо продуктів і послуг. Завдяки цифровим технологіям компанії можуть створювати персоналізовані продукти та послуги, а також генерувати більше ідей для вдосконалення функціоналу.

Доставка продукту охоплює фінансову доцільність бізнесу та модель отримання доходу, з акцентом на структуру витрат і приховані джерела доходу. Цифровізація дозволяє оптимізувати ці аспекти, роблячи компанії більш стійкими та конкурентоспроможними.

Представники малого та середнього бізнесу дедалі більше усвідомлюють важливість цифровізації в сучасних умовах. Однак деякі з них стикаються з труднощами у впровадженні цифрових технологій через відсутність чіткої цифрової стратегії та обмежені можливості реалізації. Особливістю промислового виробництва є виконання великих замовлень з індивідуальним дизайном у стислі терміни, що ускладнює інтеграцію цифрових рішень. Крім того цифровізація може створювати виклики для продажу невеликих партій продукції з відповідними характеристиками.

Крім того термін «цифровізація» часто використовується у стратегічних документах, таких, як затверджено урядом Стратегія цифрової трансформації України [20], яка встановлює пріоритети держави у сфері цифрової економіки та цифрового суспільства. Незважаючи на наявність загальних положень, в українському законодавстві досі відсутнє універсальне та детальне юридичне визначення терміну «цифровізація», що створює правові прогалини в його регулюванні застосування у сфері МСБ. Це підкреслює потребу в більш чітких

нормативних актах для регулювання цифрової трансформації бізнесу. На нашу думку, пропонуємо впровадження законодавчого закріплення уніфікованої термінології, яка б чітко встановила поняття «цифровізації послуг малого та середнього бізнесу» в Україні. Прикладом може стати розроблення проєкту Закону України «Про цифровізацію послуг малого та середнього бізнесу» (далі – Проект). В якому доцільно дати уніфіковане визначення поняття «цифровізації послуг малого та середнього бізнесу». Метою цього проєкту є стимулювання цифровізації послуг малого та середнього бізнесу в Україні шляхом створення правових, організаційних та фінансових умов для впровадження та використання цифрових технологій у підприємницькій діяльності, сприяння підвищенню ефективності та конкурентоспроможності бізнесу, а також забезпечення доступу до сучасних цифрових інструментів.

У проєкті під цифровізацією послуг малого та середнього бізнесу слід визначити процес інтеграції цифрових технологій у діяльність суб'єктів малого та середнього підприємництва з метою автоматизації, оптимізації та підвищення ефективності надання послуг. Під інтеграцією цифрових технологій у діяльність суб'єктів малого та середнього підприємництва в проєкті доцільно розглянути процес впровадження та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усіх аспектах діяльності малих і середніх підприємств для підвищення ефективності, автоматизації бізнес-процесів, оптимізації управління ресурсами, покращення взаємодії з клієнтами та забезпечення конкурентних переваг на ринку. Ця інтеграція включає перехід до електронного документообігу, впровадження цифрових платформ для продажу та надання послуг, використання хмарних технологій, аналітики великих даних, штучного інтелекту та інших інноваційних рішень для забезпечення сталого розвитку підприємства в цифровій економіці.

Використання штучного інтелекту (ШІ) у державних органах надає нові можливості для оптимізації надання послуг малому та середньому бізнесу. В

Україні цей напрям розвивається в рамках таких ініціатив, як Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації, де акцент робиться на впровадженні ШІ для автоматизації процесів [36]. М. Павловський, Л. Гацька та О. Завадська визначають останні тенденції в технологічному середовищі як поширення технологій 5G, безпеки з нульовою довірою, гіперавтоматизації, прогностичної аналітики, управління взаємовідносинами з клієнтами та платформ даних клієнтів, а також генеративний штучний інтелект. Вони підкреслюють, що діджитал-трансформація є лише першим етапом, після якого підприємство вступає в етап систематичної цифровізації. У будь-якому випадку, зусилля компанії в цьому напрямку зрештою принесуть повний результат [132]. Завдяки діджиталізації відбувається нова форма господарських правовідносин, адже, як слушно зазначається в літературі, саме «цифрова трансформація господарських правовідносин – це процес впровадження цифрових технологій та інновацій для поліпшення та оптимізації взаємодії між суб’єктами господарських відносин, забезпечення більшої ефективності та ефективності управління бізнесом та підвищення конкурентоспроможності на ринку. Цифрова трансформація включає в себе впровадження та використання таких технологій, як штучний інтелект, блокчейн, аналітику даних та інші цифрові інструменти, які саме й допомагають автоматизувати господарські операції (процеси), збільшити продуктивність та знизити витрати, а також роблять бізнес більш гнучким і готовим до швидких змін та зручного практичного застосування (реалізації)» [67, с. 31].

Проаналізувавши сучасний стан розробки та впровадження інструментів цифровізації суб’єктів МСБ, можна виділити наступні проблеми для їх поширення та юридичного супроводу:

1) одним із головних викликів є відсутність чіткої та всеосяжної законодавчої бази, що регулює використання цифрових інструментів у МСБ. Це призводить до зростання кіберзагроз та проблем належного захисту даних з дотриманням вимог безпеки. Дослідження показують, що відсутність стандартів кібербезпеки ускладнює інтеграцію МСБ у ширші мережі створення цінності. Наприклад, існують норми щодо обмеження потужності випромінювання бездротового мережевого обладнання. Але юридичні аспекти розміщення юридичними особами та підприємцями та використання публічних Wi-Fi точок доступу без ідентифікації клієнта на цей час не є регульованим в Україні, що без дотримання належної системи безпеки може призвести до несанкціонованого доступу до конфіденційних даних клієнтів. Відсутність ясності щодо відповідальності за витік даних погіршують ситуацію, що призводить до того, що багато компаній не можуть ефективно захистити свої дані та втрачають довіру клієнтів;

2) високі витрати на діджиталізацію та відсутність державного фінансування обмежують можливості для МСБ. Брак фінансових ресурсів унеможливлює залучення кваліфікованих кадрів та інвестування в сучасні технології. Ці фінансові обмеження також посилюються відсутністю державних програм підтримки, що робить МСБ вразливими на конкурентному ринку;

3) багато представників МСБ не мають чіткої стратегії цифровізації, що призводить до неефективного використання ресурсів та втрачених можливостей для інновацій. Це пов'язано з тим, що власники або керівники малого та середнього бізнесу часто змушені самостійно оцінювати технологічну доцільність через відсутність незалежних IT-відділів.

В якості пропозицій щодо вирішення зазначених проблем діджиталізації можна виділити наступне:

1) необхідно створити комплексну законодавчу базу, яка регулюватиме використання цифрових інструментів МСБ. Це включає розробку нормативно-

правових актів щодо захисту даних, відповідальності за кіберзагрози та стандартів безпеки. Розробка та впровадження чітких стандартів кібербезпеки сприятиме захисту даних МСБ та підвищенню довіри клієнтів. Встановлення чітких правил сприятиме зменшенню невизначеності та підвищенню довіри між суб'єктами господарювання. Регулярні аудити безпеки та навчання співробітників також є важливими заходами для покращення захисту даних;

2) для подолання фінансових бар'єрів необхідно розширити програми державної підтримки, включаючи податкові відрахування на цифрові інвестиції та доступні гранти для МСБ, що допоможе зменшити фінансове навантаження на бізнес та стимулювати інвестиції в діджиталізацію. Також дуже важливим є не тільки розробка, а й належне інформування щодо існуючих та майбутніх програм державної підтримки, наприклад, за рахунок розробки та актуалізації спеціалізованих веб-платформ, «Дія» тощо;

3) створення дорожніх карт впровадження цифрових інструментів дозволить МСБ ефективніше використовувати свої ресурси та адаптуватися до змін на ринку. Розробка чітких цілей діджиталізації з фокусом на основні потреби бізнесу допоможе уникнути втрачених можливостей. Створення державних або фінансування комерційних установ щодо консультування з питань цифровізації здатне покращити стан обізнаності МСБ з питань цифровізації.

Національні програми підтримки цифровізації малого та середнього бізнесу (МСБ) в Україні регулюються різними нормативно-правовими актами, спрямованими на створення умов для впровадження цифрових технологій та підвищення конкурентоспроможності МСБ у цифровій економіці, зокрема, стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації [36], яка визначає основні пріоритети держави у сфері цифровізації економіки, зокрема підтримку МСБ; Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього

підприємництва» № 4618-VI від 22.03.2012 року [9], який регулює механізми державної підтримки та стимулювання цифровізації у сфері діяльності МСБ; Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» № 1667-IX від 15.07.2021 року [14], який спрямовано на створення правового підґрунтя для розвитку цифрових технологій та інфраструктури, необхідної для цифрової трансформації бізнесу. Однією з ключових проблем у правовому регулюванні підтримки цифровізації МСБ є наявність прогалин та колізій в українському законодавстві. Однак, зазначені нормативно-правові акти, не узгоджуються між собою та часто містять застарілі положення, що призводить до наступних проблем: відсутність чіткого визначення ключових понять, таких як «діджиталізація», «електронна комерція», «блокчейн», що створює правову невизначеність; розрив між національним законодавством та міжнародними стандартами: українське законодавство не завжди синхронізоване з вимогами ЄС, що ускладнює інтеграцію українських МСБ у європейський цифровий простір; колізії між різними рівнями регулювання, наприклад, законами та підзаконними актами, іноді суперечать один одному, що ускладнює процес реалізації державних програм цифровізації.

Національні програми, що базуються на цих нормативно-правових актах, включають заходи щодо надання фінансової та нефінансової підтримки, податкових пільг, створення цифрової інфраструктури та навчання підприємців. Регіональні програми цифровізації МСБ в Україні регулюються місцевою владою в рамках законодавства про децентралізацію, що дозволяє регіонам розробляти та впроваджувати власні ініціативи з підтримки бізнесу. До найважливіших законодавчих актів належить Закон України «Про місцеве самоврядування» № 280/97-ВР від 21.05.1997 [12], який надає регіонам повноваження розробляти та впроваджувати програми підтримки та Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року [23], яка передбачає цифровізацію регіональної економіки, як одну з пріоритетних цілей.

Доречно в проєкті вказати, що держава сприяє цифровізації МСБ шляхом створення сприятливих умов для доступу до цифрових технологій і електронних сервісів, підтримки розвитку національної інфраструктури цифрових послуг, надання податкових пільг і фінансових стимулів для підприємств, що впроваджують цифрові інновації, створення програм державного співфінансування цифрових трансформаційних проектів для МСБ.

Проаналізувавши попередні нормативні акти доцільно визначити наступні засоби діджиталізації для державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні:

1. грантові та субсидійні програми для впровадження цифрових технологій на рівні малого та середнього бізнесу. Це може включати підтримку в придбанні програмного забезпечення, обладнання, розробці цифрових рішень тощо;

2. створення цифрових платформ, які полегшують обмін інформацією між підприємцями та органами влади. Такі платформи можуть надавати доступ до відкритих даних, спрощувати адміністративні процедури, забезпечувати комунікацію та співпрацю;

3. регіональні центри підтримки бізнесу, які надають консалтингові та освітні послуги у сфері цифровізації. Це може включати навчання підприємців основам використання цифрових інструментів, допомогу у впровадженні технологій, консультації з питань кібербезпеки тощо;

4. податкові пільги та фінансові стимули для МСБ, які інвестують у цифровізацію. Наприклад, податкові кредити чи прискорена амортизація для обладнання та програмного забезпечення;

5. розвиток цифрової інфраструктури, особливо в регіонах, включаючи доступ до швидкісного інтернету, хмарних сервісів, цифрових платформ. Це дозволить знизити бар'єри для впровадження цифрових технологій;

6. правові механізми спрощення взаємодії МСБ з державними органами, наприклад, через розвиток електронних послуг, скорочення бюрократичних процедур;

7. навчальні та тренінгові програми для підвищення цифрової грамотності підприємців та їхніх працівників. Це допоможе подолати розрив у цифрових навичках;

8. створення технопарків, інноваційних хабів та регуляторних пісочниць, які стимулюють розробку та впровадження передових цифрових рішень для МСБ;

9. гармонізація законодавства з нормами ЄС для полегшення інтеграції українських МСБ у європейський цифровий ринок, зокрема у сфері електронної комерції, фінтех-рішень, захисту даних [95, с. 248].

Комплексне застосування таких заходів може створити сприятливе правове та інституційне середовище для прискорення цифровізації малого і середнього бізнесу в Україні. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями та інтегрує у своє законодавство міжнародні програми підтримки. Ця співпраця здійснюється в рамках угод з Європейським Союзом (ЄС), Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світовим банком та іншими партнерами. Реалізація міжнародних програм сприяє зміцненню нормативно-правової бази у сфері цифровізації та інтеграції України в європейський цифровий простір. Так, наприклад, доречним є розширення сфери застосування положень Регламенту (ЄС) № 651/2014 щодо інвестиційної допомоги для інфраструктури для підзарядки електроенергії та водневої заправки, щоб охопити інфраструктуру для заправки, що постачає водень, який не є відновлюваним, за умови чіткого шляху до декарбонізації водню, що постачається існує. Крім того, допомога для підзарядки та заправки інфраструктури також повинна бути доступна для інфраструктури, яка не є загальнодоступною; на виконання положень Регламенту комісії (ЄС) 2021/1237 дослідницькі та дослідницькі

проекти або техніко-економічні обґрунтування, які отримали знак якості Seal of Excellence після оцінки та рейтингу, проведеного незалежними експертами та заслуговують на державне фінансування.

Наступним проблемним аспектом є процес використання відкритих даних, який є важливим інструментом підтримки цифровізації малого та середнього бізнесу та саме він надає підприємцям доступ до статистичної, економічної та правової інформації, необхідної для прийняття рішень. Правові аспекти використання відкритих даних регулюються Законом України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13.01.2011 року [13], який гарантує вільний доступ до державних даних. Використання відкритих даних дозволяє МСБ: проаналізувати тенденції ринку та економічні показники; оцінити конкурентне середовище на основі відкритих статистичних даних; покращити свої бізнес-процеси за рахунок використання цифрових інструментів та аналітики на основі даних. Саме відкриті дані також сприяють розробці нових цифрових рішень, таких як додатки для моніторингу та аналізу ринку, що підвищує конкурентоспроможність бізнесу.

Однією з перешкод на шляху успішної цифровізації МСБ є бюрократичне навантаження, пов'язане з отриманням державної підтримки та впровадженням цифрових технологій. Основними юридичними проблемами у цій сфері можна визначити складні адміністративні процедури для отримання фінансової та нефінансової підтримки та надмірні регуляторні вимоги до використання цифрових інструментів, що може відбити у МСБ бажання їх впроваджувати. Особливо слід звернути увагу на відсутність правових механізмів спрощення взаємодії з державними органами. Для вирішення цих проблем необхідно діджиталізувати самі державні послуги, зменшити адміністративні бар'єри та створити правову базу для прискореного впровадження цифрових технологій у малому та середньому бізнесі. Саме «завдяки роботі електронних сервісів в Україні активно розвивається система електронного урядування, формується

цілісна структура публічного адміністрування, що відповідає сучасним інформаційним та комунікаційним технологіям. Цифровізуються звичні управлінські процеси та протоколи роботи органів влади, створюється зручне та доступне для споживачів середовище публічних адміністративних послуг» [38, с. 140]. У сенсі зазначеного доречним є створення окремого самостійного он-лайн сервісу, які давно запровадженні в Україні через Додаток *Дія* - Єдиного сервісного електронного порталу як Додатку до *Дії* - *Дія-МСБ підтримка* з відповідним ефективним ступенем захисту, змістом якого є зразки форм-заяв на отримання різних видів державної допомоги, контракти на задоволення державних потреб тощо, що дозволятиме підвищити оперативність процедур надання державної підтримки МСБ.

У процесі діджиталізації бізнесу зростає потреба у правовому захисті прав споживачів. Правова невизначеність у сфері онлайн-торгівлі та цифрових послуг робить захист прав споживачів недостатнім. Недостатній захист від шахрайства в електронних транзакціях створює певні ризики як для бізнесу, так і для споживачів. Окремо слід виділити відсутність чіткого правового регулювання повернення товару та відшкодування збитків при онлайн-покупках. Ці аспекти потребують розробки спеціальних законодавчих норм, що регулюють захист прав споживачів у цифровому середовищі.

Серед пропозицій щодо розробки нових правових механізмів підтримки цифровізації МСБ доречним є розширення фінансової підтримки через грантові програми та субсидії на впровадження цифрових технологій, податкові пільги та стимули, які могли б стимулювати МСБ активно використовувати цифрові рішення, такі як CRM та ERP системи, фінтех-інструменти та онлайн-платформи та створення спеціалізованих правових програм для підтримки МСБ, які працюють в інноваційних та високотехнологічних сферах, таких як штучний інтелект та блокчейн. Створення технопарків та інноваційних хабів є важливим інструментом стимулювання цифровізації МСБ. Законодавчі ініціативи в цій

сфері мають включати створення спеціальних економічних зон для технопарків з податковими пільгами та спрощеним доступом до інфраструктури для МСБ, розвиток механізмів правового партнерства між державними та приватними підприємствами для спільного управління технопарками та створення правових умов для залучення венчурного капіталу та інвесторів до інноваційних хабів, що стимулює стартапи та МСБ використовувати передові технології.

Для вивчення впливу цифровізації на МСБ було проведено онлайн-опитування за допомогою Google Forms. Усі 50 респондентів були представниками малого та середнього бізнесу - власниками або керівниками підприємств, які мають глибокі знання в бізнес-сфері. Опитування зосереджувалося на можливостях цифровізації, її перевагах і викликах, а також включало опцію для вільного висловлення думок про вплив цифрових технологій на діяльність МСБ. Особливу увагу було приділено забезпеченню можливості додати власні відповіді для отримання більш широкої картини дослідження.

Характеристики учасників онлайн – опитування: власники малого чи середнього бізнесу від 5 до 10 років досвіду роботи; керівники малого чи середнього бізнесу від 5 до 10 років досвіду роботи; роздрібні торговці малого чи середнього бізнесу від 5 до 10 років досвіду роботи.

Перше питання, присвячене вивченню впливу цифровізації на інноваційну бізнес-модель МСБ. Було сформовано чотири варіанти відповідей: удосконалення бізнес-процесів; трансформація бізнес-екосистеми; підвищення якості обслуговування клієнтів; свій варіант.

Проаналізувавши відповіді, зроблено висновок, що більшість учасників високо оцінили цифрові технології, які допомагають бізнес-процесам стати більш ефективними та результативними. У своїх відповідях учасники опитування зазначили, що клієнти мають можливість легко зв’язатися з продавцем через платформи, такі як Instagram, Facebook, Telegram тощо, щоб зробити покупку онлайн. Це значно економить час і кошти як для компаній, так і для їхніх клієнтів.

Також було відзначено, що впровадження RFID-системи сприяє модернізації процесів, підвищує швидкість роботи та значно заощаджує час співробітників.

Опитування продемонструвало, що постійне вдосконалення бізнес-процесів здатне усунути неефективність і підвищити ефективність операцій та продуктивність компаній. Було виокремлено три ключові фактори, які сприяють підвищенню точності даних, економії часу та впровадженню системного управління. Респонденти одностайно погодилися, що використання технологій покращує ефективність за рахунок мінімізації втручання людини у процеси.

Багато учасників підкреслили, що цифровізація суттєво трансформувала бізнес-екосистему компаній. Вона зруйнувала традиційні моделі співпраці та створила нові можливості. Зокрема, респонденти зазначили, що в сучасних умовах більшість нових постачальників знаходяться через онлайн-платформи, такі як Facebook та Instagram. Це дозволяє отримати ширший вибір та краще визначити, хто саме підходить як постачальник для компанії.

Інтернет значно розширив можливості ухвалення рішень щодо співпраці з постачальниками, адже сьогодні будь-яку інформацію про постачальника та його відгуки можна легко знайти через Google, що є великою перевагою порівняно з минулим. Раніше пошук нових постачальників був обмежений рекомендаціями колег або представників тієї ж галузі, що значно звужувало вибір.

Бізнес-екосистема охоплює постачальників, дистриб'юторів, клієнтів, конкурентів, державні установи тощо. Її трансформація передбачає постачання продуктів і послуг не лише через конкуренцію, але й завдяки співпраці між учасниками. Встановлення зв’язків і формування відносин створює екосистему, в якій кожен елемент впливає на інших і, у свою чергу, зазнає впливу.

Як зазначили респонденти, використання цифрових платформ, таких як Instagram, Facebook, Telegram тощо, стало важливим інструментом для трансформації бізнес-екосистеми. Окрім цього, постачальники цифрових платформ здатні сприяти цифровій трансформації малих і середніх підприємств,

надаючи менторську підтримку та допомогу в розробці нормативних рішень. У результаті стає очевидним, що сучасні бізнес-операції МСБ тісно пов’язані з цифровими технологіями. Це дозволяє зробити висновок, що традиційна бізнес-екосистема МСБ змінилася, перетворившись на цифрову бізнес-екосистему завдяки впровадженню цифровізації.

Понад половина опитаних наголосили, що цифрові технології значно покращують якість обслуговування клієнтів. Вони зазначили, що клієнти стають активніше залученими у взаємодію з компаніями, адже цифрові інструменти дозволяють краще розуміти їхні потреби та пропонувати різноманітні послуги. Все більше компаній визнають важливість клієнтського досвіду для підвищення їхньої лояльності. Завдяки цифровізації бізнес отримує можливість глибше аналізувати поведінку споживачів і концентрувати інвестиції на перспективних ринках. Опитування також показало, що вплив цифровізації на якість обслуговування клієнтів є помітнішим у сфері послуг, ніж у обробній промисловості. Це пояснюється тим, що сфера послуг орієнтована безпосередньо на клієнта, а цифрові інструменти допомагають вдосконалювати цю взаємодію.

Друге питання присвячено соціальним платформам, яким надають перевагу представники малого та середнього бізнесу для ефективної взаємодії клієнта з продавцем у мережі Інтернет. Було надано такі варіанти відповідей: Instagram; Facebook; Telegram; свій варіант. У відсотках більшість респондентів визначила Instagram як найбільш ефективний інструмент для просування бізнесу завдяки своїй візуальній природі та активній аудиторії. Платформа дозволяє демонструвати продукцію в найкращому вигляді. Картинки, відео та сторіз допомагають створити емоційний зв'язок з клієнтами. Алгоритми Instagram допомагають досягти цільової аудиторії за віком, географією, інтересами. Інструменти, такі як опитування, прямі ефіри чи розіграші, дозволяють взаємодіяти з клієнтами, підвищуючи лояльність. Instagram Shop значно спрощує продажі, дозволяючи клієнтам робити замовлення безпосередньо в додатку.

Facebook відмічено на другому місті - це найбільш універсальна платформа для розвитку бізнесу завдяки широкому функціоналу й різноманітній аудиторії. Facebook охоплює різні вікові групи, що дозволяє працювати як з молоддю, так і з більш дорослою аудиторією. Спеціалізовані групи — чудовий спосіб знайти клієнтів із конкретними інтересами. Facebook Ads пропонує потужні інструменти для створення таргетованої реклами з можливістю ретаргетингу. Інструменти аналізу допомагають оцінювати ефективність кампаній, щоб оптимізувати їх у майбутньому. Третє місце посів Telegram, який ідеально підходить для створення персоналізованої комунікації та побудови довірливих відносин з клієнтами. Канали та чати дозволяють оперативно інформувати клієнтів про акції, новинки та зміни в роботі. Можливість автоматизації через ботів дозволяє обробляти замовлення, відповідати на запити та навіть проводити розрахунки. Telegram популярний серед прогресивної аудиторії, яка цінує інновації та швидкість. Відсутність платної реклами на платформі стимулює органічний розвиток.

Як власний варіант респонденти визначили TikTok, який є найкращим для поширення вірусного контенту. Формат коротких відео дозволяє презентувати товар або послугу цікаво й незвично. TikTok — популярна платформа серед молоді, що ідеально підходить для залучення цієї категорії клієнтів. Навіть з мінімальними фінансовими затратами можна отримати значне охоплення завдяки алгоритмам платформи, адже TikTok Ads дозволяє створювати креативну рекламу, яка органічно інтегрується в контент.

Кожна із платформ ефективна для бізнесу залежно від специфіки продукту та цільової аудиторії. Для малого і середнього бізнесу важливо обирати соціальну мережу, яка відповідає стилю комунікації, бюджету та особливостям їх клієнтів. Оптимальним рішенням часто є використання кількох платформ одночасно, щоб максимально розширити охоплення.

Третє питання присвячено формату рекламних роликів для підвищення обсягу продажів товарів у мережі «Інтернет». Було надано такі варіанти відповідей: короткі пости (до 200 символів разом з пробілами); великі пости (більше 200 символів разом з пробілами); відео-записи тривалістю до 1 хвилини; відео-записи тривалістю більше 1 хвилини; поєдную декілька форматів.

Респонденти визначили, що реклама є ключовим інструментом для залучення клієнтів і підвищення продажів, особливо в цифровому просторі. Представники малого та середнього бізнесу надають перевагу різним форматам рекламних матеріалів залежно від характеру продукту, цільової аудиторії та специфіки платформи. Проаналізував результати опитування, можна визначити, що короткі пости дозволяють привертати увагу і створювати сильний перший контакт із клієнтом. У сучасному світі, де увага користувачів обмежена, стислі тексти швидко передають основну інформацію. Такі пости особливо ефективні в Twitter, Instagram та Telegram, де цінуються лаконічність і креативність. Однак короткі пости обмежують можливість розкриття деталей продукту, тому часто використовуються для первинного залучення уваги.

Великі пости дозволяють детально розкрити переваги продукту та надати більше інформації клієнта. Цей формат підходить для роз'яснення технічних характеристик, інструкцій або порівняння продуктів. Клієнти більше довіряють компаніям, які надають вичерпну інформацію. Великі тексти створюють відчуття експертності. Опис нової колекції товарів із фотографіями, характеристиками та рекомендаціями. Основна складність — утримати увагу читача до кінця тексту, тому важливо структурувати пости та використовувати візуальні акценти.

Відео-записи тривалістю до 1 хвилини є ідеальним форматом для швидкого донесення ключових переваг продукту. TikTok, Instagram Reels та YouTube Shorts створюють чудову платформу для короткого вірусного контенту. У короткому відео легко продемонструвати продукт у дії, виділити його переваги та створити емоційний контакт. Демонстрація процесу використання товару або відеовідгуки

клієнтів. Короткі відео популярні серед молодої аудиторії, але їхня тривалість обмежує можливість надання повної інформації. Довші відео дозволяють розповісти історію бренду або глибше розкрити особливості продукту. Тривалі відео підходять для створення емоційного зв’язку через сторітелінг або інформативний контент. Якщо продукт потребує пояснення (наприклад, технологічні інновації або послуги), довші відео дозволяють охопити всі деталі. Однак довгі відео часто програють за рівнем переглядів, тому важливо забезпечити їхню інтерактивність і якість.

Респонденти, які обрали поєднання декількох форматів надають перевагу поєднанню форматів, щоб максимально залучити аудиторію та адаптувати контент під різні платформи. Наприклад, короткі пости та відео для Instagram, великі пости для блогу, довгі відео для YouTube. Поєднання форматів дозволяє створювати комплексні рекламні кампанії: короткий пост привертає увагу, відео до 1 хвилини заохочує до вивчення товару, а детальний текст розкриває всі переваги. Прикладом може були те, що кампанія з запуску нового продукту випускає тизер у TikTok, детальний огляд у блозі, а фінальне відео — на YouTube.

Представники малого та середнього бізнесу обирають формат реклами залежно від цілей кампанії та типу продукту. Хоча кожен формат має свої переваги, найбільш ефективним підходом є використання комбінації форматів. Це дозволяє не лише охопити широку аудиторію, але й ефективно впливати на різні етапи прийняття рішення клієнтом — від зацікавленості до покупки.

Четверте питання присвячене проблемам, із якими стикаються МСБ у зв'язку з цифровізацією інновацій. Було надано 4 варіанти, які включали: фінансові проблеми: гостра конкуренція; проблеми кібербезпеки; свій варіант.

Усі респонденти висловили занепокоєння щодо фінансових труднощів, пов'язаних із цифровізацією. У своїх відповідях вони зазначили, що першочерговою проблемою є вартість впровадження цифрових технологій. Для цифровізації бізнесу необхідно придбати програмне забезпечення, наприклад,

бухгалтерські програми або системи для управління запасами. Таке програмне забезпечення зазвичай потрібно купувати окремо, що створює значні витрати. Деякі програми працюють за моделлю передплати, де додаткові функції вимагають додаткової оплати.

Розробка та обслуговування веб-сайтів також є дороговартісною, оскільки необхідно залучати експертів, оскільки самостійне вирішення цих завдань потребує значних ресурсів і часу. Крім того, програмне забезпечення потребує регулярного оновлення для використання нових функцій, що також підвищує витрати. Як результат, багато малих і середніх підприємств обмежуються використанням базових інструментів, зокрема, платформ соціальних мереж і торгових майданчиків, оскільки вони доступніші з фінансової точки зору. Через обмежені фінансові ресурси підприємствам доводиться скорочувати витрати, що гальмує розвиток і зростання. Висока інфляція, зростання конкуренції, дефіцит на ринку та інші економічні кризи створюють додатковий тиск на МСБ, що призводить до ризику втрати обігових коштів і виникнення збитків, які ускладнюють адаптацію до змін на ринку, впровадження нових технологій і збереження конкурентоспроможності.

Зібрані дані свідчать, що основними факторами, які посилюють конкуренцію, є цінові війни та збільшення кількості гравців на ринку електронної комерції. Ця тенденція ускладнює виживання малих і середніх підприємств, які не можуть дозволити собі значні інвестиції в цифрові технології.

У сучасних умовах невизначеності та нестабільності малі та середні підприємства стикаються з численними ризиками, які впливають на їхню діяльність. Одночасно загострюється конкуренція між представниками цього сегмента. Зібрані дані підтверджують результати попередніх досліджень, які свідчать, що перенасичення ринку значно обмежує конкурентоспроможність, особливо для малих або нових компаній.

Респонденти інтерв'ю визначили кібербезпеку як одну з найактуальніших проблем. Вони поділилися своїм досвідом і висловили занепокоєння з цього приводу. Одним із прикладів було названо шахрайство, коли зловмисник використовує підроблений акаунт у Facebook для оформлення замовлення, але просить іншу особу переказати гроші продавцю. У підсумку шахрай отримує товар, а між продавцем і жертвою виникає суперечка. Один із респондентів розповів, що його знайомі, які працюють в онлайн-бізнесі, стикалися з подібними випадками. Такі ситуації викликають значний стрес, адже доводиться звертатися до поліції та банківських установ, щоб довести свою непричетність, якщо жертва помилково вважає продавця шахраєм. Іншим прикладом є телефонні дзвінки від осіб, які видають себе за державних службовців, намагаючись отримати конфіденційну інформацію компанії.

Кібербезпека включає захист комп'ютерних систем, мереж, пристроїв і програм від різних типів кібератак. Цифрова трансформація, хоч і створює нові можливості, підвищує ризики у сфері кібербезпеки. Малі та середні підприємства усвідомлюють, що загроза кібератак стає дедалі серйознішою через зростання кількості нападів. Попри вдосконалення систем безпеки, ризики залишаються, оскільки хакери постійно покращують свої навички й знаходять нові способи обходу захисту.

У п’ятому питанні респондентам було запропоновано проаналізувати напрямки, які слід посилити, щоб подолати проблеми цифровізації, пов'язані з інноваціями в бізнес-моделях. Усього було сформовано чотири варіанти відповідей: державна допомога; контроль та практика забезпечення безпеки цілі цифровізації; свій варіант.

Респонденти підкреслили важливість державної підтримки у стимулюванні цифрової трансформації малого та середнього бізнесу. Вони зазначили, що урядова допомога може включати фінансову підтримку, а також програми навчання та розвитку. Наприклад, держава могла б організувати навчальні

програми для власників і працівників МСБ, адже часто проблема полягає не в доступі до технологій, а у відсутності знань щодо їхнього ефективного використання. Крім того, респонденти наголосили на важливості збільшення фінансової допомоги, наприклад, у вигляді субсидій, щоб допомогти малим і середнім підприємствам не відставати від великих компаній. Окремо вони акцентували на необхідності створення навчальних програм для представників МСБ, особливо для підприємців середнього віку, які можуть не бути знайомими з новітніми технологіями.

Щодо кібербезпеки, учасники дослідження зазначили, що це є однією з головних проблем цифровізації. Вони вважають, що необхідно впроваджувати заходи для захисту, зокрема використовувати верифікацію профілів клієнтів і сучасне антивірусне програмне забезпечення. Важливо запровадити більше процедур для верифікації клієнтів перед проведенням транзакцій, щоб уникнути угод із підробленими акаунтами. Компанія може придбати антивірусне програмне забезпечення на підписку для забезпечення захисту.

Цифрова трансформація та цифровізація створюють для малих і середніх підприємств нові ризики для інформаційної безпеки, зокрема, шкідливі електронні листи, фішингові атаки, шахрайство та віруси. Тому важливо, щоб МСБ були обізнані щодо цих загроз і впровадили необхідні заходи безпеки. МСБ, які працюють у сфері електронної комерції, повинні не лише перевіряти ідентифікацію клієнтів, а й дотримуватись стандартів інформаційної безпеки, оскільки їхні дані можуть містити конфіденційну інформацію, таку як персональні дані та фінансові інвестиції. МСБ мають бути обізнаними щодо методів захисту і впроваджувати антивірусні програми для виявлення і запобігання кібернападам. Окрім того, розробники програмного забезпечення можуть запропонувати доступні антивірусні плани для малого та середнього бізнесу, що допоможе знизити фінансове навантаження.

Метою цього опитування є оцінка впливу цифровізації на інновації в бізнес-моделях серед малих та середніх підприємств в Україні. Крім того, результати дослідження дозволяють по-новому поглянути на поточний стан цифровізації МСБ в Україні. Дослідження також підкреслює важливість нових підходів, таких як трансформація бізнес-екосистеми серед МСБ.

З практичної точки зору, це опитування серед представників малого та середнього бізнесу допомагає краще зрозуміти позитивний вплив цифровізації на інновації в бізнес-моделях, трансформацію екосистеми та покращення якості обслуговування клієнтів. Результати дослідження надають власникам та керівникам МСБ можливість виявити потенційні проблеми та знайти ефективні рішення, враховуючи фінансові труднощі, інтенсивну конкуренцію, загрози кібербезпеки та інші потреби МСБ.

3.2. Вирішення правових проблем грантових програм для ветеранів війни та підвищення ролі державних банків та фондів у підтримці МСБ

Метою реформи підтримки розвитку малого та середнього підприємництва є створення умов для формування сильного та конкурентоспроможного сектору, з урахуванням обмежених фінансових ресурсів та серйозних викликів, які постають перед національною економікою. У період з 2020 по 2022 роки здійснювалося поступове впровадження та реалізація комплексної системи нових можливостей для стабілізації та сталого розвитку економіки України, а також для підвищення рівня зайнятості населення через збереження існуючих робочих місць і сприяння створенню нових високопродуктивних робочих місць.

Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 534 було затверджено Державну програму стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання

виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки) [29].

Проте в нинішній ситуації українська економіка має достатній потенціал розвитку, адже перемога в російсько-українській війні, крім мужності ЗСУ, залежить і від витрат на оборону, тому потрібно зробити все можливе для її реалізації. Проблемою є підтримка ветеранів війни, у тому числі у статусі їх як МСБ, яка, актуальна, як правило у вигляді фінансування.

Важливим напрямком державної підтримки ветеранів МСБ є пільгове кредитування, так, для підтримки розвитку малого бізнесу за ініціативи Президента України та Кабінету Міністрів України започатковано державну програму «Доступні кредити 5-7-9». Підприємці або юридичні особи, які беруть участь у програмі та можуть отримати кредити на суму до 50 млн грн. Кредитування доступне на термін до 3 років або до 5 років, залежно від цілей фінансування, а ставки податку 7 % і 9 % можуть бути знижені шляхом створення нових робочих місць. Так, за кожного прийнятого працівника компанія отримує знижку 0,5 % на рік. Проте відсоткова ставка не може бути нижчою за 5 % річних [152]. Саме «цей інструмент забезпечує спрямування банківських ресурсів у найбільш важливі для економіки сфери. Варто зазначити, що нещодавно уряд змінив програму, ставши пріоритетом сприяння виробництву, визнання заходів з енергоефективності та підтримки бізнесу в найбільш постраждалих секторах» [166]. Сьогодні зазначена державна програма поступово стає настільки масштабною, що на неї припадає кожен четвертий новий кредит для нового суб’єкта підприємництва.

За даними Міністерства економіки з початку 2023 року за програмою «Доступні кредити 5-7-9» видано 14 538 кредитів на суму понад 51 млрд грн. Найбільше кредитів (53 %) надано сільськогосподарським підприємствам. 25 % кредитів було надано підприємствам сфери торгівлі та виробництва, водночас лише 13 % кредитів отримали підприємства промисловості. Серед регіонів за

кількістю укладених договорів лідирують м. Київ (10 %), Львівська (8 %), Одеська (7 %) та Дніпропетровська (7 %) області [92].

Таким чином, можливо виділити поняття доступне кредитування СМБ як надання пільгових кредитів на підставі програми-рішення з метою відновлення та/або стабілізації їх діяльності (стану).

Наступним різновидом державного кредитування є мікрогранти, застосування та порядок надання яких містить ряд проблемних моментів. Так, Урядовий проєкт «є-Робота» надає українцям гранти на відкриття бізнесу, розвиток підприємництва та навчання, з метою стимулювання ділової активності та сприяння створенню робочих місць. Проєкт включає шість програм фінансування, зокрема представники бізнесу можуть отримати мікрогранти на відкриття власної справи. Програма регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу» [33], у якому визначено порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей. Положеннями цього документа визначено умови, критерії та механізми надання безповоротної державної допомоги учасникам бойових дій, інвалідам війни та їх сім’ям. Метою надання гранту є створення можливості грантоотримувачам заснувати або розвивати власну справу, забезпечити зайнятість населення та створити нові робочі місця. Важливою умовою надання мікрогрантів є розробка та складання бізнес-плану, відомості якого визначені наказом Міністерства економіки [32], але поняття не визначено нормативно. Фахівці зазначають, що бізнес-план — це документ, в якому детально викладені ключові аспекти підприємницької діяльності, аналізуються основні проблеми, з якими може зустрітися підприємець, та пропонуються шляхи їх вирішення. Згідно з міжнародною практикою, він необхідний для всіх форм і видів підприємництва, адже дає змогу ретельно перевірити свої ідеї на раціональність і реалістичність, що допомагає знизити ризик невдачі [139, с. 277]. Особливістю

бізнес-плану є те, що це всебічний документ, який охоплює всі ключові аспекти підприємницького проєкту. У ньому аналізується широкий спектр проблем, з якими може зіштовхнутися підприємець, та визначаються шляхи їх подолання. Водночас варто зазначити, що принципи управління за допомогою бізнес-плану передбачають обов'язкове врахування специфічних факторів, притаманних конкретному підприємницькому проекту, під час його розробки [43, с. 92]. Так, судова практика, наприклад, пов’язує бізнес-пан із договором та зазначає, що відповідно до пп.1 п.2 р.VI Договору, мікрогранту отримувач зобов`язується: використати кошти мікрогранту для реалізації бізнес-плану на умовах, визначених Порядком та цим договором [220].

Представляється за доцільне визначити в Законі України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» поняття бізнес-планування як діяльності, змістом якої є розробка, погодження індивідуального бізнес-плану, який подається з метою обґрунтування державної підтримки та містить відомості щодо фінансового стану МСБ, виду їх діяльності та її перспектив.

Важливим елементом прямої підтримки бізнесу шляхом мікрогрантування є підтримка і розвиток промислового виробництва. Так, у 2024 році представникам бізнесу мають надаватися гранти на розвиток переробних виробництв і тим самим будуть створюватися додаткові робочі місця. Компанії активно використовують можливість інвестувати власні кошти, знаючи, що на ці інвестиції можуть отримати дотацію до 8 млн грн. У 2024 році передбачалось призначити 700 грантів. Орієнтир на 2025 рік – 1000 грантів. Фінансування цих грантів надходить з тих самих джерел, що й мікрогранти [166]. Грант є привабливим інструментом державної фінансової підтримки, який зазвичай надається одноразово. Однак, основні проблеми, з якими стикаються малі та середні підприємства (МСБ), полягають у зниженні попиту, збільшенні витрат і складнощах прогнозування. МСБ також висловлюють потребу в реконструкції бізнесу, отриманні грантів та допомозі в розбудові міжнародних зв’язків. Близько

60 % МСБ потребують фінансування для відновлення та розвитку, однак вони зустрічають труднощі при отриманні кредитів через високі процентні ставки та складні процедури [53]. Вважається за доцільне визначити в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» промислові мікропідприємства як підприємства, які створені малими суб'єктами бізнесу з метою здійснення виключно виробничо-промислової діяльності та, які, можуть бути отримувачами державної підтримки.

Слід зазначити, що пріоритетом військової економіки є фінансування інвестицій в оборонно-промисловий комплекс та відновлення зруйнованої інфраструктури, у зв'язку з чим прискорюється розвиток машинобудівних комплексів, які переводяться на виробництво військової техніки та продукції, необхідної для відновлення зруйнованих регіонів. Тут варто відзначити, що за дев'ять місяців 2023 року частка машинобудування у структурі реалізації промислової продукції зросла на 1,1 в.п. до 6,8 % порівняно з 2021 роком [181]. Тобто пріоритетним напрямком мікрогрантування є надання грантів МСБ, діяльність яких пов'язана із продукцією та/або обслуговуванням оборонно-промислового комплексу та відновленням зруйнованої інфраструктури.

Іншим важливим аспектом мікрокредитування є компенсація частини вартості української сільгосптехніки. Очікується, що в 2024 році аграрії зможуть отримати 25 % відшкодування вартості техніки, придбаної у 44 українських виробників. Оновлений Перелік сільськогосподарської техніки та обладнання, вартість яких частково компенсується з державного бюджету, включає 2289 позицій продукції від цих виробників. Перелік буде оновлюватися після розгляду нових заявок від виробників техніки. Щоб потрапити до списку, виробники повинні подати заявку та відповідні документи до Мінекономіки. Заявки на включення продукції можна подавати до 31 жовтня поточного бюджетного року. Для отримання компенсації сільгоспвиробникам потрібно вибрати постачальника зі списку на сайті Мінекономіки, придбати техніку та подати

заявку разом з підтверджуючими документами до затвердженого банку [76]. На нашу думку, грантове кредитування в цьому разі виконує компенсаторно-регуляторну функцію.

Важливим є договірне забезпечення порядку та умов надання грантів, що є досить проблемним, так, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання грантів бізнесу» містить положення щодо договорів мікрогрантів, які укладаються через уповноважені банки відповідно до договору про взаємодію між уповноваженим банком та Державним центром зайнятості (далі - договір про взаємодію [33] та інші. За словами експертів, грантування бізнесу є вигідним для підприємців, які мають намір розвивати свою діяльність і продовжувати її після закінчення війни. Це також вигідно для держави, оскільки грантоодержувачі сплачують податки, що поповнюють державний бюджет, а також сприяють створенню нових робочих місць, що є надзвичайно важливим для стимулювання економіки країни, яка перебуває у стані війни [83]. Тобто, грантовий договір – це юридичний документ - угода, який формалізує відносини між грантодавцем (організацією, що надає грант) та грантоотримувачем (організацією, яка отримує грант). До істотних умов зазначеного договору відноситься: місце, дата, найменування та повні реквізити **с**торін договору; предмет договору, тобто конкретний проект (матеріальний або нематеріальний), на реалізацію якого надається грант, а також сума гранту; **у**мови надання гранту, тобто строки надання гранту, порядок використання коштів, звітність, вимоги до проєкту; права та обов'язки сторін**:** підстави припинення договору, а також умови, за яких договір може бути достроково розірваний; відповідальність сторін та порядок вирішення спорів.

На підставі норм чинного законодавства та правозастосування можливо виокремити наступні різноманітні форми договорів державної підтримки, які можуть відрізнятися залежно від конкретних цілей та умов. Найпоширенішими є договори про надання грантів, тобто держава виділяє кошти на фінансування

конкретного проєкту без вимоги повернення, наприклад, наказом Міністерства економіки 06 липня 2022 року № 1969 затверджена форма договору про надання мікрогранту, який є договором приєднання та містить його істотні умови [37]; договори про співфінансування, тобто держава та МСБ спільно фінансують проєкт, розподіляючи витрати за погодженими пропорціями; д**о**говори про державні гарантії, за якими держава гарантує повернення кредиту, взятого бізнесом для реалізації проєкту; договори про надання державних послуг, в яких держава надає бізнесу безкоштовні або пільгові послуги (наприклад, консультаційні, інформаційні); договори про закупівлю товарів, робіт, послуг, за якими держава купує товари, роботи або послуги в бізнесу на пільгових умовах. Так, Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості оренди державного та комунального майна у період воєнного стану» містить перелік суб’єктів, які звільнені або яким суттєво знижена орендна плата на державне або комунальне майно, на нашу думку, вважається за доцільне визначити в зазначеному підзаконному акті суб’єктів малого підприємництва, річний дохід яких від провадження будь-якої діяльності не перевищує 50 млн. гривень, які сплачують 50 % орендної плати за користування державним або комунальним майном протягом воєнного стану і протягом трьох місяців після його припинення чи скасування, шляхом внесення змін до зазначеної Постанови [31].

Таким чином, договірні форми державної підтримки - це юридично оформлені угоди між державою (або її органами) та суб'єктами господарювання, які передбачають надання певних пільг, ресурсів або послуг для розвитку бізнесу, які також є важливим інструментом державної політики, що дозволяє більш цілеспрямовано та ефективно підтримувати МСБ. Також договори державної підтримки мають важливе значення для спрощення взаємодії між державою та бізнесом, адже встановлюють чіткі правила співпраці; збільшення прозорості та підзвітності, тобто забезпечують контроль за використанням державних коштів; зменшення корупційних ризиків, тобто виключають можливість довільної

трактування умов співпраці та створення рівних умов для всіх учасників, тобто гарантують справедливий розподіл державної підтримки.

Договори державної підтримки можливо класифікувати за наступними критеріями, в залежності від: 1) строку – строкові та безстрокові; 2) чисельного виразу суб’єктного складу – двох- та багатосторонні; 3) предмету договору – матеріальні та/або грошові; 4) характеру правовідносин – договори щодо оренди, лізингу, публічних закупівель, тощо [96, с. 131].

Однією з форм підтримки підприємництва, економічного розвитку території та податкового стимулювання в Україні є створення індустріальних парків, питання підтримки розвитку індустріальних парків в Україні регулюється Законом України «Про індустріальні парки» від 21.06.12 № 5018 [15]. Саме «індустріальні парки — це спеціалізовані території для промислових підприємств, що об'єднують різні галузі, але працюють у тісній співпраці, маючи спільні цілі та інтереси. Робота в таких парках дозволяє бізнесу знижувати витрати на логістику завдяки розміщенню підприємств на одній території. Індустріальні парки сприяють розвитку малих підприємств, модернізації галузей, створенню нових робочих місць, а також забезпечують економічний розвиток, підвищення конкурентоспроможності регіонів, активізацію інвестиційної діяльності та розвиток сучасної інфраструктури» [148].

Суб’єктом, відповідальним за створення промислового комплексу, може бути державний орган, орган місцевого самоврядування, корпорація або фізична особа, яка відповідно до закону має право створити промисловий комплекс на землі державної, комунальної чи приватної власності. У сенсі зазначеного засновниками індустріального парку та керуючими компаніями можуть бути МСБ або їх об’єднання, що виступає формою державно-приватного партнерства.

З метою державного стимулювання, передбаченого законодавством, Міністерство економіки формує, веде та публікує на своєму офіційному веб-сайті реєстр індустріальних парків, до якого включаються ці парки за поданням

ініціаторів їх створення [80]. Саме створення індустріальних парків у межах проєкту Є-відновлення дозволить вирішити зазначені завдання та відновити значну територію, яка була пошкоджена внаслідок воєнних дій.

Відповідно до Закону України «Про індустріальні парки» [15] державне стимулювання розвитку та діяльності промислових комплексів за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів та інших не заборонених законодавством коштів може здійснюватися у таких формах як повна або часткова компенсація процентних ставок за кредитом (позикою) для організації та/або здійснення господарської діяльності на промислових комплексах здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [21], положеннями якої передбачено, що компенсація видається одноразово, діє протягом трьох років; залежить від прогнозів видатків з державного та місцевих бюджетів та видається на безповоротній основі для забезпечення створення індустріальних парків та/або будівництва прилеглої інфраструктури (доріг, ліній зв'язку, тепло-, газо-, водо- та електропостачання, технічних комунікацій тощо) відповідно до порядку створення та функціонування промислових комплексів, що встановлений положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 1207 [22]. При цьому можуть надаватися податкові та митні пільги відповідно до правових норм [80]. Тобто вважаємо за доречним визначити ці положення в Законі України «Про індустріальні парки» та їх різновиди, а саме в залежності від: 1) строку – короткострокові - до 10 років та довгострокові – до 30 років; 2) характеру господарської діяльності: виробничі, переробні, сільськогосподарські, рекреаційні, науково-технічні; 3) мети – комерційні та некомерційні. Також вважається за доцільним визначити державну підтримку МСБ – учасників індустріального парку – Є-відновлення, яка полягає в наданні певних пільг-стимулів, а саме: на відновлення пошкоджених територій, які постраждали внаслідок воєнних дій; зменшення кредитних ставок залучених банків щодо

створення парку на зазначених територіях; безоплатне підключення парку до водо-, газо-, електро- мереж; надання премій і надбавок робітникам парку тощо.

У механізму державної підтримки важливу роль відіграють банки, адже власне, «разом з новими можливостями, які надає держава, приходить і збільшена відповідальність для бізнесу та банків. Оновлені правила вимагатимуть від бізнесу більшої прозорості та фінансової дисципліни, а від банків – дотримання високих стандартів у наданні кредитів та управлінні ризиками» [55, с. 60]. Звідси певні можливості державної підтримки забезпечує факторинг, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2023 № 1016 затвердив Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, за яким надання фінансової держпідтримки здійснюється Фондом розвитку підприємництва. Факторингове фінансування може бути надано уповноваженим фактором підприємцю в розмірі до 95 % від суми грошової вимоги на основі наданих первинних документів, що підтверджують право вимоги. Державна підтримка надається через уповноважених факторів, які відповідають критеріям, зазначеним у додатку до цього Порядку, та підписали договір про співпрацю з Фондом [31].

Взагалі «факторингові фірми динамічно розвиваються в усьому світі. Серед найважливіших причин варто назвати такі: факторинг – додаткове джерело фінансування (за динамічного розвитку компанії брак фінансування є досить розповсюдженим явищем); факторинг дає можливість відстрочити терміни платежів (затримки в платежах унеможливлюють діяльність компаній, що не користуються зовнішніми джерелами фінансування); факторинг – це можливість отримання фінансування компаніями, які на даний момент не відповідають банківським критеріям для залучення фінансування» [171]. Банківські установи на практиці продовжують обережно підходити до надання кредитів малому бізнесу. Основними чинниками, що обмежують можливість малого бізнесу отримати кредитні кошти, є, з одного боку, жорсткі вимоги банків до надання

гарантій повернення кредиту через високий рівень операційного ризику, характерний для малих і середніх підприємств, а також відсутність у багатьох з них тривалої кредитної історії. З іншого боку, суб’єкти малого бізнесу.

Один з чинників, що стримує банки від кредитування МСБ, полягає в труднощах коректного оцінювання кредитних ризиків. Це зумовлено складністю визначення належності таких підприємств до певної групи компаній, що часто пов'язано з податковою оптимізацією. Окрім того, високий рівень тінізації малого бізнесу в Україні додає ще більше ускладнень. Зазвичай малі та середні підприємства залучають кредитні ресурси через такі банківські послуги, як овердрафт, факторинг, термінові кредити, операції РЕПО з товарами, кредитні лінії та інвестиційне кредитування [159]. Для підприємств Угорщини було запроваджено мораторій на оплату заборгованості за кредитними, лізинговими та іншими договорами займу. Для сектору малого та середнього підприємництва передбачено використання механізму дешевого кредитування «NHP Hajrá!» з процентною ставкою не вище 2,5 % річних [106, с. 121]. Спеціально для МСП Румунії у квітні 2020 року було розпочато реалізацію програми «SME INVEST ROMANIA», мета якої полягала в наданні їм фінансової підтримки. Програмою передбачено здійснення пільгового кредитування на поповнення обігових коштів обсягом до 1 млн євро на 3 роки, 80 % з яких забезпечується гарантією держави для середніх підприємств та обсягом 200 000 євро і 100 000 євро з 90 % державною гарантією для малих підприємств та мікропідприємств відповідно. Малі та середні підприємства отримали також змогу залучати інвестиційні кредити обсягом до 2 млн євро на 6 років, щодо яких надається державна гарантія на рівні 80 % від загального обсягу кредиту [106, с. 121].

Грантові програми для ветеранів є важливим інструментом підтримки та інтеграції військових у громадське життя після завершення служби, адже за дослідження в цій області визначається, що доступ до грантів може значно полегшити перехід ветеранів у цивільне життя та забезпечити їх потреби в різних

сферах, таких як житлове будівництво, освіта, підприємництво та медична допомога. Деякі грантові програми надають фінансову підтримку для ветеранів, які бажають створити або розширити власний бізнес, що не лише забезпечує ветеранам можливість самостійного заробітку, а й допомагає їм відчувати себе активними учасниками економічного життя громади.

У кожній країні програми можуть мати власні умови, критерії і обмеження. Цікавим із зазначеного є досвід іноземних країн, а саме: деяких грантових програм в США, адже, ветерани відіграють важливу роль у розвитку малого бізнесу в Сполучених Штатах, а згідно із даними Advocacy, на 2023 рік ветерани володіють понад 1,9 мільйонами компаній і працюють майже 5,5 мільйонів американців [205].

The Second Service Foundation Military Entrepreneur Challenge - це загальнонаціональна грантова програма, яка дає ветеранам та дружинам військових Star можливість спілкуватися, вчитися та змагатися за капітал для розвитку свого малого бізнесу. Кандидат має бути ветераном, резервістом, національним гвардійцем або військовослужбовцем будь-якої Збройних сил Сполучених Штатів, що перебуває на дійсній службі, або дружиною (чоловіком) військовослужбовця, або тим, хто пережив одного з подружжя або дитиною військовослужбовця, який загинув під час служби [211].

Service-Disabled Veteran-Owned Small Business Program - ветерани, які отримали інвалідність під час служби в армії, можуть мати право на участь у Програмі малого бізнесу, який належить ветеранам-інвалідам (SDVOSB). Програма має на меті допомогти ветеранам-власникам бізнесу з обмеженими можливостями отримати доступ до федеральних угод [212].

VetFran - ветерани можуть отримати допомогу з придбанням франшизи великого бізнесу. Кожен франчайзер пропонує різні переваги для ветерані - знижки на початкову комісію за франшизу або гранти, щоб допомогти розпочати

франшизу [216]. У цьому сенсі франшиза є об’єктом державної підтримки та початковим бізнесом, на який видаються кошти в якості мікрогрантів.

Також є грантові програми в окремих штатах, зокрема, в штаті Віргінія працює Програма Vets First Verification – надає перевіреним фірмам, якими володіють і керують ветерани та ветерани-інваліди, можливість конкурувати за резерви VA [204]. Малі підприємства, якими володіють ветерани, можуть претендувати на переваги під час участі в торгах на державні контракти та можуть мати доступ до інших ресурсів і підтримки через програму Vets First Verification Program. Зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що досвід США є корисним для України, зокрема щодо впровадження стратегії розвитку підприємництва, яка оновлюється кожні 4 роки. Така стратегія передбачає всебічну підтримку сектора МСБ з боку державних організацій за кількома напрямами: розширення експортних можливостей; надання допомоги в трансферті технологій; покращення доступу до довгострокових кредитів для реконструкції, закупівлі обладнання та виробництва нових конкурентоспроможних товарів і послуг; поширення інформації про різні державні, регіональні та приватні програми, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності МСБ.

В Україні вже другий рік поспіль діє кілька державних програм, які допомагають ветеранам війни розпочати чи розвивати власний бізнес. Ці програми невеликі, але інших донедавна в країні не розроблено та реалізовано. Так, у 2023 році уряд розширив програму «є-Робота», чим дозволити ветеранам війни та їхнім родинам отримувати гранти від держави. Спеціально на розвиток бізнесу згідно з такою програми було виділено від 250 тис. грн до 1 млн грн [71]. Також слід відзначити, що урядовий проєкт «єРобота» передбачає надання українцям грантів на відкриття бізнесу, розвиток підприємництва та навчання, а також метою цього проєкту є пожвавлення корпоративної діяльності та сприяння створенню нових робочих місць. Проєкт включає шість грантових програм,

згідно з якими ветерани війни можуть отримати наступні нижче подані види грантової допомоги.

Заслуговують та увагу мікрогранти для створення власного бізнесу, наприклад, які визначені програмами, зокрема постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу» [33], у якому визначено порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей». Згідно з положеннями цієї постанови встановлюються умови, критерії та механізми надання безповоротної державної допомоги учасникам бойових дій, інвалідам війни та їх сім'ям у формі грантів на створення чи розвиток власного бізнесу із використанням на цій основі коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та коштів, що надходять на рахунок «Фонду підтримки малого та середнього бізнесу» Мінекономіки, який відкрито в Національному банку.

Метою надання грантів згідно з положеннями такої програми є надання можливості грантоотримувачам заснувати або розвивати власну справу, забезпечити зайнятість населення та створити нові робочі місця. Зокрема, станом на квітень 2024 року, від початку ветеранського компоненту грантової програми «Власна справа» переможцями стали вже 454 ветерани та члени родин учасників бойових дій, загалом вони отримають гранти на 200 млн. грн [61].

Також Уряд запустив програму фінансування для підприємців, які хочуть почати або розвивати бізнес у напрямку переробки, адже на реалізацію виробничих проєктів держава надає безповоротну підтримку до 8 млн грн [195].

Вищезазначені деякі форми підтримки ветеранів надають можливість визначити поняття та ознаки ветеранського підприємництва, як форми комерційної діяльності, яка здійснюється певним суб'єктом зі спеціальним статусом, адже, «щоб залучити ветеранів до підприємництва, надати допомогу суб'єктам ветеранського підприємництва, треба правильно зрозуміти

ветеранське середовище, оцінити готовність ветеранів до підприємницької діяльності» [51]. На думку аналітиків, «в спільноті ветеранів-підприємців панує атмосфера взаємопідтримки та побратимства. Замість конкуренції, як досвідчені підприємці радо діляться досвідом з новачками, а як роботодавці охоче приймають на роботу таких же ветеранів» [102]. Економісти визначають ветеранське підприємництво як «місію з реінтеграції ветеранів у цивільне життя та задоволення потреб ветеранської спільноти та серед ключових аспектів ветеранського підприємництва в Україні можна виділити саме державну підтримку: започаткування державних програм та ініціатив для підтримки ветеранського бізнесу, забезпечення фінансової підтримки, навчання та консультування» [127].

Законодавець також звернув увагу на таку нову форму підприємництва та парламент у першому читанні прийняв законопроєкт «Про ветеранське підприємство» де визначив його як «самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами ветеранського підприємництва з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [223]. На нашу думку, суб’єктами ветеранського підприємництва здебільшого є малі та середні підприємці. Тому доцільно визначити «мале ветеранське підприємництво» як одну з форм підприємницької діяльності, метою якої є реінтеграція (адаптація до мирного життя) ветеранів через реалізацію їх бізнес-ідей. Це включає створення бізнес-проєктів, стартапів, хабів тощо, зокрема, шляхом їх залучення до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, а також постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.\\

3.3. Перспективне правове забезпечення державної підтримки МСБ

До повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року економіка України знаходилася на висхідній траєкторії, і, незважаючи на спад через Covid-19, тенденції залишалися позитивними, зокрема, темпи зростання ВВП покращилися з 9,8 % у 2015 році до + 3,4 % у 2021 році. Мікро-, малі та середні підприємства є основою економіки України, і на початок 2022 року вони становили 99,98 % усіх суб'єктів господарювання в Україні, забезпечували 74% усіх робочих місць і створювали 64 % ВВП [131, с. 9]. Початок війни викликав різкий спад економічної активності та падіння ВВП майже на 35 %. Опитування, проведене в бізнес-середовищі приводу того, «що заважає вам зараз відновити та розвивати свій бізнес, показало, що до найбільших проблем підприємці відносять: непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку (58,3 %); непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (5,7 %); відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку (49,4 %); відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників (42,1 %); відсутність достатнього капіталу (33 %); перешкоди з боку регуляторних та/чи фіскальних органів, у тому числі податкової, митні й та ін. (25,4 %); недоступність кредитних коштів, у тому числі програми 5-7-9 й та ін. (22 %); високі податки та збори (20,7 %); недоступність грантових програм, які оголошені Урядом (15,4 %); відсутність необхідної підтримки на рівні України в межах повноважень Уряду, центральних та місцевих органів влади (14,9 %) тощо» [131, с. 20].

Уряд вживає заходи щодо відновлення ситуації, шляхом стратегічного планування, так, діє Стратегія, яка передбачає, що саме «мале і середнє підприємництво - основа української економіки, що забезпечує дві третини доданої вартості і більше ніж 80 відсотків робочих місць» [35]. Стратегія містить стратегічні цілі та показники їх досягнення, а також порядок проведення

моніторингу, оцінки результатів реалізації. Але, на думку О. П. Подцерковного, «реалізація цих завдань ускладнюється тим, що нині спостерігається практика презентації різними державними інституціями, зокрема Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України, «поспіхом сформованих програм підтримки бізнесу» [145, с. 10].

Необхідно відзначити, що прийняття Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва до 2027 року є однією з вимог Європейської комісії. Вона також адаптована відповідно до принципів Організації економічного співробітництва та розвитку та орієнтована на міжнародні стандарти.

О. Печалін зауважує, що «результатом публічного обговорення проєкту Стратегії, до якого долучилися декілька міністерств, представники бізнес-асоціацій, аналітичних центрів, місцевих органів влади, громадськість, міжнародні партнери, стало формулювання низки пропозицій, які передбачають, наприклад, «взаємодію бізнесу із владою, інклюзивний процес роботи над НПА, повний цикл формування державної політики, та закріплення на бізнес-асоціаціями статусу суб'єкта реалізації Стратегії; осучаснення державно-приватного партнерства; мінімізацію дефіциту робочої сили шляхом бронювання, запуску е-бронювання, відрядження за кордон; прискорення зростання заробітних плат; взаємодія з перевіряючими та правоохоронними органами; інституційна реформа перевіряючих, контролюючих та правоохоронних органів, судової системи; збереження поточної спрощеної системи оподаткування, сприяння легальному мікро- і малому підприємництву; спрощення умов ведення бізнесу» [138]. Цікавим є досвід Казахстану, де для покращення доступу малих підприємств до державних замовлень впроваджено схеми попереднього кредитування таких підприємств. Щороку уряд затверджує список держзамовлень на товари, роботи та послуги, які будуть закуплені у малих підприємств. Крім того, введена заборона на закупівлю держустановами

імпортних товарів, якщо їх аналоги виробляються на малих підприємствах. Це сприяє зростанню попиту на вітчизняну продукцію [125].

Важливим та актуально-необхідним є «збереження спрощеної системи оподаткування та звітності для мікробізнесу, що, своєю чергою, передбачає перегляд Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» щодо тотальної фіскалізації I та III груп спрощеної системи оподаткування на користь фіскалізації виключно ризикових категорій платників єдиного податку, які теоретично мають значний ризик перевищення його лімітів» [186, с. 18]. Крім того, польські реформи включали розширення фіскальної самостійності субнаціональних урядів і запровадження комплексу фіскальних правил, спрямованих на реалізацію середньо- та довгострокового бюджетного планування [214, с. 278, 280], що певною мірою узгоджується з ключовими ідеями децентралізації та реформування державного управління в Україні. Показово, що до 2014 року в Польщі значний вплив на зміну підходів до виробництва суспільних благ мали інституції ЄС. Вони сприяли збалансуванню доходів і видатків субнаціональних урядів через надання комплексної підтримки в рамках Регіональних операційних програм. Однак після 2014 року ЄС скоротив обсяги допомоги, що призвело до зменшення надходжень і скорочення інвестиційної активності органів місцевого самоврядування, що до певної міри перегукується і з найголовнішими ідеями децентралізації та реформи державного управління в Україні. Показово, що в Польщі до 2014 р. важливу роль у зміні підходів до виробництва суспільних благ відіграли інституції ЄС, які сприяли збалансуванню доходів і видатків субнаціональних урядів через надання комплексної допомоги у межах Регіональних операційних програм, а після 2014 р. – ЄС скоротило допомогу, що призвело до зменшення надходжень і згортання інвестиційної діяльності органів територіального самоврядування [217, с. 156-159]. М. В. Кічурчак вважає, що важливо сприяти наданню більшої автономії

субнаціональним урядам шляхом завершення розподілу сфер відповідальності, забезпечення прозорості та підзвітності місцевим громадам, створення чітких алгоритмів для розподілу та перерозподілу акумульованих коштів, а також активного використання інструментів середньо- та довгострокового бюджетування [84, с. 146]. Таким чином, можна говорити про доцільність дефіскалізації малого та середнього бізнесу (МСБ), яка передбачає розробку, ухвалення та реалізацію комплексу заходів для зміни податкового навантаження. Зокрема, це може включати зменшення розміру податків (наприклад, єдиного податку) на період воєнного стану та один рік після його завершення, а також можливість розстрочення сплати податків щонайменше на 5 років під час воєнного стану і на такий самий термін після його завершення [97, с. 618].

Консультування є важливою формою державної підтримки та необхідною умовою її ефективного розвитку, як це визначено у Загальних принципах і мінімальних стандартах для консультацій із заінтересованими сторонами, розроблених Європейською Комісією у 2002 році. Основною метою цього документа є створення послідовної та гнучкої системи консультацій, яка забезпечує баланс між інтересами представників великого, середнього та малого бізнесу. Для України може бути цікавим і корисним досвід Ірландії, яка під час розробки стратегії Enterprise 2025 Renewed (DBEI, 2018a) активно застосовувала подібний підхід [202].

Перспективним напрямом у сфері консультування в контексті державної підтримки є створення відповідних механізмів, які можуть реалізовуватися представниками бізнес-спільноти, зокрема банківськими установами чи профільними фахівцями. Це можливо, наприклад, через розробку унікальних сервісів і мобільних додатків, орієнтованих на роботу з бізнес-структурами. Такі інструменти значно прискорюють і покращують взаємодію, а також спрощують проведення фінансових операцій [172]. Адже консалтинг є комплексним інструментом, який професійно допомагає підприємцям і менеджерам

аналізувати причини існуючих проблем на підприємстві, прогнозувати стратегічні перспективи та готуватися до прийняття конкретних рішень у сфері діагностики стану бізнесу [42, с. 77].

Договір консультування є угодою, яка юридично визначає відносини між сторонами під час виконання консультаційного завдання та включає такі елементи: пропозицію, прийняття угоди, винагороду та правомочність [116, с. 8]. При цьому слід враховувати, що «специфіка консалтингової послуги полягає в її непомітності та у відсутності завершеної матеріальної форми» [129, с. 90]. На думку економістів, «бізнес-консалтинг – це урегульована контрактом підприємницька діяльність фахівців з різних галузей знань та їх організацій з надання професійної допомоги суб'єктам господарювання у розв'язанні проблем ведіння бізнесу з метою підвищення його ефективності та отримання прибутку» [112, с. 20]. Водночас доцільним є впровадження концепції електронного комплаєнсу (Є-комплаєнс) у системі державної підтримки малого та середнього бізнесу (МСБ). Це передбачає інформаційно-консультативну діяльність, яку здійснюють фахівці (менеджери) державних органів і органів місцевого самоврядування у відповідь на запити МСБ щодо їхньої поточної діяльності, потенційних ризиків і шляхів їх подолання. Така підтримка може реалізовуватися через надання контактної інформації у приватній частині електронного кабінету, що забезпечує повну прозорість, ефективність вирішення різноманітних питань і постійний доступ до актуальної інформації.

Важливою складовою державної підтримки малого та середнього бізнесу як зараз, так і в повоєнний період, є удосконалення технічних правил і стандартів його ведення. Це має на меті скасування «неефективних та обтяжливих норм державного контролю, що містяться в чинному Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», а також уніфікацію вітчизняної процедури державного нагляду (контролю) відповідно до вимог законодавства ЄС. Останньою спробою модернізувати цю

сферу шляхом прийняття окремого законодавчого акту є проект нового закону № 5837 «Про основні засади державного нагляду (контролю)» від 05.08.2021 року [224]. Отже, вважається доцільним продовжити мораторій на проведення перевірок щодо малого та середнього бізнесу, який був запроваджений ще в 2016 році.

Правильним є твердження, що «контрольні провадження не повинні розглядатися лише як набір дій, спрямованих на виявлення порушень на об'єкті контролю та накладання санкцій. Важливу роль у цьому процесі відіграють також організаційні заходи допоміжного характеру» [57, с. 92]. Я. Маслова зазначає, що «правове регулювання контрольних процедур має бути однією з гарантій, які запобігають використанню контрольних повноважень для вирішення особистих суперечок або задоволення корпоративних інтересів через посадових осіб та службовців контролюючих органів. Тому ретельне регламентування процедур контролю є надзвичайно важливим» [113, с. 75]. Тому, представляється за доцільне продовжити мораторій щодо проведення контролю у формі перевірок відносно МСБ, який був запроваджений з 2016 року.

На сьогоднішній день внаслідок «недостатнього державного фінансування наразі держава не виступає як головне джерело фінансових ресурсів» [78, с. 206], підтримка МСБ «надається за рахунок не лише державних, а й місцевих ресурсів (публічних ресурсів)» [135, с. 245]. Також вказується на тенденцію «залучення низки інституцій та агенцій, що надають підтримку та послуги щодо ведення малого та середнього бізнесу, які офіційно або неофіційно пов'язані з державою, до яких належать агенції з кредитування експорту, державні страхові компанії, компанії з гарантування інвестицій, агенції з розвитку та установи з фінансування розвитку тощо» [131, с. 70]. Це зумовлює необхідність застосування концепції стейкхолдер-менеджменту (теорії заінтересованих сторін) в умовах кризового економічного стану, посиленого військовою агресією, а також для відновлення економіки після війни, де малий та середній бізнес має стати рушійною силою і

базовим елементом у відбудові країни. Ця концепція була розроблена в Стенфордському дослідному інституті в 60-х роках XX століття, де зацікавлені сторони представляються як групи, без підтримки яких організація не змогла б існувати. Першим, хто розглянув концепцію зацікавлених сторін крізь призму управлінської теорії, був Р. Є. Фріман, для якого зацікавлена сторона – це будь-яка група чи людина, які можуть вплинути на досягнення організацією цілей [203, с. 46, 91]. Дослідники, узагальнюючи всі інструменти та механізми стратегічного стейкхолдер-менеджменту, виокремлюють два основні підходи: «ресурсний, який ґрунтується на тому, що кожна зацікавлена сторона у реалізації своїх інтересів залежить від взаємодії з іншими стейкхолдерами; та стосунковий, що передбачає створення певного стосункового (соціального) капіталу в процесі взаємодії, який стає стратегічним ресурсом, оскільки забезпечує репутацію бізнесу та сприяє досягненню конкурентних переваг» [56, с. 54].

Стейкхолдер (зацікавлена сторона) — це фізична або юридична особа, яка має інтерес (фінансовий чи інший) у бізнесі або його діяльності. Вона може здійснювати певний контроль над діяльністю бізнесу та/або її діяльність може впливати на зацікавлену сторону. Зацікавлені сторони — це ті, чиї інтереси пов'язані з певною проблемою або чия діяльність значно впливає на неї; вони володіють інформацією, ресурсами та досвідом, необхідними для формулювання та реалізації політики [200, с. 14]. Основна відмінність між внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами полягає в тому, що внутрішні стейкхолдери мають прямий зв'язок з бізнесом і безпосередньо залежать від його діяльності. До них належать працівники, менеджери, власники та акціонери, які активно залучені до процесів управління, прийняття рішень та операційного функціонування компанії.

Зовнішні стейкхолдери, з іншого боку, не мають прямого відношення до бізнесу, однак їхні дії можуть значно впливати на його діяльність. Це можуть бути постачальники, споживачі, конкуренти, урядові органи, місцеві громади та

інші зовнішні суб'єкти, чия діяльність або ситуація можуть мати вплив на роботу бізнесу, а діяльність бізнесу може впливати на них. Наприклад, зміни в законодавстві або економічних умовах можуть змінити умови для бізнесу, а також, у свою чергу, вплинути на його зовнішніх стейкхолдерів.

Розглядаючи питання функцій, які можуть відігравати стейкхолдери для розвитку малого та середнього бізнесу, дослідники звертають увагу на «п’ять основних їх взаємодоповнюючих ролей, зокрема, радника, аналітика, координатора, спеціаліста та фінансового постачальника» [208] та виокремлюють інформаційне посередництво та інноваційне посередництво, яке використовується для позначення низки організацій, включаючи брокерів, треті сторони та агенції, які беруть участь у підтримці інноваційного процесу» [206].

Взаємодія та співпраця державних структур з міжнародними партнерами, інвесторами та агентствами, що надають допомогу, повинні стати основою для підтримки та успішного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в повоєнний період. Варто звернути увагу на досвід таких країн, як Японія та Південна Корея, де «набір досконалих інструментів економічної політики формується не одразу, а в процесі взаємодії між державою та бізнесом». В Японії до складу такого набору інструментів входили державні фінансові інституції, широке застосування податкових стимулів, які були спрямовані на конкретні цілі та вчасно впроваджені, індикативне державне планування, численні постійно діючі форуми для обміну інформацією між чиновниками, бізнесом і науковцями, а також передача деяких регуляторних функцій приватним або напів-приватним асоціаціям. Крім того, активно використовувалися державні та приватно-державні корпорації у високоризикованих секторах, був створений окремий «інвестиційний бюджет». Антимонопольна політика була орієнтована на розвиток конкуренції на міжнародних ринках, а не лише на внутрішньому ринку. Також велике значення приділялося державному фінансуванню наукових

досліджень та технологічних розробок, а регуляторна та дозвільна функція держави активно використовувалася для сприяння розвитку економіки [122].

Варто також зазначити, що в деяких випадках законодавство Південної Кореї забов'язує великі промислові підприємства передавати морально (але не фізично) застаріле обладнання для використання у сфері малого та середнього підприємництва. Крім того, уряд Кореї розробив програму пільгового оподаткування для малих і середніх підприємств, яка передбачає не лише зниження податків на продукцію цих підприємств і пільгову оренду виробничих приміщень, але й надання пільгових довгострокових банківських кредитів [62, с. 146]. Зазначене є корисним і для України.

У сучасних воєнних умовах господарювання МСБ вимушені змінювати місце діяльності, тобто мова йдеться про релокацію бізнеса, яке не визначена нормативно. Уряд ухвалив Постанову № 305 від 17.03.2022 р. [25] та регламентував безоплатне перевезення майна вітчизняних установ та організацій, але саме поняття та умови релокації нормативно так й залишилися не визначеними. Саме «початок повномасштабного вторгнення призвів не лише до переміщення мільйонів українців, а й змусив бізнес або припиняти свою діяльність, або шукати нові локації, ринки збуту тощо. За даними Gradus Research, у перший місяць повномасштабного вторгнення 86 % підприємств зупинили свою діяльність або значно її скоротили, а за результатами аналогічного опитування влітку частка таких підприємств становила 78 %» [128]. За даними опитування Американської торговельної палати в Україні 12-18 квітня 2022 року серед компаній представників палати 50 % частково функціонували, 15 % закрили офіси в деяких регіонах. Слід вказати також на те, що 14 % респондентів вказали одним з основних викликів саме релокацію [50]. Але за даними аналогічного опитування Американської торговельної палати в Україні у червні 2023 року уже 84% підприємств повністю функціонували [50].

На думку економістів, «релокація підприємств супроводжується цілою низкою ризиків, серед яких високий і часто непередбачуваний фактичний розмір витрат на переміщення, організаційна та технічна складність релокації, особливо майна, обмежені можливості вивезти всі необхідні активи, труднощі із площами для розміщення виробництва; ймовірна дорога вартість оренди виробничих приміщень у місці нової дислокації та з підбором кваліфікованого персоналу у місцях нової локації після переїзду» [110, с. 122]. Пропонується, з метою усунення нормативної прогалини визначити поняття державної підтримки переміщення (релокації) МСБ як процесу переміщення малого бізнесу - виробничо-технічного обладнання, транспортування виробництва, розміщення працівників, приміщення тощо на небезпечну територію, з метою якнайшвидшого відновлення поточної господарської діяльності на протязі дії воєнного стану та одного року після нього.

Пропонується для усунення нормативної прогалини запровадити визначення державної підтримки переміщення (релокації) МСБ як процесу, що охоплює переміщення малого бізнесу, включаючи виробничо-технічне обладнання, транспортування виробництва, забезпечення розміщення працівників і приміщень, з небезпечних територій на безпечні. Метою цього процесу є максимально швидке відновлення поточної господарської діяльності в період дії воєнного стану та протягом одного року після його завершення.

Таким чином, практичні дії державної підтримки малих та середніх підприємців становлять:

- фінансова підтримка може бути надана у формі кредитних програм, державних гарантій, субсидування відсоткових ставок за кредитами для малого та середнього бізнесу, а також через гранти для фінансування інноваційних проєктів, стартапів, розвитку експорту та інвестиційних фондів;
- адміністративна підтримка включає спрощення процедур реєстрації бізнесу, зменшення кількості необхідних документів, скорочення термінів

реєстрації, зниження адміністративного навантаження, оптимізацію податкового законодавства, зменшення кількості перевірок та надання консультаційних послуг. Це також передбачає створення центрів підтримки підприємництва, які надають консультації з юридичних, фінансових та маркетингових питань, а також спрощення доступу малого та середнього бізнесу до участі в державних закупівлях;

- інфраструктурна підтримка через розвиток об’єктів інфраструктури, таких як промислові зони, технопарки та бізнес-інкубатори, а також забезпечення доступу до комунальних послуг і транспортних мереж. Підтримка експорту включає просування українських товарів і послуг на міжнародні ринки шляхом участі у виставках, організації торговельних місій, надання експортних кредитів і гарантій, що сприяє розширенню зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств;
- сприяння розвитку інновацій через фінансування наукових досліджень і розробок, формування сприятливого інноваційного середовища, налагодження співпраці з науковими установами, підтримку комерціалізації наукових досягнень, створення технопарків і бізнес-інкубаторів, а також підтримку стартапів і нових технологічних компаній;
- розвиток людського капіталу шляхом створення та впровадження програм професійного навчання, що забезпечують можливості для підвищення кваліфікації працівників малого та середнього бізнесу;
- підтримка освіти шляхом розробки та реалізації спеціалізованих освітніх програм, орієнтованих на підготовку підприємців [97, с. 622].

Висновки до Розділу 3

Дослідивши об’єкти діджиталізації в контексті державної підтримки МСБ, гранти для ветеранів війни, участь банків та нормативні перспективи державної підтримки МСБ, можемо зробити наступні висновки:

- МСБ нормативно були виокремлені з метою градації суб’єктів господарювання за практично-кількісними показниками та, зокрема, можливістю застосуванням різноманітних заходів державної підтримки, як правило, фінансово-податкового характеру;
- доцільним є визначення в Законі України «Про державну допомогу суб’єктам господарювання» надати поняття бізнес-планування як діяльності, змістом якої є розробка, погодження індивідуального бізнес-плану, який обов’язково подається з метою обґрунтування державної підтримки та містить відомості (конкретні поточні бухгалтерсько-розрахункові показники) щодо фінансового стану МСБ, виду їх діяльності та її наслідків і перспектив;
- з метою виокремлення та підтримки виробничо-промислових МСБ в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» доречним є визначення промислових мікропідприємств як підприємств, які створені малими суб’єктами бізнесу з метою здійснення виключно виробничо-промислової діяльності та, які, можуть бути отримувачами державної підтримки;
- сучасним напрямом державного регулювання є дефіскалізація МСБ, яка представляє собою процедуру розробки, прийняття та застосування комплексу заходів, спрямованих на зміну податкового навантаження, як-то шляхом зменшення розміру податків (єдиного податку) на період воєнного стану та одного року після його скасування, можливість розстрочення сплати податків мінімум на 5 років під час воєнного стану та 5 років після його скасування, тощо;

- різновидами державної підтримки малих та середніх підприємців становлять: фінансова підтримка, у вигляді кредитного програмування, надання державних гарантій, субсидування відсоткових ставок за кредитами гранти, розвиток експорту та інвестиційних фондів; адміністративна - щодо спрощення процедур реєстрації бізнесу, зменшення кількості необхідних документів, скорочення її термінів, зменшення адміністративного тиску, спрощення податкового законодавства, зменшення кількості перевірок та спрощення доступу до державних закупівель; інфраструктурна підтримка через розвиток інфраструктури: будівництво промислових зон, технопарків, інкубаторів; інноваційна - шляхом фінансування наукових досліджень і розробок: створення сприятливого середовища для інновацій, співпраця з науковими установами: сприяння комерціалізації наукових розробок, створення технопарків і інкубаторів; освітня - розробка та впровадження спеціальних освітніх програм, спрямованих на підготовку та ефективність підприємців;

- з метою широкого консультування та інформаційної підтримки МСБ виокремлено Є-комплаєнс державної підтримки МСБ як інформаційно-консультативної діяльності, яка надається фахівцями (менеджерами) державних органів та органів місцевого самоврядування на запити МСБ щодо їх поточної діяльності, можливих ризиків, шляхів їх подолання, тощо шляхом контактна інформації, яка надходить до приватної частини електронного кабінету, що забезпечує повну прозорість і ефективність у вирішенні різноманітних питань та з метою забезпечення постійного доступу до актуальної інформації;

- доведено, що засновниками індустріального парку та керуючими компаніями можуть бути МСБ або їх об’єднання, що виступає формою державно-приватного партнерства та вважаємо за доречним визначити ці положення в Законі України «Про індустріальні парки» та їх різновиди, а саме в залежності від: 1) строку – короткострокові - до 10 років та довгострокові – до 30 років; 2) характеру господарської діяльності: виробничі, переробні, сільськогосподарські,

рекреаційні, науково-технічні; 3) мети – комерційні та некомерційні. Також вважається за доцільним визначити державну підтримку МСБ – учасників індустріального парку – Є-відновлення, яка полягає в наданні певних пільг-стимулів, а саме: на відновлення пошкоджених територій, які постраждали внаслідок воєнних дій; зменшення кредитних ставок залучених банків щодо створення парку на зазначених територіях; безоплатне підключення парку до водо-, газо-, електро- мереж; надання премій і надбавок робітникам парку тощо;

- виокремлені договірні форми державної підтримки - це юридично оформлені угоди між державою (або її органами) та суб'єктами господарювання, які передбачають надання певних пільг, ресурсів або послуг для розвитку бізнесу, які також є важливим інструментом державної політики, що дозволяє більш цілеспрямовано та ефективно підтримувати МСБ, які мають важливе значення для спрощення взаємодії між державою та бізнесом, адже встановлюють чіткі правила співпраці; збільшення прозорості та підзвітності, тобто забезпечують контроль за використанням державних коштів; зменшення корупційних ризиків, тобто виключають можливість довільної трактування умов співпраці та створення рівних умов для всіх учасників, тобто гарантують справедливий розподіл державної підтримки;

- з метою усунення нормативної прогалини надано поняття державної підтримки переміщення (релокації) МСБ як процесу переміщення малого бізнесу - виробничо-технічного обладнання, транспортування виробництва, розміщення працівників, приміщення тощо на небезпечну територію, з метою якнайшвидшого відновлення поточної господарської діяльності протягом дії воєнного стану та одного року після нього.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження підтверджено високу актуальність обраної теми для доктрини господарського права, зокрема, щодо визначення, аналізу, доцільності та змістовної характеристики державної підтримки МСБ. Мета та завдання дослідження були досягнуті за допомогою широкого методологічного підходу та ретельного розгляду дискусійних питань, пов'язаних із застосуванням господарського та іншого законодавства щодо зазначених правових категорій. Державна підтримка МСБ є потужним інструментом відновлення бізнесу під час війни та після неї, сприяючи належному стану та розвитку національної економіки.

Підсумком дослідження стали такі основні висновки.

1. Державна підтримка МСБ - це комплекс організаційно-управлінських заходів спеціально-компетентних державних органів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного, кадрового, інфраструктурного та іншого характеру у сфері реалізації державної економічної політики, спрямованих на забезпечення стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього підприємництва, стабілізації їх роботи в кризових явищах та зростання підприємницької активності.

2. Конкурентна позиція МСБ визначена як обов'язковий показник надання державної підтримки, яка визначає поточне становище на ринку, з урахуванням фінансово-господарського стану на підставі показників ділової активності підприємства: коефіцієнтів оборотності активів, заборгованостей, запасів, фондовіддачі; тривалості операційного циклу, оборотності капіталу, запасів, прибутку та рентабельності, що потребує її запровадження задля узгодження економічної мети та змісту засобів державної підтримки МСБ.

3. Надано поняття державної підтримки переміщення (релокації) МСБ як процесу переміщення малого бізнесу - виробничо-технічного обладнання,

транспортування виробництва, розміщення працівників, приміщення тощо на небезпечну територію, з метою якнайшвидшого відновлення поточної господарської діяльності на протязі дії воєнного стану та одного року після нього

4. Запропонований термін «мале ветеранське підприємництво» як різновид підприємницької діяльності, метою якої є реінтеграція (бізнес-адаптація) ветеранів до мирного життя, підвищення їх добробуту через реалізацію власної бізнес-ідеї - чисельних бізнес-проєктів, стартапів, хабів, тощо, у тому числі шляхом їх залучення в пріоритетному порядку до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб.

5. Поняття «правові засоби» запропоновано визначати в залежності від економічних реалій (функціональний підхід) та правового забезпечення (нормативний підхід). За допомогою функціонального підходу правові засоби запропоновано не обмежувати певними правовими явищами, а включати в їх зміст існуючі сучасні економічно-господарські потреби, які вимагають своєчасного та ефективно-сталого нормативного забезпечення. За допомогою нормативного підходу правові засоби у сфері господарсько-правових відносин щодо умов, підстав та порядку надання державної підтримки малого та середнього бізнесу запропоновано визначати юридичні вимоги-можливості, які закладені в нормах господарського законодавства та використовуються в процесі практичної реалізації зазначених норм.

6. Надано різновиди засобів державної підтримки МСБ відповідно до певного критерію – фінансового, матеріального, зобов’язально-договірного, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру, що дозволяє структурувати правові механізми їх впливу на суспільні відносини, відділити правову форму від економічного змісту відповідних засобів, чітко визначити в законі особливості тієї чи іншої сфери господарювання, а також

встановити пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах війни та в перспективах повоєнного відновлення.

7. Визначені договірні форми державної підтримки - це юридично оформлені угоди між державою (або її органами) та суб'єктами господарювання, які передбачають надання певних пільг, ресурсів або послуг для розвитку бізнесу, які також є важливим інструментом державної політики, що дозволяє більш цілеспрямовано та ефективно підтримувати МСБ, які мають важливе значення для спрощення взаємодії між державою та бізнесом, адже встановлюють чіткі правила співпраці; збільшення прозорості та підзвітності, тобто забезпечують контроль за використанням державних коштів; зменшення корупційних ризиків, тобто виключають можливість довільної трактування умов співпраці та створення рівних умов для всіх учасників, тобто гарантують справедливий розподіл державної підтримки.

8. Доречним для України є урахування позитивного досвіду іноземних країн відносно порядку надання державної підтримки на підставі нормативного планування шляхом впровадження досвіду: 1) США щодо прийняття раз на 4 роки стратегії розвитку підприємництва яка визначає всебічну підтримку державними організаціями сектора МСБ за напрямками діяльності: збільшення експортних можливостей; надання допомоги в трансферті технологій; поліпшення доступу до довготривалих кредитів для реконструкції, придбання обладнання і виробництва нових конкурентоспроможних товарів і послуг; поширення інформації про різні державні, регіональні і приватні програми, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності МСБ; Японії щодо надання малим підприємствам займу та гарантій по отриманим позикам, тобто субсидій, позик на спеціальних пільгових умовах: на удосконалення та модернізацію виробництва підприємств наукоємної галузі; впровадження розроблених разом з науковими закладами інноваційних технологій; сприяння розвитку легкої та харчової промисловості; розробку та впровадження нових видів

продукції; створення та подальший розвиток нових суб’єктів малого підприємництва у регіонах Японії з низьким рівнем промислового розвитку; Данії і Швеції щодо запровадження спеціальних програм, які спрямовані на стимулювання інновацій у секторі МСБ, наприклад, програма «Інноваційне рішення для України», за якою буде надаватися фінансова підтримка для інноваційних стартапів та малих підприємств; 2) урядових програм Словаччини та Італії, які сприяють створенню мереж та асоціацій МСБ, допомагають обмінюватися досвідом, знаходити нові можливості та розвивати спільні проєкти. Наприклад, програма Enterprise Europe Network надає МСБ доступ до мережі бізнес-контактів та консультаційних послуг у рамках Європейського Союзу; Південної Кореї щодо того, що законодавство країни забов'язує великі промислові підприємства передавати морально (але не фізично) застаріле обладнання для використання у сфері малого і середнього підприємництва; Казахстану, де для поширення доступу суб’єктів малого підприємництва до виконання держзамовлень впроваджені схеми попереднього кредитування суб'єктів малого підприємництва, уряд щорічно затверджує номенклатуру держзамовлень товарів, робіт та послуг, які будуть закуплені в малих підприємств, а також встановлена заборона на придбання держустановами імпортних товарів, аналоги яких виробляються на малих підприємствах, що сприяє підвищенню попиту на вітчизняну продукцію.

9. На основі проведеного дослідження пропонуємо внести такі зміни до законодавства:

- в умовах відсутності нормативного поняття «державна підтримка суб’єктів малого підприємництва» доречним є його визначення шляхом внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», а саме: державна підтримка суб’єктів малого підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників - це організаційно-управлінське рішення спеціально-компетентних державних органів щодо порядку та умов

надання певних заходів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру суб'єктам малого та середнього підприємництва – сільськогосподарських товаровиробників, з метою стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності та Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» - державна підтримка суб'єктів малого підприємництва - це організаційно-управлінське рішення спеціально-компетентних державних органів щодо порядку та умов надання певних заходів фінансового, інформаційно-консультаційного, інвестиційного та іншого характеру суб'єктам малого та середнього підприємництва, з метою стабілізації їх платоспроможності та конкурентоздатності;

- з метою систематизації та уніфікації нормативних положень щодо інноваційної підтримки МСБ доречним є внесення змін до Закону України «Про інноваційну діяльність» відносно спрощення дозвільних процедур для МСБ щодо легалізації (комерціалізації) інновацій шляхом: фінансування експертизи інноваційного проєкту експертною організацією за рахунок держави; продовження строку Свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного (пріоритетного інноваційного) проєкту до десяти років після дати його видачі; скоротити строк розгляду центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інноваційної діяльності, проєкту, поданого для державної реєстрації як інноваційного, до трьох місяців від дати його прийняття;

- з метою підвищення ефективності процедури надання державної допомоги шляхом запровадження конкурсного порядку її отримання, для чого доречним є доповнення ст. 1 «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» поняттями конкурсу про надання державної підтримки як розпорядчої процедури, яка визначається в нормативних програмних документах (або пов'язана із ними) та складається з послідовних етапів, з метою персоніфікації

її отримувачів та конкурсної пропозиції як індивідуально-формальних документів (фінансово-розрахункового характеру), які подаються суб'єктами господарювання на участь у конкурсі та які обов'язково містять інформацію щодо обґрунтування надання державної підтримки у формі, визначеній законодавством;

- з метою широкого доступу до державної підтримки у період воєнного та повоєнного господарювання суб'єктів малого та середнього підприємництва доречним є доповнення ст. 4 «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» ч. 2 у редакції:

«Державна допомога суб'єктам малого та середнього підприємництва в період воєнного стану та одного року після його закінчення може реалізовуватися в таких формах: надання комунального майна в безоплатне користування, у разі якщо суб'єкт надає послуги, що становлять загальний економічний інтерес; списання безнадійної заборгованості з орендної плати, неустойки, пені та невідшкодованих витрат на вчинення виконавчих написів нотаріуса за оренду об'єктів комунальної власності; звільнення від сплати орендної плати суб'єктів господарювання, зокрема, на період літніх канікул тих суб'єктів господарювання, які орендують комунальне майно в навчальних закладах міста і надають послуги, пов'язані з навчально-виховним процесом; фінансова підтримка громадським об'єднанням осіб з інвалідністю; фінансова підтримка на виконання статутної діяльності (заробітна плата, оплата послуг за друк газет та інші видатки);

- у світлі швидкого та ефективного воєнного та повоєнного відновлення представляється за доцільне змінити умови надання державної підтримки МСБ за деякими критеріями, наприклад: 1) щодо реструктуризації: збільшити період отримання державної допомоги до двадцяти чотирьох місяців; зменшити до одного року строк провадження господарської діяльності, як умови отримання статусу одержувача державної допомоги шляхом внесення

відповідних змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання»: 2) охорони навколишнього природного середовища: можливості отримання МСБ державної допомоги на безпосередні витрати на проведення екологічного дослідження територій, постраждалих внаслідок воєнних дій, збільшити строк дії програми державної допомоги та/або індивідуальної державної допомоги до десяти років та збільшити до 100 відсотків розмір державної допомоги на високоефективну когенерацію шляхом внесення змін до Постанови КМУ «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища»;

- визначити в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» їх кількісні показники, а саме: кількість працюючих, доходу або ж баланс активів, зобов'язань і капіталу на підставі звітньо-бухгалтерської документації, яка обов'язково подається до бізнес-плану та є його додатком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show (дата звернення: 30.04.2024).
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. 07.02.1992, 25.03.1957. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 30.04.2024).
3. Директива Ради 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 року про спільну систему податку на додану вартість. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928#Text (дата звернення: 02.09.2024).
4. Регламент Ради (ЄС) № 2015/1589 від 13 липня 2015 року про встановлення детальних правил застосування статті 108 Договору про функціонування Європейського Союзу (кодифікація). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_032-15#Text (дата звернення: 02.09.2024).
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 30.04.2024).
6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1992 № 1798-XII у ред. від 27.04.2024. База даних «Законодавство

України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 30.05.2024).

7. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII у ред. від 07.09.2023. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text (дата звернення: 30.04.2024).

8. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV у ред. від 31.12.2023. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text (дата звернення: 30.04.2024).

9. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 51–52. Ст. 447.

10. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV у ред. від 31.03.2023. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text (дата звернення: 30.05.2024).

11. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України від 21.12.2000 № 2157-III у ред. від 10.06.2012. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text (дата звернення: 30.05.2024).

12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

13. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

14. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (дата звернення: 02.09.2024).

15. Про індустріальні парки : Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text (дата звернення: 02.09.2024).

16. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг. Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text (дата звернення: 02.09.2024).

17. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14 (дата звернення: 20.05.2024).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України : Закон України від 09.08.2023 № 3295-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text (дата звернення: 30.05.2024).

19. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 14. Ст. 168. (втратив чинність з 01.01.2004).

20. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 № 1353-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 02.09.2024).

21. Про затвердження Порядку надання повної або часткової компенсації відсоткової ставки за кредитами (позиками) на облаштування та/або здійснення господарської діяльності у межах індустріальних (промислових) парків : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 1208. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1208-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

Про затвердження Порядку надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, необхідних для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Заява від 28.10.2022 № 1207. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

22. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія від 05.08.2020 № 695. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text дата звернення: 02.09.2024).

23. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1060. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.03.2024).

24. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 17.03.2022 р. № 305. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

25. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на надання послуг, що становлять загальний економічний інтерес : постанова Кабінету Міністрів України від 05.01.2024 № 12. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/12-2024-%D0%BF#n8 (дата звернення: 10.03.2024).

26. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2018 № 36. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/36-2018-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.03.2024).

27. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання для забезпечення розвитку регіонів та для підтримки середнього та малого підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України 18.04.2023 № 348. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2023-%D0%BF#n137 (дата звернення: 10.03.2024).

28. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 534. База даних

«Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

29. Деякі питання забезпечення розвитку інновацій та технологій для потреб оборони : Постанова Кабінету Міністрів України 08.03.2024 № 262. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.03.2024).

30. Про надання фінансової державної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

31. Про затвердження Порядку проведення оцінювання заяв, критеріїв оцінювання та необхідної кількості балів (оцінки) для прийняття Державним центром зайнятості рішень про надання мікрогрантів/грантів на створення або розвиток власного бізнесу, форми бізнес-плану, форми договору про надання мікрогранту, форми договору про надання гранту, а також кінцевих строків подання заяв на отримання мікрогрантів/грантів : Наказ Міністерства економіки від 06.07.2022 р. № 1969. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-22#Text (дата звернення: 02.09.2024).

32. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 738. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

33. Порядок надання державних гарантій на портфельній основі : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 723 (в редакції

постанови Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 472). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.09.2024).

34. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 30.04.2024).

35. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 02.09.2024).

36. Про затвердження Порядку проведення оцінювання заяв, критеріїв оцінювання та необхідної кількості балів (оцінки) для прийняття Державним центром зайнятості рішень про надання мікрогрантів/грантів на створення або розвиток власного бізнесу, форми бізнес-плану, форми договору про надання мікрогранту, форми договору про надання гранту, а також кінцевих строків подання заяв на отримання мікрогрантів/грантів : наказ Міністерства економіки України від 06.07.2022 р. № 1969. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0751-22#Text (дата звернення: 02.09.2024).

Спеціальна література:

37. Аверочкіна Т. В., Коваль Н. О., Федотов О. П. Організаційно-правові аспекти діджиталізації галузевих управлінських сервісів в Україні. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2023. № 2 (80). С. 138-142.

38. Андрющенко Г. О. Малі підприємства: критерії визначення. *Формування ринкових відносин*. 2009. № 10. С. 245–248.

39. Артеменко А. Побудова системи державної допомоги: тренди, завдання, досягнення / Блог – LB.ua. : вебсайт. 2019. 18 квіт. URL: https://lb.ua/blog/anna_artemenko/424917_pobudova_sistemi_derzhavnoi.html (дата звернення: 30.05.2024).

40. Безух О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 92 с.

41. Бестужева С. В. Міжнародна економічна діяльність України : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2010. 211 с.

42. Бізнес-планування : навч. посіб. / Т. Г. Васильців, Я. Д. Качмарик, В. І. Блонська, Р. Л. Лупак. Київ : Знання, 2013. 173 с.

43. Будурова Г. М. Судовий та арбітражний механізми захисту прав інвесторів при експропріації та націоналізації майна. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 172-176. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/40.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

44. Будурова Г. М. Деякі питання правових засобів державної підтримки малого та середнього підприємництва. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 10. С. 559-562. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/132

45. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практик. Київ : Товариство «Знання», 2001. 277 с.

46. Василенко В. А. Аспекти формування конкурентних позицій підприємств в сучасних умовах. *Проблеми системного підходу в економіці : зб. наук. праць. Київ : НАУ.* 2014. Вип. 47. С. 36-40.

47. Васильєва Л. М. Розвиток малого підприємства в зарубіжних країнах. *Держава та регіони*. 2010. № 2. С. 55–58.

48. Ведення бізнесу під час війни в Україні: Опитування Американської торговельної палати в Україні 12–18 квітня 2022 року. URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2022/04/AmCham-UkraineSurvey_UKR.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

49. Ведення бізнесу після 15 місяців повномасштабної війни в Україні: Опитування Американської торговельної палати в Україні та EY Україна. URL: https://chamber.ua/ua/news/rezultaty-opytuvanniapalaty-ta-ey-vedennia-biznesu-pislia-15-misiatsivpovnomasshtabnoi-viyny-v-ukraini/ (дата звернення: 17.11.2024).

50. Ветеранське підприємництво: проблеми та можливі рішення (2023). Запорізька міська рада : офіційний вебсайт. URL: https://zp.gov.ua/upload/ (дата звернення: 02.09.2024).

51. Верховною Радою України прийнято Закон, який запроваджує процедуру превентивної реструктуризації : повідомлення Прес-служби Апарату Верховної Ради України від 20 вересня 2024. Новини комітетів / ВР України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/253801.html (дата звернення: 10.03.2024).

52. Вплив війни на МСП в Україні / Галина Стрикун. Національна платформа малого та середнього бізнесу : вебсайт. URL: https://platforma-msb.org/vplyv-vijny-na-msp-v-ukrayini/ (дата звернення: 02.09.2024).

53. Возняковська К. А., Баряхтар М. П. Державна підтримка бізнесу як пріоритет фінансової стабільності економіки. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2024. № 1. URL:

http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2024/8.pdf (дата звернення: 30.08.2024).

54. Возняковська К. А. Щодо питання кредитування малого та середнього бізнесу в Україні: нові правила. *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 1. С. 56-61.

55. Галушка З. І. Стратегічний стейкхолдер-менеджмент: теоретична концепція й особливості застосування. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Економіка»*. 2020. Вип. 829. С. 52–58.

56. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 412 с.

57. Глібко С. В., Гречко О. О. Конституційні гарантії права на підприємницьку діяльність. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 2. С. 154–160.

58. Городенська К. Г. Діджиталізація – диджиталізація – дигіталізація. *Українська мова і література в школах України*. 2020. № 12. С. 12-17.

59. Господарський кодекс України : наук.-практ. коментар / за ред О. І. Харитонової. Харків : Одіссей, 2007. 831 с.

60. Гранти ветеранам: 200 млн грн. грантів від держави отримають ветерани та члени їхніх родин на розвиток бізнесу. Міністерство економіки України: офіційний вебсайт. 01.04.2024. URL : https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b9c0d690-e7a9-44e1-9a7f-7d3221736338&title=GrantiVeteranam-200-Mln (дата звернення: 02.09.2024).

61. Гурмак В. М. Перспективи залучення український компаній до транснаціонального бізнесу: досвід Південної Кореї. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 2. С. 145–148.

62. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190–195.

63. Дергачова Г., Колешня Я. Цифрова трансформація бізнесу: сутність, ознаки, вимоги та технології. *Економічний вісник НТУУ КПІ.* 2020. URL: http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/216367/216461 (дата звернення: 02.09.2024).

64. Державна допомога суб'єктам господарювання : листопад 2021 : посібник для суддів / Європейський банк реконструкції і розвитку. 40 с. URL: https://nsj.gov.ua/files/1643191649Handbook%20on%20State%20Aid_Final.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

65. Доброва Н. В. Основи бізнесу : навчальний посібник. Одеса : Бондаренко М. О., 2018. 305 с.

66. Добровольська В. В., Ляховецький О. О. Штучний інтелект як об'єкт господарських правовідносин. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 31-37.

67. Добровольська В. В., Будурова Г. М. Державна підтримка бізнесу в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. Вип. 5. С. 393-398.

68. Дорогань О. Правова євроінтеграція : як українське законодавство адаптується до європейського. Офіс ефективного регулювання : вебсайт. URL: https://brdo.com.ua/analytics/pravova-yevrointegratsiya-yak-ukrayinske-zakonodavstvo-adaptuyetsya-do-yevropejskogo/ (дата звернення: 02.09.2024).

69. Дякуновський О. Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. Вінниця, 2021. 24 с.

70. Дячкіна А. Гранти для ветеранів: хто та як може отримати кошти на розвиток бізнесу. *Економічна правда*. 2023. URL: https://epravda.com.ua/publications/2023/11/30/707098/ (дата звернення: 02.09.2024).

71. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

72. Задихайло Д. В. Холдингові об'єднання як форма концентрації економічної влади: правові позиції. *Юрист України*. 2013. № 4. С. 50–57.

73. Зайчук О., Заєць А., Журавський В., Копиленко О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.

74. Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК у 2029–2021 роках. Опубліковано 20.12.2021. Міністерства аграрної політики та продовольства України : вебсайт. URL: https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoyi-pidtrimki-v-galuzi-apk (дата звернення: 30.08.2024).

75. «Зроблено в Україні»: Аграрії можуть отримати часткову компенсацію вартості сільгосптехніки 44 вітчизняних виробників. Міністерство економіки України : вебсайт. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=07004c9a-8e2f-4f1d-b63b-f3f684153d56&title=ZroblenoVUkraini-Agrarii (дата звернення: 02.09.2024).

76. Зубко Т. Л. Економічна безпека підприємства: виклики XXI сторіччя: монографія. Київ : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2021. 420 с.

77. Зятіна Д. В. Вирішення проблем державної підтримки інноваційної діяльності в Україні з урахуванням практики ЄС. *Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції* : монографія / за ред. С. В. Ківалова, О. П. Подцерковного. Одеса : Фенікс, 2015. С. 205–218.

78. Енциклопедія сучасної України : у 24 т. / Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України [та ін.] ; ред.: І. М. Дзюба [та ін.]. Київ : Поліграфкнига : САМ. Т. 10: З-Зор. 2010. 711 с.

79. Індустріальні парки в Україні: податкове стимулювання / Департамент оподаткування юридичних осіб, опубліковано 30 листопада 2022 о 15:56. Державна податкова служба України : офіційний портал. 2024. URL:

https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatki-ta-zbori/mistsevi-podatki/podatok-na-neruhome-mayno--/komentari-fahivtsiv-dps-/print-636391.html (дата звернення: 02.09.2024).

80. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Червень 2023 року. Національний інститут стратегічних досліджень : вебсайт. URL: https://niss.gov.ua/news/(дата звернення: 30.08.2024).

81. Калаченкова К. О. Підприємництво та бізнес: трансформація співвідношень категорій в еру інформатизації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 15-18.

82. Кахнова М. Грантування бізнесу під час війни: яку фінансову допомогу можна отримати від держави на розвиток власної справи? *Юридична газета online.* 12 серпня 2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/grantuvannya-biznesu-pid-chas-viyni-yaku-finansovu-dopomogu-mozhna-otrimati-vid-derzhavi-na-rozvitok.html (дата звернення: 02.09.2024).

83. Кічурчак М. В. Фіскальна децентралізація як чинник удосконалення відтворення суспільних благ в економіці України. *Регіональна економіка.* 2016. № 2. С. 141-148.

84. Кобець І. Антимонопольний має нові повноваження: до чого готуватися бізнесу? *Дзеркало тижня : вебсайт*. 2024. 20 березня. URL: https://zn.ua/ukr/business/antimonopolnij-maje-novi-povnovazhennja-do-choho-hotuvatisja-biznesu.html (дата звернення: 30.08.2024).

85. Ковальова А. Ю. Підходи до створення успішного стартапу: світовий досвід. URL: http://confcontact.com/2014_02_meshko/37_Kovalyova.htm (дата звернення: 02.09.2024).

86. Козаченко Г. В., Воронкова А. Є., Медіаник В. Ю., Назарова В. В. Малий бізнес: стійкі та компенсаторні можливості: монографія. Київ: Лібра, 2003. 328 с.

87. Комаріст О. І. Зміст маркетингу інновацій у діяльності підприємства. Полтавський державний аграрний університет : вебсайт. URL: http://www.pdaa.edu.ua/s (дата звернення: 02.09.2024).

88. Коментар «Застосування законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання» / О. М. Кубецька, О. В. Неклеса, Я. С. Палешко, Д. Б. Санакоєв. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 40 с.

89. Корнух О. В. Стартап як прогресивна форма інноваційного підприємницва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 26-30.

90. Король В. І. Стратегічні пріоритети регуляторної політики ЄС в сфері господарської діяльності малих та середніх підприємств. *Міжнародне приватне право*: *Україна та ЄС*. 2013. № 12. С. 173.

91. Крицька І. Кредитна програма «5-7-9» стає надто великою. Це непокоїть МВФ, але уряд готує аналог і для великого бізнесу. У чому проблема популярного проєкту. Forbes Ukraine : вебсайт. 2023. URL: https://forbes.ua/money/kr (дата звернення: 02.09.2024).

92. Кубрак Г. О. Місце державної підтримки МСБ в державній економічній та правовій політиці України в сучасних умовах // *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викліків*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квіт. 2024 р.); за заг. hед. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2024. С. 709-712.

93. Кубрак Г.О. Державна підтримка малого та середнього підприємництва: вирішення окремих правових проблем. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 305-311.

94. Кубрак Г. О. Проблеми правового забезпечення інструментів цифровізації як об'єктів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Право та державне управління.* 2024. № 2. С. 241-250.

95. Кубрак Г. О. Щодо договірної форми державної підтримки суб'єктів малого підприємництва // *Україна-2024: глобальні та регіональні виклики*: Міжнар. наук.-практ. онлайн-конференція (м. Рівне, 11 жовтня 2024 року); за заг. редакцією О. А. Мітчук. Рівне : Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, 2024. С. 130-132.

96. Кубрак Г. О. Перспективи державної підтримки суб'єктв малого бізнесу: правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 615-623.

97. Кубрак Г. О. Правове регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 6. С. 58-65.

98. Кубрак Г. О. Щодо поняття та ознак державної підтримки // Advances in law: the view of domestic and foreign scholars (October 3–4,2024. Riga, the Republic of Latvia) : International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 90-94.

99. Кугій А. А., Сокотенюк С. М. Структурний аналіз фінансового забезпечення малого та середнього підприємництва. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2015. № 12. С. 238–245.

100. Кулик О. Система державної допомоги в Україні: як європейські вимоги можуть зробити її більш ефективною. Український центр європейської політики : вебсайт. 2019. 60 с. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/derjdopomoga_web.pdf (дата звернення: 02.09.2024).

101. Лапутіна Ю. Ветеранське підприємництво – майбутнє української економіки. 26 січня 2024. *Економічна правда : вебсайт*. URL: https://www.epravda.com.ua/ (дата звернення: 02.09.2024).

102. Лебьодкін К. С. Державна підтримка суб'єктів господарювання малого бізнесу. *Економічна теорія та право*. 2016. № 2 (25). С. 183-194.

103. Лебьодкін К. С. Господарсько-правова політика щодо державної підтримки суб'єктів господарювання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2013. № 2 (13). С. 182–191.

104. Левицький В., Радинський С. Імплементація законодавства України у сфері підприємництва в межах асоціації з ЄС. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах : зб. тез доповідей Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, 31 березня 2023 р. / за заг. ред. О.В. Панухник. Тернопіль : ФОП Паляниця В.А., 2023. С. 56-61. URL : https://elartu.tntu.edu.ua/ (дата звернення: 02.09.2024).

105. Лемешко М.О. Екосистема підтримки бізнесу в умовах пандемії COVID-19 в Україні та в окремих країнах ЄС. *Економіка і організація управління*. 2020. № 2(38). С. 109-123.

106. Ліллемяе О. Е. Концепція поняття «державна допомога». *Право України*. 2018. № 5. С. 46–59.

107. Ліллемяе О.Е., Джабраілов Р.А. Застосування правил державної допомоги під час фінансування об'єктів інфраструктури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 306-309.

108. Лічак Д. В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2011. 21 с.

109. Мангушев Д. В. Релокація бізнесу в умовах війни. *Інфораструктура ринку*. 2023. № 75. С. 119-124.

110. Мареніченко В. В. Механізми реалізації державного регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу в умовах інтеграції України до

Європейського Союзу. *Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління».* 2013. № 1 (8). С. 48–53. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vamcudu_2013_1_9 (дата звернення: 02.09.2024).

111. Марченко О. С. Економіка та організація консалтингової діяльності: конспект лекцій для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051«Економіка» спеціалізації «Бізнес-консалтинг» фінансово-правового факультету. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. 90 с.
112. Маслова Я. І. Співвідношення понять «нагляд» і «контроль» у державному управлінні України. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 62. С. 70-77.
113. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2. С. 3–11.
114. Менів Я. О. Особливості правового забезпечення діяльності господарських організацій великого бізнесу в Україні : монографія. Харків : Право, 2021. 200 с.
115. Методичні вказівки до виконання виконання практичних робіт з курсу «Бізнес-консалтинг» для студентів усіх форм навчання спеціальності 051 «Економіка» / уклад. С. О. Васильцова. Харків : НТУ «ХПІ». 38 с.
116. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону : монографія / ра заг. ред. канд. економ. наук, професора А. З. Підгорного. Одеса : Атлант, 2012. 303 с.

117. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71.

118. Микитюк П. П, Крисько Ж. Л., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Скочиляс С. М. Інноваційний розвиток підприємства : навч. посіб. Тернопіль : ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.

119. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. В. Галунька. Київ : Професіонал, 2019. 740 с.

120. Національна безпека України в реаліях масштабної військової агресії : колективна монографія / за заг. ред. К.А. Возняковської. Чернівці, 2024. 380 с.

121. Новіков В. Відновлення Японії після Другої світової війни. Чи допоможе цей досвід Україні? Цензор.НЕТ : інтернет-портал. 14.03.2023. URL: https://biz.censor.net/columns/3405454/vidnovlennya_yaponiyi_pislya_drugoyi_svitovoyi_viyiny_chy_dopomoje_tseyi_dosvid_ukrayini (дата звернення: 02.09.2024).

122. Нові повноваження господарських судів : [огляд] / підготував Д. Федорчук. *Юридичний вісник України*. 2024. № 5–6. С. 39.

123. Носков О. М. Державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 7. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-02-12 (дата звернення: 02.09.2024).

124. Ольвінська Ю. О. Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=814 (дата звернення: 02.09.2024).

125. Ольшанська О. Місце малого та середнього бізнесу в економіках країн ЄС та України: спрямованість України на досвід європейських країн // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали XIX наук.-практ. конф. 16 червня 2022 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпро : НТУ ДП, 2022. С. 81-84.

126. Омельченко А. І., Бугера М. В. Особливості становлення ветеранського підприємництва в Україні під час війни // 2024: V Міжнародна науково-практична конференція «Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи». URL: https://confmanagement-proc.kpi.ua/article/view/303600 (дата звернення: 02.09.2024).

127. Опитування українського бізнесу. Липень 2022 / Gradus Research company. URL: https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes___Ukrainian_Business_Survey.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

128. Основи управлінського консультування : навч. посіб. / Б. Г. Шелегеда, О. М. Шарнопольська, Л. М Василишина. Донецьк : ТОВ «ВРА «Епіцентр», 2013. 188 с.

129. Остапенко Ю. І., Бондаревич М. П. Правове регулювання державної підтримки малого підприємництва: досвід України та Польщі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2019. Вип. 28. С. 66–72.

130. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні / Центр економічного відновлення (CER), ADVANTER GROUP, Програма розвитку ООН (UNDP). Київ, 2024. 86 с.

131. Павловський М., Гацька Л., Завадська О. Діджитал трансформація бізнесу в умовах сучасних змін. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 50. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-31 (дата звернення: 02.09.2024).

132. Панухник О., Голич Н. Погляд на категорію «малий бізнес» у призмі сучасного бачення та європейських підходів. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 3. С. 90-97.

133. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист. Львів : Край, 2007. 220 с.

134. Петрова Н. О. Адміністративно-правові засади моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні : дис. … д-ра філософії за спец. : 081 «Право». Суми, 2021. 293 с.

135. Петруненко Я. В. Поєднання прямих та непрямих господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів: пошук оптимальних моделей. *Правова держава*. 2019. Вип. 33. С. 86–91.

136. Петруненко Я. В. Поняття державної підтримки суб'єктів господарювання як засобу забезпечення ефективного використання бюджетних коштів. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 6. С. 110–115.

137. Печалін О. Пропозиції до Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року. Спілка підприємців «Стіна» : вебсайт. URL: https://stina.org.ua/novyny-spilky/propozytsiyi-strategiyi-vidnovlennya-stalogo-rozvytku-ta-tsyfrovoyi-transformatsiyi-malogo-ta-serednogo-pidpryyemnytstva-na-period-2027-roku/ (дата звернення: 30.04.2024).

138. Підприємництво та його організаційно-правові засади : навч. посіб. / О. В. Коваленко. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.

139. Підтримка малого і середнього підприємництва. Урядовий портал. 2020. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne- a

140. Пікуль В. С. Що таке стартап? Єдина служба правової допомоги 3222. URL: http://3222.ua/article/scho_take_startap.htm (дата звернення: 02.09.2024).

141. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

142. Подцерковний О. П. Щодо трансформації договірних та організаційних засобів державної економічної політики воєнного часу. *Право України*. 2023. № 9. С. 9–23.

143. Подцерковний О. П., Зятіна Д. В. Засоби державної підтримки інноваційної сфери // Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції : монографія / за ред. С. В. Ківалова, О. П. Подцерковного. Одеса : Фенікс, 2015. С. 58–76.

144. Подцерковний О. П. Щодо реформування господарського судочинства у світлі нових концепцій. *Аналітично-порівняльне право*. 2023. № 4. С. 201-207.

145. Подцерковний О.П. Про необхідність системного економіко-правового стимулювання розвитку галузей економіки (на прикладі суднобудування). *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 60-65.

146. Подцерковний О. П., Кубрак Г. О. До питання про господарсько-правові критерії класифікації засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Юридичний науковий журнал.* 2024. № 8. С. 516-522.

147. Пономаренко В. Індустріальні парки в агропромисловому секторі економіки. 05 квітня 2024. Юридична компанія «Армада» : вебсайт. URL: https://armada.law/blog/industrialni-parky-v-agropromyslovomu-sektori-ekonomiky/ (дата звернення: 02.09.2024).

148. Попков Д. Ефективний судовий контроль за дискреційними повноваженнями АМКУ: чи існують ризики «легалізації свавілля» за умов недостатньої правової визначеності. *Судово-юридична газета*. 2023. 19 груд. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/288471-efektivniy-sudoviy-kontrol-za-diskretsiynimi-povnovazhennyami-amku-chi-isnuyut-riziki-legalizatsiyi-svavillya-za-umov-nedostatnoyi-pravovoyi-viznachenosti (дата звернення: 30.05.2024).

149. Поповенко Н. С. Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні. *Сучасні проблеми регіонального розвитку.* 2012. № 1 (2). С. 126–132.

150. Посібник для суддів. Державна допомога суб'єктам господарювання. Листопад 2021. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/620/3c0/0c9/6203c00c947ec265372141.pdf (дата звернення: 02.09.2024).

151. ПриватБанк – Учасник програми «Доступні кредити 5-7-9%». ПриватБанк : вебсайт. 2024. URL: https://privatbank.ua/business/5-7-9 (дата звернення: 02.09.2024).

152. Притика Д. М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 26 с.

153. Продан О. Інтерв'ю під час телемарафону на Суспільному. URL: https://suspilne.media/ (дата звернення: 02.09.2024).

154. Размєтаєва Ю. С. Юридичний засіб. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / НАПрН України [та ін.] ; редкол. вид.: В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко [та ін.]. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. 952 с.

155. Річний звіт про надання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні за 2022 рік. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/613/0b3/a45/6130b3a45c7dc400334459.pdf (дата звернення: 02.09.2024).

156. Розвиток бізнес-середовища в Україні: окремі аспекти правового забезпечення : монографія / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 203 с.

157. Роз'яснення з питань застосування законодавства у сфері державної допомоги від 5 жовтня 2017 р. № 35-рр/дд / Антимонопольний комітет України. URL: https://surl.li/ufcgrg (дата звернення: 05.08.2024).

158. Руда О. Л., Турчик М. М. Організація банківського кредитування малого та середнього бізнесу в Україні. *Ефективна економіка.* 2018. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6610 (дата звернення: 02.09.2024).

159. Русанюк В. В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 102–111.

160. Савчин М. В. Правове регулювання та економічні свободи і права : монографія / за ред. М. Савчина. Ужгород : РІК-У, 2020. С. 9–37.

161. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства : підручник. Тернопіль : Вид-во «Економічна думка». 2006. 390 с.

162. Саніахметова Н. О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 1998. 32 с.

163. Саракуца М. О., Ямченкська М. М. Створення системи моніторингу та контролю за державною допомогою в Україні у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацією між Україною та ЄС. *Правова держава*. 2020. Вип. 37. С. 159–168.

164. Сарновська С. О. Інструментальні засоби правового регулювання. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2007. № 7. С. 20–25.

165. Свириденко Ю. Допомога бізнесу на понад 41 млрд грн. Міністерка економіки Юлія Свириденко про шість основних економічних програм у проєкті держбюджету – 2024. Forbes Ukraine : вебсайт. 2023. URL: https://forbes.ua/money/dopomoga-biznesu-na-ponad-41-mlrd-griven-ministerka-ekonomiki-yuliya-sviridenko-pro-shist-osnovnikh-ekonomichnikh-program-u-proekti-derzhbyudzhetu-2024-26092023-16256 (дата звернення: 02.09.2024).

166. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., доповн. і переробл. Київ : Прав. єдність, 2014. 525 с.

167. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6: П-По; уклад.: В. М. Білоноженко, С. І. Головащук, В. Й. Горобець та ін.; ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. 1975. 832 с.

168. Словник української мови : у 20 т. / Укр. мовно-інформ. фонд НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; уклад.: І. В. Шевченко [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2014. Т. 5: З-Зв'янути. 992 с.

169. Смик Е. Використання факторингу у фінансуванні економічної діяльності. *Науковий вісник. Український держ. лісотехн. ун-т*. 2005. Вип. 15.5. С. 303–308.

170. Стратегії розвитку малого та середнього бізнесу / Команда YC.Market. 2024. 26 січня. URL: https://blog.youcontrol.market/stratieghiyi-rozvitku-malogho-ta-sieriednogho-bizniesu/ (дата звернення: 30.04.2024).

171. Струк Н., Євтушенко Н., Хлевицька Т., Насад Н., Рязанцев Р. Аналіз впливу цифрових трансформацій на розвиток національних бізнес-структур. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. № 6(47). С. 219–221.

172. Табінський В. А., Калашник М. В., Калмиков Д. В. Державна підтримка малого бізнесу як чинник соціальної політики держави. *Економіка і суспільство.* 2017. № 10. С. 126–130.

173. Тарахонич Т. І. Змістовна характеристика правових засобів: сучасні погляди. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 36–39.

174. Теорія держави і права. Академ. курс : підручник / авт.-уклад.: О. В. Зайчук, А. П. Заєць, Н. М. Оніщенко [та ін.]. -ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 68 с.

175. Ткаченко Т. П., Тульчинський Р. В. Розвиток інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2010. № 7. С. 223-229.

176. Тлумачний словник української мови. Словник : портал української мови та культури. URL: https://eslovnyk.com/ (дата звернення: 02.09.2024).

177. Труш І. В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2005. 21 с.

178. Україна після перемоги. Бачення України 2030. Економічна політика. Київ : 2023. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Ukraina_pislia_peremohy_Bachennia_Ukrainy_2030_Ekonomichna_polityka.pdf? (дата звернення: 02.09.2024).

179. У 2024 році Мінекономіки прогнозує зростання ВВП на 4,6% та інвестицій – на 29,6%, - Юлія Свириденко. Міністерство економіки України : офіційний вебсайт. 2024. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/u-2024- (дата звернення: 30.04.2024).

180. Український бізнес назвав головні проблеми у відносинах із владою (16.02.2023). Mind.ua : вебсайт. URL: https://mind.ua/publications/20253453-ukrayinskij-biznes-nazvav-golovni-problemi-u-vidnosinah-iz-vladoyu (дата звернення: 30.04.2024).

181. Феофанова І. Трансформація інституту державної допомоги суб’єктам господарювання в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 46–50.

182. Феофанова І. М. Допустимість державної допомоги: господарсько-правовий аспект : дис. … д-ра філос. : 081 – «Право». Одеса, 2023. 220 с.

183. Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 424 с.

184. Черкашин В., Дубровський В., Гетман О. Аналітичий огляд: Міжнародний досвід застосування регуляцій у відносинах виробників харчової продукції та торговельних мереж. Київ, 2023. 19 с. URL: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2023/04/CASE_food_final.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

185. Черненко С. М. Роль малого підприємництва у створенні інноваційно-конкурентного середовища України в регіональних інноваційних системах. *Економіка та управління національним господарством*. 2012. № 3. С. 56-61.

186. Шабанов Р., Ждан М. Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 84–88.

187. Швидка Т. І., Халецька К. К. Ведення господарської діяльності фізичними особами підприємцями у період воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 177-181.

188. Шевчук А. В. Щодо поняття та основних змістовних елементів державної підтримки малого бізнесу. *Young Scientist*. 2017. № 9(49). С. 54–59.

189. Шкляр С. Концепція державної допомоги та відповідна нормативно-правова база в ЄС та України // Державна допомога суб'єктам господарювання : посібник для суддів. 2021 (листопад). С. 8–26. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/620/3c0/0c9/6203c00c947ec265372141.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

190. Шпаков В. В. Правовий механізм державного регулювання: засоби, склад та система. *Економічна теорія та право*. 2015. № 4. С. 188–198.

191. Шпомер А. І. Правові проблеми визначення, змісту та форм державної допомоги суб’єктам господарювання. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 4 (44). С. 156–161.

192. Шпомер А. І., Пророченко В. В. Правові проблеми визначення поняття, змісту та форм державної допомоги суб'єктам господарювання. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4. С. 156–161.

193. Як отримати грант на розвиток переробного підприємства? Міністерство економіки України : офіційний вебсайт. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=5ca6af36-01cc-464b-983b-acc7157c7e9d&title=YAkOtrimatiGrantNaRozvitokPererobnogoPidprimstva-&showMenuTree=true (дата звернення: 30.04.2024).

194. Яценко В. Діджиталізація – сучасний фактор розвитку бізнес-процесів. *Ефективна економіка*. 2022. № 2. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.2.200 (дата звернення: 30.04.2024).

195. Audretsch D., Moog P. Democracy and entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2022. № 46.2. P. 368–392.

196. BUSINESSEUROPE 2024. European Transparency. 2024. URL: https://www.businesseurope.eu/publications?category[]=61(дата звернення: 30.04.2024).

197. Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (Text with EEA relevance) (notified under document number C(2003) 1422) *Official Journal of the European Union*. 124, 20.5.2003, p. 36–41 URI: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2003/361/oj/eng (дата звернення: 30.04.2024).

198. Consultation with Stakenholders in the Shaping of National and Regional Policies Affecting Small Business: Final Report of the Expert Group / European

Commission. 2005. 129 p. URL: https://surl.li/wfdmqa (дата звернення: 30.04.2024).

199. Council directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax. *Official Journal of the European Union*. 347, 11.12.2006, p. 1–118. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/112/oj/eng (дата звернення: 30.04.2024).

200. Chapter 4. The strategic framework and delivery system for SME and entrepreneurship policy in Ireland / SME and Entrepreneurship Policy in Ireland, OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship. OECD Publishing, Paris. URL: https://doi.org/10.1787/e726f46d-en (дата звернення: 30.05.2024).

201. Freeman R. E. Strategic Management: a stakeholder approach. Boston : Pitman, 1984. 276 p.

202. Grants for Veterans and Veteran-Serving Organizations. URL: https://castor.house.gov/constituentservices/va-grants.htm (дата звернення: 30.04.2024).

203. Facts About Small Business: Veteran Ownership Statistics. URL: https://advocacy.sba.gov/2023/11/07/facts-about-small-business-veteran-ownership-statistics-2/ (дата звернення: 30.04.2024).

204. Innovation intermediaries and emerging digital technologies / A. Colovic, A. Caloff, F. Rossi, St. Paladini, M. Bagherzadeh. *Technovation*. 2024. Vol. 133. URL: https://doi.org/10.1016/j.technovation.2024.103022 (дата звернення: 30.05.2024).

205. Jenichen A. The politics of normative power Europe: Norm entrepreneurs and contestation in the making of EU external human rights policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 2022. Vol. 60. Iss. 5, P. 1299-1315. URL: **https://doi.org/10.1111/jcms.13157**

206. Journeault M., Perron A., Vallières L. The collaborative roles of stakeholders in supporting the adoption of sustainability in SMEs. *Journal of Environmental*

Management. 2021. Vol. 28. 112349. URL: https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112349 (дата звернення: 30.05.2024).

207. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression Marketing as a Tool for Building Emotional Connections in the Public Administration Sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. Vol. 10(1). P. 9–16.
208. Mazaraki A., Zubko T. Stability of production and trading companies considering their economic security. *Problems and Perspectives in Management. 2022. Vol.* 20. Iss. 1. P. 445-458.
209. Military Entrepreneur Challenge. URL: https://secondservicefoundation.org/mec/ (дата звернення: 30.04.2024).
210. Official U.S. Government Website. URL: https://sam.gov/content/home (дата звернення: 30.04.2024).
211. Petrunenko I. V., Podtserkovnyi O. P., Kulinich O. O. Determinants of socially oriented state policy of economic relations development. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2029. Vol. 10, is. 6. P. 1732–1740.
212. Report on Public Finance in EMU (2012). European Economy, 4, July. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-4.pdf ; doi: 10.2765/18911 (дата звернення: 30.05.2024).
213. **A «small business act» for European SMEs**. EUR-Lex: website. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/a-small-business-act-for-european-smes.html (дата звернення: 30.04.2024).
214. Veterans in Franchising. URL: https://www.vetfran.org/ (дата звернення: 30.04.2024).
215. Wyszkowska D. Przyszłość finansów samorządowych w Polce w świete ich potreb rozwojowych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*. 2014. 1 (299). P. 151-163.

Матеріали практики:

216. Judgment of the Court of 24 July 2003. C 280/00 Altmark Trans GmbH and Regierungspräsidium Magdeburg v Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH, and Oberbundesanwalt beim Bundesverwaltungsgericht. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-280/00 (дата звернення: 30.04.2024).

217. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, справа №640/65/19 від 31 березня 2020 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88534719 (дата звернення: 30.04.2024).

218. Рішення Господарського суду Волинської області від 24 травня 2023 року Справа № 903/290/23. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/111216478 (дата звернення: 30.04.2024).

219. Рішення АМКУ «Про результати розгляду справи про державну допомогу» від 18.03.2021 № 159-р. Антимонопольний комітет України : офіційний вебпортал. URL: https://amcu.gov.ua/npas/pro-rezultati-rozglyadu-spravi-pro-derzhavnu-dopomogu-96 (дата звернення: 30.04.2024).

220. Рішення АМКУ «Про результати розгляду справи про державну допомогу» від 12.05.2020 у справі №.278-р. Антимонопольний комітет України : офіційний вебпортал. URL: https://amcu.gov.ua/npas/pro-rezultati-rozglyadu-spravi-pro-derzhavnu-dopomogu-46 (дата звернення: 30.04.2024).

221. Про ветеранське підприємство : Проєкт Закону від 14.11.2023 р. База даних «Законотворчість» / ВР України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186 (дата звернення: 30.04.2024).

222. Про основні засади державного нагляду (контролю) : Проєкт Закону України від 05.08.2021 року. База даних «Законотворчість» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72616 (дата звернення: 30.04.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кубрак Г.О. Державна підтримка малого та середнього підприємництва: вирішення окремих правових проблем. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 305-311. URL : http://legalnovels.in.ua/journal/21_2023/43.pdf

2. Кубрак Г.О. Правове регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 6. С. 58-65. URL : http://apnl.dnu.in.ua/6_2023/12.pdf

3. Подцерковний О.П., Кубрак Г.О. До питання про класифікацію засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 516-522. URL :http://www.lsej.org.ua/8_2024/125.pdf

4. Кубрак Г.О. Перспективи державної підтримки суб’єктв малого бізнесу: правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 615-623. URL :http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/2_2024/90.pdf

5. Кубрак Г.О. Проблеми правового забезпечення інструментів цифровізації як об’єктів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Право та державне управління.* 2024. № 2. С. 241-250. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/33.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кубрак Г.О. Місце державної підтримки МСБ в державній економічній та правовій політиці України в сучасних умовах. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : Міжнародна

науково-практична конференція**.** (м. Одеса, 26 квітня 2024 року). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 709-712.

2. Кубрак Г.О. Щодо поняття та ознак державної підтримки. *Advances in law: the view of domestic and foreign scholars* : International scientific conference (Riga, the Republic of Latvia, October 3–4, 2024). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 90-94.

3. Кубрак Г.О. Щодо договірної форми державної підтримки суб'єктів малого підприємництва. *Україна-2024: глобальні та регіональні виклики* : Міжнародна науково-практична онлайн-конференція. (м. Рівне, 11 жовтня 2024 року). Рівне : Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, 2024. С. 130-132.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення, результати та пропозиції, сформульовані в дослідженні оприлюднено на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів» (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній конференції «Advances in law: the view of domestic and foreign scholars (Передові досягнення у сфері права: погляд вітчизняних та зарубіжних вчених)» (м. Рига, Латвійська республіка, 3-4 жовтня 2024 року) – дистанційна участь; Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Україна-2024: глобальні та регіональні виклики» (м. Рівне, 24 жовтня 2024 р.) – дистанційна участь

Додаток Б

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор
Чернівецького навчально-
наукового юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Володимир МАРЧУК

«16» грудня 2024 року

АКТ
впровадження в освітній процес
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
результатів дисертації Кубрака Гліба Олеговича
на тему: «ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: **голови** – професорки Латковської Т.А.,**членів комісії** – професорки Возняковської К.А., професорки Цуркан-Сайфуліної Ю.В., склали цей акт про те, що наукові статті та тези до міжнародних конференцій за результатами дисертації аспіранта кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Кубрака Г.О.«Правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», впроваджені у навчальний процес Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» у рамках викладання занять всіх видів зі студентами з дисциплін «Господарське право», «Юридичний супровід бізнесу», а також у науково-дослідній роботі студентів університету.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації Г.О. Кубрака:

1. Кубрак Г.О. Правове забезпечення основних заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни та перспектив повоєнного відновлення. Національна безпека України в реаліях масштабної військової агресії:колективна монографія / за заг. ред. К.А. Возняковської. Чернівці, 2024. 380 с.
2. Кубрак Г.О. Державна підтримка малого та середнього підприємництва: вирішення окремих правових проблем. *Правові новели*. 2023. № 21. С. 305-311.

3. Кубрак Г.О. Правове регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 6. С. 58-65.

4. Подцерковний О.П., Кубрак Г.О. До питання про господарсько-правові критерії класифікації засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 516-522.

5. Кубрак Г.О. Перспективи державної підтримки суб'єктів малого бізнесу: правовий аспект. *Право і суспільство.* 2024. № 2. С. 615-623.

6. Кубрак Г.О. Проблеми правового забезпечення інструментів цифровізації як об'єктів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Право та державне управління.* 2024. № 2. С. 241-250.

7. Кубрак Г.О. Місце державної підтримки МСБ в державній економічній та правовій політиці України в сучасних умовах. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: Міжнародна науково-практична конференція. (Одеса, 26 квітня 2024 року); за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 709-712.

8. Кубрак Г.О. Щодо договірної форми державної підтримки суб'єктів малого підприємництва. Україна-2024: глобальні та регіональні виклики. Міжнародна науково-практична онлайн-конференція (м. Рівне, 11 жовтня 2024 року); за заг. редакцією О. А. Мітчук. Рівне, Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, 2024. С. 130-132.

9. Кубрак Г.О. Щодо поняття та ознак державної підтримки. Advances in law: the view of domestic and foreign scholars (October 3–4,2024. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga,Latvia :Baltija Publishing, 2024. P. 90-94.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження використовуються під час визначення напрямів наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів і здобувачів Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія».

Голова комісії **проф. Латковська Т.А.**

Члени комісії: **проф. Возняковська К.А.**

проф. Цуркан-Сайфуліна Ю.В.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор Олег ТОДИКА
«11» 2024 року

АКТ

впровадження в навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» результатів дисертації Кубрак Гліба Олеговича на тему «Правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі: **голови** – проректорки з навчальної роботи, професорки Г.О. Ульянової, **членів комісії** – декана факультету цивільної та господарської юстиції, доцента Є.С. Хижняка, доцента кафедри господарського права і процесу, В.В. Добровольської, начальника навчально-методичного відділу Л.В. Кузнецової склали цей акт про те, що наукові статті та тези до міжнародних конференцій за результатами дисертації аспіранта кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Кубрак Г.О. «Правові засади державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», впроваджені у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» у рамках викладання занять всіх видів зі студентами з дисциплін «Господарське право», «Актуальні проблеми господарського права і процесу», а також у науково-дослідній роботі студентів університету.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації Г.О. Кубрак:

1. Національна безпека України в реаліях масштабної військової агресії: колективна монографія (розділ «Правове забезпечення основних заходів державної підтримки малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни та перспектив повоєнного відновлення). / за заг. ред. К.А. Возняковської. Чернівці, 2024. 380 с.
2. Кубрак Г.О. Державна підтримка малого та середнього підприємництва: вирішення окремих правових проблем. *Правові новели.* 2023. № 21. С. 305-311.
3. Кубрак Г.О. Правове регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 6. С. 58-65.
4. Подцерковний О.П., Кубрак Г.О. До питання про господарсько-правові критерії класифікації засобів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 516-522.
5. Кубрак Г.О. Перспективи державної підтримки суб'єктв малого бізнесу: правовий аспект. *Право і суспільство.* 2024. № 2. С. 615-623.
6. Кубрак Г.О. Проблеми правового забезпечення інструментів цифровізації як об'єктів державної підтримки малого та середнього бізнесу. *Право та державне управління.* 2024. № 2. С. 241-250.
7. Кубрак Г.О. Місце державної підтримки МСБ в державній економічній та правовій політиці України в сучасних умовах. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: Міжнародна науково-практична конференція. (Одеса, 26 квітня 2024 року); за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 709-712.

8. Кубрак Г.О. Щодо договірної форми державної підтримки суб'єктів малого підприємництва. Україна-2024: глобальні та регіональні виклики. Міжнародна науково-практична онлайн-конференція. (м. Рівне, 11 жовтня 2024 року); за заг. редакцією О. А. Мітчук. Рівне, Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, 2024. С. 130-132.
9. Кубрак Г.О. Щодо поняття та ознак державної підтримки. Advances in law: the view of domestic and foreign scholars (October 3–4,2024. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 90-94.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження використовуються під час визначення напрямів наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів і здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія».

Голова комісії **Галина УЛЬЯНОВА**

Члени комісії: **Євген ХИЖНЯК**

Володимира ДОБРОВОЛЬСЬКА

Людмила КУЗНЕЦОВА